

МОСКВИЧ Л.М.

**СТАТУС СУДДІВ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-
ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

код екземпляра

234093

2004

*Рекомендовано на засіданні спеціалізованої вченої ради
Національної юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого від 18 грудня 2003 р.*

Автор

Москвич Лідія Миколаївна, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри організації судових та правоохоронних
органів Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Рецензенти

Клеандров Михайло Іванович,
член-кореспондент Російської академії наук,
заслужений юрист Російської Федерації,
доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України;
Петришин Олександр Віталійович,
член-кореспондент Академії правових
наук України, доктор юридичних наук, професор

Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий
аналіз: Монографія. — 224 с.

ISBN _____

Монографія є комплексним науковим дослідженням теоретичних проблем правового статусу суддів, в якій уперше у вітчизняній науці визначена та комплексно досліджені оптимальна модель правового статусу судді, права, обов'язки, повноваження і правосуб'єктність судді; здійснено порівняльно- історико-правове дослідження статусу кандидата на посаду судді; проведено соціально-психологічний аналіз професійної суддівської діяльності, вирізненні й систематизовані професійно важливі якості судді, сформовано професіограму та соціопсихограму судді, запропоновано структуру державної системи навчання суддів.

Для наукових і практичних працівників, аспірантів та студентів юридичних вузів і факультетів, а також всіх, хто цікавиться даними проблемами юриспруденції.

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Правовий статус суддів	7
1.1. Сутність правового статусу суддів	7
1.2. Права суддів	29
1.3. Обов'язки суддів	67
1.4. Повноваження суддів	81
1.5. Правосуб'єктність як елемент правового статусу суддів	93
Розділ 2. Статус кандидата на посаду судді	106
2.1. Інститут кандидата на посаду судді	106
2.2. Процедурні проблеми добору кандидатів на посаду судді	118
Розділ 3. Діяльнісно-особистісний підхід до формування суддівського корпусу	144
3.1. Сутність та зміст професійної діяльності судді	144
3.2. Соціопсихограма судді	165
3.3. Професіограма діяльності судді	186
Розділ 4. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації професійних суддів України	191
Висновки	213
Додаток	216

ВСТУП

Необхідність проведення комплексного дослідження сутності та змісту правового статусу суддів України не викликає сумніву. Адже, *по-перше*, проголосивши Україну правовою державою і взявши курс на формування громадянського суспільства, держава взяла на себе зобов'язання щодо створення необхідних умов забезпечення надійного захисту прав людини та основних свобод. Особливе місце в юридичному механізмі цього захисту посідає суд, на який покладено здійснення правосуддя. Однак, без належного організаційно-правового забезпечення статусу, як суддівського корпусу країни в цілому, так і правового становища конкретного судді незалежне, самостійне правосуддя в державі просто недосяжно. *По-друге*, інтегрування України до європейської співдружності вимагає приведення діючого законодавства щодо статусу суддів у відповідність з міжнародними стандартами. Звісно цьому має передувати глибоке наукове переосмислення сутності цього інституту та формулювання нової концепції ролі суддів в державі, суспільстві, яка відповідала б природі судової влади в цілому і статусу її безпосередніх носіїв зокрема. *По-третє*, сьогодні в Україні активно провадиться судова реформа, одним із основних завдань якої є створення необхідних умов для функціонування судової влади. Тому визначення концептуальних засад статусу носіїв цієї влади набуває першочергового значення. Вже здійснене реформування судової системи вимагає нового науково обґрунтованого підходу до подальшого законодавчого визначення правового становища суддів Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Апеляційного Суду України, апеляційних судів областей та місцевих судів, спеціалізованих судів, військових судів тощо. *По-четверте*, більшість наукових робіт, спеціально присвячених інституту організаційно-правового статусу судді, підготовлено задовго до почат-

ку судово-правової реформи, тим більше прийняття комплексу законів про статус суддів. Разом з тим, стрімка зміна, оновлення законодавства, що регламентує організацію судової влади та статус її носіїв, наявність украї суперечливої судової практики яскраво свідчить про необхідність теоретичного переосмислення фундаментальних основ цих інститутів. Сучасне законодавство про статус суддів принципово відрізняється від діючого раніше, як по концептуальним основам, так і по заявленим у ньому пріоритетах. На сучасному етапі розвитку держави статус судді розглядається законодавцем у якості однієї з основних гарантій забезпечення прав і законних інтересів учасників судочинства. Однак поточний стан інституту статусу суддів на монографічному рівні практично не досліджено, а якщо дослідження в даній області юридичної науки все-таки і провадилися, то лише стосовно до аналізу окремих норм і в сукупності з іншими інститутами. Все вищенаведене красномовно свідчить про актуальність обраної теми монографічного дослідження.

В роботі правовий статус судді визначено та комплексно досліджено як цілісну правову категорію, що характеризує весь спектр юридичних можливостей і соціально-психологічних якостей суб'єкта, на якого покладено функцію здійснення судової влади в державі. До структурних елементів правового статусу судді ми відносимо службові права, службові обов'язки, повноваження і правосуб'єктність судді.

За результатами системного дослідження службових прав, службових обов'язків і повноважень судді та ґрунтуючись на аналізі теоретичних джерел щодо ефективності суддівської діяльності ми дійшли до висновку, що можливість набуття статусу носія судової влади, успішність реалізації службових прав, обов'язків та повноважень судді законодавець пов'язує з певним юридичним фактом — встановленням правосуб'єктності судді. Правосуб'єктність судді визначена нами як юридична характеристика особистості носія судової влади, її якостей і здібностей з погляду відповідності законодавчо встановленим критеріям, що обумовлюють успішність професійної діяльності.

Дослідження правосуб'єктності як необхідного складового елемента правового статусу судді надало нам можливість дослідити цей статус в суб'єктивному аспекті здійснення об'єктивних можливостей загального характеру. Адже безспірно, що особливістю професійної діяльності судді передбачається, що людина, яка її здійснює, індивідуалізує процес ре-

алізації службових прав, обов'язків і повноважень, використовуючи оригінальні особистісні якості та здібності. Від професійних якостей судді значною мірою залежать успішність реалізації судової влади, досягнення соціально значущих цілей. Отже, правосуб'єктність є необхідною умовою для наділення (правосуб'єктність кандидата на посаду судді) і володіння (правосуб'єктність судді) правовим статусом судді. Саме цей висновок змусив нас звернутись до більш глибокого аналізу правосуб'єктності кандидата на посаду судді та правосуб'єктності судді.

В процесі подальшого дослідження нами були виявлені певні проблеми щодо організаційно-правового забезпечення статусу суддів та сформульовані рекомендації щодо їх вирішення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є першим в Україні комплексним науковим дослідженням теоретичних проблем правового статусу суддів України, в якому детально обґрунтовані необхідність чіткого нормативного врегулювання об'єктивних аспектів суддівської посади, вимог, що ставляться до особи судді, запропоновано механізм їх виявлення та оцінки. Зроблено висновки і сформульовано положення, спрямовані на вдосконалення законодавства про статус носіїв судової влади.

Автор висловлює щирю вдячність колективу кафедри організації судових та правоохоронних органів Національної юридичної академії України, особливо завідувачому кафедрою організації судових та правоохоронних органів, шановному наставнику і науковому керівнику — професору Марочкіну Івану Єгоровичу за допомогу у визначенні концепції роботи та вирішенні ряду теоретичних проблем, рецензентам — професору Петришину Олександрові Віталійовичу та професору Клеандрову Михайлу Івановичу за цінні зауваження, а також моїм батькам за допомогу та підтримку.

Розділ 1 Правовий статус суддів

1.1. Сутність правового статусу суддів

В теорії права досліджувалися особливості правового становища окремих груп суб'єктів права: народних депутатів, президента, державних службовців, керівників виконавчих органів та інших суб'єктів. Однак специфіка правового статусу судді як різновиду соціально-професійного статусу ще не була предметом спеціального комплексного теоретичного визначення у вітчизняній науці.

Необхідність дослідження даної проблеми актуалізується тим, що тільки судді мають виняткову можливість виконувати певну соціальну роль — реалізовувати судову владу. Особливе значення наукове визначення статусу професійного судді України й удосконалення його законодавчого врегулювання має саме в період проведення судової реформи, на етапі становлення самостійної судової влади в системі поділу влади.

Очевидно, дослідження юридичної природи статусу судді ставить своїм завданням з'ясування специфіки (особливостей), характерних ознак, властивих тільки статусу носія судової влади.

Етимологічно слово «статус» тотожно поняттю «становище» («стан») когось чи чогось¹. При цьому статус суб'єкта являє со-

---

¹ Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарева. — 2-е изд., доп. — М.: Сов. энциклопедия, 1987. — С. 355.

бою насамперед певну сукупність його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежать від тієї ролі, соціальної функції, що виконується ним у суспільстві. Тому з метою найбільш повного осмислення сутності статусу судді звернемося до з'ясування його соціальної ролі.

Відомий соціолог І.С. Кон визначає роль як функцію, «нормативно схвалений зразок поведінки, яка очікується від кожного, хто займає дану позицію»¹. Виконання будь-якої соціальної ролі припускає наявність у суб'єкта необхідних, нормативно оформлених можливостей, що і визначають зміст його статусу. Саме від набору, сукупності тих можливостей, що надані конкретному суб'єктові (або групі суб'єктів), і визначається його статус, становище в соціальній системі, що індивідуалізується певними ознаками, специфічними для даної системи. Тому можна зробити висновок про те, що роль — це динамічний аспект статусу. Отже, статус визначає міру специфічних очікувань (експектації), що звернені до суб'єкта, який займає певну позицію в системі соціальних відносин.

Таким чином, сутність поняття «статус» для всіх суб'єктів тотожна і виражає те, що властиво цілому ряду чи роду явищ, а саме — міру свободи, певну можливість поведінки конкретного суб'єкта або соціальної групи. Тобто «статус» передбачає соціально-типові аспекти поведінки. Тому відрізнити статус одного суб'єкта від статусу іншого можливо через з'ясування його місця в системі соціальних відносин шляхом визначення тієї «міри свободи, певної можливості поведінки».

При зайнятті посади професійного судді людина наділяється специфічною роллю — можливістю розглядати всі правові спори, конфлікти, які виникають у суспільстві, державі в цілому. З моменту призначення чи обрання на посаду і протягом усього строку перебування в цьому статусі усі соціальні ролі, що виконуються суддею, можна розділити на службові та неслужбові.

¹ Кон І.С. Социология личности. — М.: Политиздат, 1967. — С. 23.

Службові ролі пов'язані з виконанням суддею в державі функцій судової влади. Зміст службової ролі судді в конкретному суспільстві залежить від структури та змісту соціуму. Статус носія судових повноважень цілком залежить від становища суду, судової влади в конкретній державі, принципів функціонування суспільства. Саме тому статус судді в державі, суспільстві в цілому традиційно розглядається в сучасному світі як найточніший показник розвиненості правових засад, основним критерієм усвідомлення та сприйняття конкретним соціумом цінностей правової держави, громадянського суспільства¹.

В громадянському суспільстві суддям як персональним носіям судової влади надаються виняткові можливості, що дозволяють забезпечити належне (об'єктивне, повне, неупереджене) відправлення функцій судової влади, а саме: здійснення від імені держави соціального контролю в механізмі поділу влади, з одного боку, та соціально значущої поведінки конкретного суб'єкта права, — з іншого. Таким чином, зміст службової ролі судді становить обов'язок здійснювати функцію соціального контролю в умовах виникнення конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, конфліктів у будь-якій сфері життєдіяльності людини, яка врегульована правом. Ефективне здійснення цієї соціальної функції передбачає надання судді певних можливостей, що одержали нормативне закріплення. Сукупність таких можливостей і становить зміст **правового статусу судді**. Правовим він називається тому, що йдеться не про загальне соціальне становище судді в суспільстві, а про правове чи юридичне його визначення.

Таким чином, правовий статус професійного судді характеризує обсяг правових можливостей, певну міру свободи поведінки носія судової влади. За своєю сутністю він є спеціальним різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про виняткові пра-

¹ Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. — М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. — С. 11, 12.

вові можливості посадової особи судової влади, якій надаються відповідні правові можливості для ефективного здійснення професійної діяльності.

Неслужбові ролі судді нічим не відрізняються від соціальних ролей будь-якого іншого члена соціуму. Саме на цих позиціях будується і функціонує громадянське суспільство, одним із принципів якого виступає відносність автономності держави від суспільства як органічної цілісності (соціального організму), хоча суб'єктами відносин, існуючих в кожному з них, є одні й ті ж самі індивіди, групи, об'єднання тощо. Іншими словами, суддя є суб'єктом загальних правовідносин, котрі можуть виникати між ним і державою, іншими суб'єктами на основі норм національного (Конституція і закони України) і міжнародного (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і т.д.) права. Адже, незважаючи на обіймання посади носія судової влади, людина продовжує нести загальні (конституційні) обов'язки та інші обов'язки, що впливають, наприклад, із шлюбно-сімейних, майнових правовідносин, або може займати будь-які інші соціальні позиції як повноправний громадянин, член певного суспільства. За справедливим зауваженням Л.С. Халдеева, цілком відокремити суддю від його справ, не пов'язаних із суддівськими функціями, не є ні можливим, ні розумним. Суддя не повинен бути ізольований від суспільства, в якому він живе¹. Такої позиції дотримуються більшість учених, які розглядають правовий статус як складну, збірну категорію, що відображає весь комплекс взаємозв'язків людини із суспільством, державою, колективом, оточуючими людьми².

Проте слід визнати, що неслужбові ролі судді тісно пов'язані зі службовими — вони впливають одна на одну і можуть викли-

¹ Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. — М.: Юрайт, 2000. — С. 396.

² Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — М.: Юристъ, 2000. — С. 269.

кати деякі обмеження свободи поведінки їх носія. Такі обмеження свідчать про зменшення обсягу правових можливостей, а отже, і прав судді, що здійснюється за допомогою встановлення певних заборон, обов'язків, відповідальності, котрі зводять різноманітність у його поведінці до певного «граничного» стану.

Сутність таких обмежень правових можливостей людини, яка наділена статусом судді, полягає у виключенні (або обмеженні) свободи вибору поведінки в певній сфері правовідносин. Встановлюючи такі обмеження, законодавець, на його думку, заїбоігає протиправному використанню суддею свого відповідального посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб'єктів або суспільних інтересів. Суддя обмежений у можливостях вчиняти будь-які дії, вступати у відносини, що можуть завдати шкоди його репутації, авторитету судової влади в цілому.

Так, щодо професійних суддів Конституцією України¹ (ч. 2 ст. 127) встановлені заборони на участь у будь-якій політичній діяльності, можливість мати представницький мандат або належати до політичної партії чи профспілки, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Ці обмеження спрямовані на створення гарантій незалежного і неупередженого правосуддя.

Отже, обмеження конституційних прав і свобод суддів здійснюється шляхом:

— заборони брати будь-яку участь у політичній або профспілковій діяльності;

— обмеження свободи вибору виду додаткової трудової діяльності.

Заборона брати участь у будь-якій політичній або профспілковій діяльності. Стаття 36 Конституції України встановлює право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Однак ч. 2 ст. 127 Конституції, ст. 5 Закону України «Про статус суддів»¹, ч. 2 ст. 16 Закону України «Про Конституційний Суд України»² містять загальне правило, згідно з яким судді забороняється належати до політичної партії (брати участь у політичній діяльності) або професійної спілки (за логікою, виняток становлять професійні об'єднання суддів — зокрема, органи суддівського самоврядування). Така вимога обґрунтовується тим, що ніякі політичні пристрасті чи уподобання судді не повинні впливати на справедливість винесеного ним рішення. Адже основним принципом діяльності судді є його незалежність, неупередженість, а належність судді до якої-небудь політичної партії, на думку законодавця, створює цьому загрозу. Судові рішення повинні ґрунтуватися виключно на законі, праві, забезпечуючи тим самим підтримання існуючого в державі режиму законності.

Запровадження такого обмеження щодо політичних прав суддів обумовлюються історичним досвідом становлення держави, традиціями, коли одержати посаду судді і зберегти її без партійного квитка було майже неможливо. На практиці це призводило до обрання «бажаних, а не придатних суддів»³. Оцінюючи реалії того часу, російський вчений Ю.І. Стецовський справедливо констатує, що суддя з партійним квитком (неважливо, якої партії) завжди небезпечний. Його політична заангажованість перешкоджає неупередженості, змушує керуватися не Конституцією і правовим законом, а політичними ідеалами тієї чи

---

¹ Закон України від 15 грудня 1992 року № 2862 — XII «Про статус суддів» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.

² Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

³ Смоленцев Е. Судебно-правовая реформа и совершенствование правосудия // Социалистическая законность. — 1990. — № 5. — С. 3.

іншої партії або руху навіть незалежно від формального зв'язку з ними¹.

Пам'ятаючи сумний досвід диктату КПРС, при якому «партійна дисципліна» була основним засобом здійснення тиску на суддів, законодавці більшості країн колишнього СРСР закріпили щодо суддів заборону належати до політичних партій і профспілок та брати участь у будь-якій політичній діяльності. Але, на наш погляд, існує формулювання правової норми є надто категоричним. Суддя не може бути позбавлений права участі (наприклад, пасивної) у виборчому процесі при формуванні органів законодавчої влади та органів місцевого самоврядування, тим більше неможливо контролювати його особистісні уподобання щодо ідей та програм тієї чи іншої партії (особливо в умовах багатопартійності) або політичного діяча, адже ці процеси вже лежать у внутрішній, емоційній сфері людини. Положення п. 2 ст. 60 Закону «Про судоустрій України»² гарантує, що політичні пристрасті кандидата в судді не можуть бути підґрунтям для відмови в занятті посади. Однак важко уявити собі політично заангажованого кандидата, який відразу після призначення на посаду судді став би політично нейтральним. Тому ми розділяємо точку зору тих вчених³, які акцентують увагу саме на суб'єктивній неупередженості судді, тобто на відсутності упередженості при розгляді суддею конкретної справи, пов'язаних з прихильністю будь-яким ідеям, членством в будь-яких організаціях, особистими або сімейними симпатіями.

Безперечно, сьогодні необхідність існування заборони щодо політичної діяльності, пов'язана зі зламанням стереотипів, історичних традицій, становленням авторитету суддів в сус-

¹ Стецовский Ю.И. Судебная власть: Учебное пособие. – М.: Дело, 1999. – С. 94.

² Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018 «Про судоустрій України» // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 54416.

³ Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. – М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. – С. 98-100; Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – С. 237-240. та ін.

пільстві. Але вважаємо, що такий «жорсткий» підхід до обмеження політичних прав суддів є тимчасовим явищем на період побудови правової держави, формування громадянського суспільства.

Прагнення до реальної деполітизації суддів вимагає нормативного закріплення вичерпного переліку дій, котрі можуть бути розцінені як політична діяльність, заняття якими для суддів несумісне з професійною діяльністю. Тому, на наш погляд, доцільно в національному законодавстві визначити перелік тих дій, які можуть свідчити про відсутність політичної нейтральності судді, наприклад, участь судді у зборах, мітингах, пікетуваннях, виступи у пресі з матеріалами політичного характеру, агітації за кандидатів у депутати, матеріальна підтримка якоїсь партії та інша активна політична діяльність.

Цікаво, що таке категоричне ставлення щодо обмеження політичних прав суддів закріплено лише в Конституції Іспанії (ст. 127)¹. Законодавство ж більшості зарубіжних країн містить більш диференційований підхід до визначення меж участі суддів у політичній або громадській діяльності. Так, у законодавстві Австрії встановлено, що участь у політичних партіях чи у політичній діяльності не перешкоджає заняттю посади судді, але §9 Закону про судоустрій цієї країни наказує, що ніякі політичні переваги не повинні проявлятися у практичній роботі судді². В Німеччині суддям не забороняється займатися політичною діяльністю, до них висувається лише вимога неприпустимості поведінки, яка ставить під сумнів незалежність судді як при виконанні службових повноважень, так і поза службою (§ 39 Закону про суддів)³. В Англії хоча

¹ Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. В.В. Махлаков. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 2000. — С. 173-214.

² Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты / Пер. с нем.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1985. — 427 с.; Судебные системы европейских стран / Перевод Васильева Д.И., Кобыкова О.Ю. — М.: Междунар. отношения, 2002. — С. 11-29.

³ Немецкий закон о судьях // Материалы по вопросам политики и общества в Федеративной Республике Германия. — Бонн: Интер_Национес, 1993. — 72 с.

формально і визнається, що партійна належність не може бути перешкодою для призначення суддею, на практиці особи з будь-якими крайніми поглядами, наприклад, занадто поблажливі до злочинів, мають менше шансів бути призначеними, як і особи з особливо ліберальними чи особливо консервативними політичними поглядами навряд чи можуть сподіватися одержати суддівське місце¹. В США у дванадцятьох штатах суддів обирає населення на основі партійних списків, при цьому законодавство країни встановлює, що судді не можуть проголошувати політичних промов і брати участь у висуванні кандидатів на державні посади чи засновувати фонди на їх підтримку².

У деяких інших зарубіжних країнах суддям хоча прямо і не заборонено займатися політичною діяльністю, але до них висувається вимога лояльності до існуючого державного режиму. Так, в Угорщині від суддів вимагається додержання вірності Республіці, її народу та Конституції (§52 Закону про суди). У Франції закон про статус магістратури встановлює недопустимість з боку особи, що займає посаду судді, «будь-якого прояву ворожості до принципів і форми правління Республіки» (Ордонанс № 58 — 1270)³. Законодавство Німеччини вимагає від суддів зберігати лояльність до існуючого режиму, принципів і форми правління⁴.

В сучасних умовах цікавою є спроба виключити можливість інших форм соціального впливу на суддю. Так, Закон Польщі про судоустрій загальних судів (ст. 62) передбачає неможливість ви-

¹ Судьи в зарубежных странах / Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. — М.: ВНИИ советского государственного строительства и законодательства, 1991. — Вып.2 — С. 7.

² Притика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. — 1995. — № 1. — С. 156-164.

³ Французская республика. Конституция и законодательные акты / Пер. с франц.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1989. — С. 127.

⁴ Немецкий закон о судьях // Материалы по вопросам политики и общества в Федеративной Республике Германия. — Бонн: Интер_Национес, 1993. — С. 52; Федеральная Республика Германия. Конституция и законодательные акты / Пер. с нем.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1991. — С. 237.

конувати обов'язки судді, якщо особа, з якою він одружений, займається адвокатською діяльністю. Законодавство Франції (ст. 9 Органічного закону про статус магістратури) встановлює неможливість збігу (повного або часткового) суддівського округу і департаменту, в якому особа, з якою одружений суддя, обрана депутатом або сенатором. Російський вчений М.І. Клеандров висловлює пропозиції щодо обмеження права обіймати суддівську посаду особами нетрадиційної сексуальної орієнтацією або прихильниками будь-яких крайніх релігійних поглядів¹. Такі ситуації у більшості випадків пов'язані із психічними відхиленнями, а отже, можливо ставити питання про нездоров'я судді та припинення повноважень. (Цікаво, що Конституція Азербайджанської республіки серед інших критеріїв прямо передбачає, що не можуть бути судьями релігійні діячі!)

У цілому, вважаємо, що введення таких обмежень щодо українських суддів є надто суттєвим обмеженням їх конституційних прав і свобод. Процесуальний закон повною мірою регулює питання підстав та порядку відводу судді у випадках сумнівів у його об'єктивності або зацікавленості в певному результаті справи. Ми відстоюємо висловлену вище думку, згідно з якою існуючі обмеження конституційних прав суддів є тимчасовим явищем, котре за умов функціонування правової держави і громадянського суспільства повинно зійти нанівець. Свобода кожного носія судової влади від ідейного або емоційного тиску в першу чергу пов'язана з принципами верховенства права і правової держави, здійснення судової влади лише на основі Конституції і закону. Умовами, що забезпечують неупереджене здійснення суддею своїх професійних функцій, мають стати дійове та надійне законодавче закріплення незалежності суддів, високий рівень їх професійної правосвідомості, внутрішнє сприйняття кожним суддею правил змагальності судового процесу. Саме такий підхід до статусу носія судової влади забезпечить йому високий авторитет в суспільстві.

¹ Статус судьи: Учебное пособие / М.И. Клеандров. – Новосибирск: Наука. Сибирская изд. фирма РАН, 2000. – С. 87.

Обмеження свободи вибору виду додаткової трудової діяльності. В Європейській хартії про статус суддів (п. 4.2.) підкреслюється, що «суддя вільно може займатися різними видами діяльності, крім його службових повноважень, зокрема і тими, котрі є вираженням його прав громадянина. Однак ця свобода може (і повинна) бути обмежена в тій мірі, в якій зовнішній вигляд цієї діяльності є несумісним з довірою відносно неупередженості і незалежності судді чи з професійною необхідністю уважно й у розумний строк розглядати справи»¹.

Законодавство України щодо суддів встановлює заборону займатися будь-якою додатковою трудовою діяльністю, крім викладацької, наукової та творчої.

Вимога про несумісність обумовлюється декількома обставинами. По-перше, забороняючи поєднувати судову діяльність з іншою, крім дозволеною законом, законодавець прагне забезпечити незалежність судової влади. По-друге, це обмеження прав людини, яка обіймає посаду судді, спрямовано на забезпечення належного і сумлінного виконання професійних функцій. По-третє, зазначена заборона запобігає можливості використання суддею свого службового становища в особистих цілях, що сприяє збереженню необхідного авторитету судової влади (принцип безсторонності).

Стаття 5 Закону «Про статус суддів» встановлює, що суддя має право займатися дозволеним видом додаткової трудової діяльності лише *у вільний від роботи час*. Заборонити судді займатися викладацькою, науковою або творчою діяльністю практично неможливо. Але ми підтримуємо точку зору, згідно з якою повинні бути встановлені певні межі такої діяльності. Зокрема, М. Савенко пропонує виділити наступні критерії можливої додаткової трудової діяльності судді. По-перше, вона повинна бути другорядною і не заважати здійсненню функцій судді; по-друге, вона не може здійснюватися з заняттям посади в науковому чи навчальному закладі, мати характер постійної роботи в межах загально визначеного робочого часу; по-третє, вона не повинна впливати на неза-

¹ Європейська хартія про статус суддів // Вісник Верховного Суду України. — 1998. — № 4. — С. 2-9.

лежність і неупередженість судді¹. Отже, критеріями оцінки допустимості додаткової трудової діяльності судді є те, що вона повинна містити ознаки передбаченої Законом викладацької, наукової або творчої діяльності та не завдавати шкоди виконанню основних службових обов'язків носія судової влади.

Слід зазначити, що подібні обмеження існують і в законодавстві про статус суддів інших країн світу. Так, у Бельгії, Болгарії, Іспанії, Румунії, Туреччині, Хорватії носіям судової влади взагалі забороняється займатися будь-якою іншою діяльністю на професійній основі. В законодавстві Португалії встановлено, що судді мають право викладати і проводити юридичні дослідження, але тільки безплатно. В Німеччині та Грузії — суддям дозволяється тільки викладати право в університетах. Викладацькою і творчою діяльністю можуть займатися судді Литви, викладацькою і науковою — Молдавії, науковою, творчою і літературною — Словаччини. В Словенії суддя може займатися викладацькою, видавничою, науково-дослідницькою або схожою діяльністю в сфері юриспруденції за умови, що вона не заважає виконанню ним обов'язків судді. При цьому суддя не має права працювати за наймом (ст. 133 Конституції Словенії).

У законодавстві Франції встановлено, що виконання обов'язків судді несумісне з мандатом члена парламенту, асамблеї Європейського Союзу, Економічної і Соціальної Ради². Магістрати Італії не можуть обіймати державні посади, винятки встановлено тільки відносно обрання судді сенатором або членом Палати депутатів. Вони не можуть також обіймати посади на приватних підприємствах, за винятком неоплачуваної посади керуючого благодійною установою³. Федеральним суддям США

¹ Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України // Вісник Конституційного суду України. — 2001. — № 1. — С. 77, 78.

² Французская республика. Конституция и законодательные акты / Пер. с франц.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1989. — С. 254.

³ Италия. Конституция и законодательные акты / Пер. с итал.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1988. — С. 147; Судебные системы западных государств / Ю.П. Урьяс, В.А. Туманов, С.А. Егоров и др. — М.: Наука, 1991. — С. 223.

суворо забороняється займатися адвокатською практикою. В Греції суддям забороняється займатися будь-якою іншою професійною діяльністю або надавати будь-які інші оплачувані послуги (ч.1 ст. 89 Конституції Греції) та входити до складу уряду (ч.4 ст. 89 Конституції Греції), однак є можливим обрання суддівських чиновників членами академії, професорами або доцентами вищих учбових закладів, а також їх участь в спеціальних адміністративних судах, радах або комісіях, за винятком адміністративних рад підприємств та торгових фірм (ч.2 ст. 89 Конституції Греції); дозволяється також покладання на суддів адміністративних функцій (ч.3 ст. 89 Конституції Греції). Конституція Словенії містить достатньо вичерпний перелік посад та видів діяльності, які є несумісними з посадою судді (ст. 133): суддя не має права виконувати роботу адвоката або нотаріуса, а також займатися комерційною або будь-якою іншою прибутковою діяльністю. Суддя не може займати керівну посаду або входити до складу правління комерційної фірми або іншої юридичної особи, яка займається комерційною діяльністю. У випадку обрання судді Президентом Республіки, депутатом парламенту, прем'єр-міністром, омбудсманом або заступником перелічених посадових осіб, або призначення на посаду міністра виконання ним обов'язків судді та всі пов'язані з цим права й обов'язки зупиняються. Тобто законодавство цієї країни акцентує, що суддя не має права прийняти пропозицію щодо роботи, яка могла би перешкодити виконанню ним обов'язків судді, нанести ущерб репутації посаді судді або створити уявлення про його пристраєність в роботі.

Як бачимо, законодавство більшості держав обмежує можливість судді займатися додатковою професійною діяльністю, тим самим підкреслюючи винятковість статусу судді. Але при цьому творча, викладацька чи наукова діяльність має сприяти підвищенню його професійного рівня, збагаченню його знань, утвердженню його статусу як фахівця найвищої категорії.

Таким чином, категорія «правовий статус судді» дозволяє окреслити рамки певних правових можливостей, свободи поведінки особи, наділеної правом вирішувати всі правові спори та конфлікти, що виникають у державі. Від інших суб'єктів суддю відрізняє те, що він є посадовою особою судової влади. Саме ця особливість його соціальної ролі, професійної функції і визначає правову природу, а відтак і зміст правового статусу.

Вважаємо, що в основу конструювання ідеальної моделі статусу судді слід покласти такі положення:

по-перше, правовий статус судді не повинен розглядатися поза зв'язку з конституційним статусом людини і громадянина, змістом та обсягом прав, основних свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України, що є основою, фундаментом спеціального правового статусу судді;

по-друге, Закон України «Про статус суддів» наділив суддів статусом посадової особи державної (судової) влади, що свідчить про необхідність урахувувати особливості правового становища цієї категорії осіб при визначенні структури і правової природи елементів правового статусу судді.

В юридичній літературі правовий статус посадової особи прийнято характеризувати через правовий статут посади, яку вона обіймає.

Так, на думку В.М. Манохіна, у статуті посади відтворюється основна функція, що виконується працівником, який її обіймає, а назва посади являє собою чітке формулювання, яке відображає ступінь індивідуалізації і спільності в системі функцій структурного підрозділу, органу в цілому і галузі в міжгалузевому масштабі¹. Торкаючись цієї проблеми, Л.О. Сергієнко вважає, що зміст персонального правового статусу службовця і зміст статуту самої посади багато в чому збігаються, оскільки функції, обов'язки і права, що охоплюються статутом посади,

---

¹ Манохин В.М. Правовое регулирование государственной службы // Советское государство и право. — 1968. — №1. — С. 33-40.

одночасно характеризують і статус службовця, який обіймає посаду¹.

В реальному ж житті виконання службових функцій здійснюється не посадою як такою, а людиною, яка її обіймає і яка керується у своїх діях не тільки службовими правилами і розпорядженнями, а й власними спонуканнями, цілями і мотивами, що спрямовують її поведінку, і яка взаємодіє з іншими суб'єктами соціуму не тільки згідно з формальним порядком, а й відповідно до загальних закономірностей міжособистісного спілкування. Крім цього, очевидно, що кожна особистість має неповторний, властивий тільки їй набір соціально-психологічних якостей, які і впливають на ефективність праці судді в цілому. Це є одним із найважливіших елементів ефективної професійної діяльності. Про справедливість наведеної точки зору свідчать, зокрема, різні показники в роботі суддів, наділених однаковими повноваженнями, правами й обов'язками. Особлива правова природа професійної суддівської діяльності передбачає своєрідну єдність, взаємопроникнення виконуваної соціальної функції та особи судді (виконавця), а відтак потребує нового підходу до визначення статусу носія судової влади.

Вважаємо, що при характеристиці правового статусу судді повинно йтися не про правовий статут суддівської посади, а про правовий статус людини, яка обіймає цю посаду. Дане положення набуває особливого значення в умовах формування громадянського суспільства, налагодження соціальних відносин між його членами, між ними і правовою державою. Хоча, безперечно, статус не може існувати без посади, більше того, остання визначає позицію носія статусу в судовій системі та соціальній системі в цілому. Але й без особистості, безпосереднього виконавця соціальної ролі носія судової влади неможливо віднайти статус.

Крім того, особливість правової природи суддівської діяльності передбачає більш особистісний характер очікувань від судді,

¹ Сергиенко Л.А. Правовая регламентация управленческого труда. – М.: Наука, 1984. – С. 32-40.

а отже, вимагає встановлення певних вимог, що ставляться до людини, яка заміщує цю посаду (або бажає обійняти). Для того щоб зрозуміти, прогнозувати ефективність, успішність здійснення судової влади, необхідно дослідити особливості змісту професійної діяльності судді, особи судді (безпосереднього її виконавця) та взаємовідносини цих особливостей.

Таким чином, **правовий статус судді** є цілісною правовою категорією, що характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей людини, на яку покладена функція здійснення судової влади в державі.

Для забезпечення надійності правового статусу судді необхідне чітке теоретичне визначення і детальне закріплення в національному законодавстві всіх структурних елементів, що становлять зміст цієї правової категорії.

При визначенні структури правового статусу судді ми виходимо з того, що, по-перше, «правовий статус» є цілісною правовою категорією, тобто має самостійну структуру і зміст. По-друге, всі структурні елементи даного явища повинні бути логічно взаємопов'язані. І, по-третє, кожний із структурних елементів статусу судді має бути чітко конкретизований.

В юридичній літературі відсутня єдність підходів до визначення структури досліджуваного поняття. Так, В.О. Кряжков у зміст правового статусу судді включає вимоги, що висуваються до суддів, їх права й обов'язки¹. Л.О. Сергієнко як складові елементи статусу носія судової влади виділяє права, обов'язки, а також відповідальність, яка обумовлюється займаною посадою².

Інші вчені вирізняють більш широке коло елементів, що становлять зміст правового статусу посадової особи судової влади. Наприклад, О.М. Костюков включає до їх числа правосуб'єктність, завдання, які вирішуються згідно з посадою, основні

---

¹ Кряжков В.А. Конституционное правосудие в субъектах Российской Федерации (правовые основы и практика). — М.: Формула права, 1999. — С. 54.

² Сергієнко Л.А. Правовая регламентация управленческого труда. — М.: Наука, 1984. — С. 42.

функції, права й обов'язки, гарантії, правові форми діяльності, порядок взаємовідносин за посадою, відповідальність¹. В.М. Розенфельд і Ю.М. Старілов до структурних елементів цього поняття відносять: принципи служби; найменування посадової особи, її місце в ієрархії посад; ранги і спеціальні звання; умови прийому на службу та порядок її проходження; посадові права й обов'язки; функції і повноваження, правові форми і методи їх реалізації; службову дисципліну; заохочення і відповідальність; умови служби; пільги, гарантії і компенсації².

Найбільш близьким до вірного визначення змісту правового статусу судді, на наш погляд, був М.В. Вітрук. Запропонована ним структура статусу судді дозволяє чіткіше визначити особливості правового становища носіїв судової влади, які посідають різні місця в судовій ієрархії. Автор відносить до структурних елементів правового статусу судді права й обов'язки особи, призначеної на цю посаду, правові принципи, що відображають взаємовідносини між суддею та суспільством і державою, а також гарантії, що забезпечують використання прав і виконання обов'язків судді³.

Наявність такої різноманітності підходів щодо визначення змісту правового статусу судді пов'язано, на нашу думку, з відсутністю єдиного критерію, відповідно до якого можна було б визначити структуру статусу судді. Це привело до необґрунтованого розширення меж тлумачення даного правового поняття. Вважаємо за недоцільне включати в його структуру низку елементів, які по суті є умовами ефективної реалізації статусу (правові принципи, гарантії здійснення службових повноважень) або виника-

---

¹ Костюков А.Н. Должностное лицо: административно-правовой статус // Правоведение. — 1987. — № 2. — С. 21.

² Розенфельд В.Г., Старілов Ю.Н. К вопросу о понятии и правовом статусе должностного лица // Правовая наука и реформа юридического образования. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1995. — Вып. 1. — С. 84-86.

³ Вітрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учебное пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 131.

ють за наявності певних обставин і не мають всеосяжного характеру (відповідальність).

У той же час не можна не погодитися з тим, що подібний підхід дозволяє більш повно охарактеризувати правове становище окремих груп носіїв судової влади. Адже цілком очевидно, що й усередині системи правового статусу судді можуть бути виділені певні групи з більш дробовим базовим становищем (наприклад, статус судді господарського суду; статус судді Конституційного Суду; статус судді Апеляційного суду України і т.д.), які мають певні особливості. Іншими словами, у рамках правового статусу судді можливий розгляд правового становища окремих груп носіїв судової влади. Але при цьому слід зазначити, що декларований законом принцип єдності статусу суддів вимагає акцентувати на такій тезі: правовий статус у рамках загального правового статусу судді мають лише ті групи носіїв судової влади, для яких характерно особливе базове становище в сенсі специфічних, властивих тільки даним групам факторів, які мають юридичне значення. Фундаментом, базовим елементом даного інституту виступатиме більш концентроване явище — правовий статус судді України. За таких умов справедливим буде введення розмежування між поняттями «правовий статус судді України» та «правове становище судді». В зміст останнього доцільно включити все, що так чи інакше юридично закріплює, характеризує, гарантує, стверджує реальне становище окремої групи носіїв судової влади в ієрархії судової системи.

Виходячи із закладеної в Законі «Про статус суддів» юридичної конструкції, можна сказати, що елементами правового становища судді слід визнати: а) загальні (конституційні) права, свободи й обов'язки людини і громадянина; б) правовий статус судді України; в) певні обмеження і гарантії забезпечення правового статусу судді; і г) юридичну відповідальність. На наш погляд, запропонована конструкція створює найбільш сприятливі умови для характеристики особливостей правового становища суддів, наприклад, загальних і спеціалізованих, місцевих і апеляційних

судів, Верховного Суду України і Конституційного Суду України тощо.

Особливістю ж категорії «правовий статус судді України» є те, що це більш стійке і концентроване явище, яке містить усю сукупність правових можливостей носія судової влади, юридичного інструментарію, що забезпечують належне здійснення функцій судової влади. Тому до структури цього поняття варто включати лише ті елементи, які обов'язкові для всіх груп носіїв судової влади і рівною мірою присутні в будь-який момент володіння статусом. Ці інститути повинні в повному обсязі розкривати правову природу статусу судді, містити всі правові можливості, які надані судді для ефективної реалізації професійних завдань та досягнення соціальних цілей судової влади. Вважаємо, саме критерій забезпечення належного здійснення функцій судової влади повинен бути фундаментом при конструюванні оптимальної моделі статусу судді.

Найбільш повно міру можливої (службової) поведінки визначають *службові права й обов'язки судді*. Дані інститути розкривають зміст правомірної поведінки судді при здійсненні професійної діяльності, встановлюють її конкретний вид та міру. Ця можливість забезпечується і гарантується державою. Засобом її закріплення є правові норми. Службові права й обов'язки судді завжди існують в певних межах — періоду володіння статусом, реалізуються у конкретних правовідносинах, що виникають в умовах здійснення професійних функцій носія судової влади.

Але юридичні можливості судді не обмежуються виключно службовими правами й обов'язками. Відповідно до Закону України «Про статус суддів» суддя є посадовою особою судової (державної) влади. Це означає, що держава наділяє його спеціальними повноваженнями, які мають владний характер і визначені процесуальним законодавством. Можна сказати, що суддя як персональний носій судової влади наділений повноваженнями судової влади. Зміст і обсяг державно-владних можливостей судді

залежать від його спеціалізації та виконуваної функції, місця в ієрархії судових посад.

Нормативно визначене владне повноваження — основний інструмент виконання покладених на суддю функціональних обов'язків при здійсненні професійної діяльності. Отже, юридичні, державно-владні *повноваження* є основним елементом правового статусу судді і відображають функціональну, державно-владну і правову природу його статусу.

Крім того, можливість наділення такими винятковими правовими можливостями, як представляти судову владу в державі, залежить від особистісних якостей і здібностей судді, яким закон надає обов'язкового характеру. Особливість професійної діяльності судді передбачає наявність у людини, яка обіймає цю посаду, певних безумовно необхідних і юридично обов'язкових якостей і здібностей, що забезпечують належне виконання службових функцій. Тому в структуру поняття правового статусу судді ми включаємо такий необхідний елемент, як *правосуб'єктність*. Зміст даного правового поняття становить юридична характеристика особи судді, її якостей і здібностей з точки зору відповідності тим характеристикам, що визначені в законодавстві як необхідні для ефективної реалізації наданих правових можливостей.

Деякі вчені вважають, що «правосуб'єктність» є лише передумовою правового статусу, а тому не входить у зміст цього поняття. Так, на думку С.С. Алексеева, «правосуб'єктність виступає як засіб фіксування (закріплення) кола суб'єктів — осіб, що *володіють здатністю* (курсив наш. — Л.М.) бути носіями певного правового статусу»¹. Але між здатністю до володіння і безпосереднім володінням є певна відмінність. Таку позицію підтримує й законодавець.

Так, згідно з законодавством України стосовно осіб, які *претендують* на заняття посади судді, а відтак, і на придбання

¹ Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. — Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 140.

відповідного правового статусу, встановлюються певні вимоги: щодо їх соціально-демографічного статусу, освіти, професійного досвіду, навичок і здібностей. За умови відповідності особи передбаченим вимогам держава визнає її *здатною мати право* на заняття суддівської посади, а отже, і на придбання правового статусу судді.

Заміщення особою посади судді, а відтак, і наділення її правовим статусом судді здійснюється відповідно до правового акта, виданого Президентом або Верховною Радою України про призначення (або про обрання) конкретної особи на посаду судді.

Як бачимо, за таких умов правосуб'єктність дійсно передуює безпосередньому набуттю правового статусу судді, хоча й має безумовно необхідний характер. Однак розуміння правосуб'єктності лише як передумови статусу було б не зовсім справедливим, адже правосуб'єктність судді передбачається протягом усього періоду володіння статусом носія судової влади. Так, утрата суддею громадянства України, встановлення його професійної непридатності, хвороба судді, що перешкоджає належному виконанню повноважень, набуття законної сили відносно судді обвинувальним вироком тощо, тягнуть за собою звільнення судді від займаної посади, а отже, і утрату відповідного правового статусу. Тому ми розглядаємо правосуб'єктність не тільки як передумову, а й як складовий елемент правового статусу судді. Це дозволяє при характеристиці правового статусу судді перейти від орієнтації на посаду і статут посади до всебічного дослідження і врахування особистісного потенціалу, включивши в нього весь комплекс безумовно необхідних і юридично обов'язкових особистісних якостей та здібностей людини, яка обіймає цю посаду. З метою наукового дослідження вважаємо доцільним виділити правосуб'єктність кандидата на посаду судді та правосуб'єктність судді.

Дослідження правосуб'єктності судді як складового елемента правового статусу дає можливість при характеристиці пра-

вового становища посадової особи судової влади враховувати *особистість* носія цього статусу. Такий підхід є досить доцільним та обґрунтованим, оскільки навіть при вирішенні виключно службових питань не можна розглядати суддю тільки крізь призму його традиційних (формальних) кадрових характеристик — віку, стажу, освіти та інших по суті суто формальних показників. І річ не тільки в тому, що рольова структура особи судді аж ніяк не вичерпується певним переліком його службових функцій, а й у тому, що людина, яка обіймає цю посаду, неминуче привносить у свою професійну діяльність значний суб'єктивний момент, що іноді навіть набуває вирішального значення. Саме особистісні якості і здібності людини є суб'єктивними факторами, що впливають на ефективність здійснення судової влади у цілому.

Отже, в основу визначення структури поняття «правовий статус судді України» повинні бути покладені такі аспекти: по-перше, воно є цілісною правовою категорією, що має самостійну структуру і зміст; по-друге, критерієм, що дозволяє визначити дійсну структуру правового статусу судді, є його професійна діяльність судді. Тобто, до змісту досліджуваного правового поняття варто включити ті інститути, що визначають міру правових можливостей судді при безпосередньому здійсненні службових функцій; по-третє, всі структурні елементи даного явища повинні бути логічно взаємопов'язані; по-четверте, кожний із структурних елементів статусу судді повинен мати конкретність і визначеність.

На наш погляд, фундаментом, вихідними елементами, що становлять зміст правового статусу судді, є: а) службові права; б) службові обов'язки; в) повноваження; г) правосуб'єктність судді. Задля більш повного з'ясування змісту правового статусу судді необхідно всебічне (комплексне) наукове дослідження юридичної природи та змісту цих правових понять.

1.2. Права суддів

Професійні судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина, за винятком встановлених національним законодавством обмежень, обумовлених особливостями статусу даної професійної групи.

Конституційні (загальні) права і свободи людини і громадянина достатньо досліджено правознавцями в рамках конституційного права. Тому предметом нашого дослідження будуть лише особливості службових прав суддів, обумовлених специфікою даного правового статусу.

При зайнятті посади судді особа відповідно з набутим статусом наділяється додатковими правовими можливостями — службовими правами, що сприяють успішному здійсненню професійних функцій. При звільненні від займаної посади судді вона втрачає статус носія судової влади і, як наслідок, також спеціальні (додаткові) правові можливості.

Службові права суддів за своєю природою є суб'єктивним правом, оскільки належать конкретному суб'єкту — судді, і вказують на певні правові можливості його поведінки, встановлені законодавством, що регулює статус носія судової влади. Виникнення службових прав судді обумовлюється конкретним юридичним фактом — призначенням (обранням) на посаду судді.

Сутність службових прав як внутрішнього змісту досліджуваного поняття полягає в можливості нормативно визначити вид та міру можливої (допустимої) поведінки особи, наділеної статусом носія судової влади. Законодавець через категорію «службові права судді» встановлює не тільки міру (межі, обсяг) поведінки судді, а й конкретний її вид. Тобто, службові права судді передбачають міру конкретно визначеної поведінки людини, наділеної статусом посадової особи судової влади. Ці права є додатковими, оскільки вони завжди існують у рамках певного тимчасового проміжку — періоду володіння статусом, реалізуються у конкретних правовідносинах і їм завжди кореспондуються чийсь обов'язки.

Разом з тим поведінка судді виступає не тільки як забезпечена і гарантована державою, а й обмежена можливістю, що визначає той чи інший напрямок діяльності, певну лінію поведінки носія судової влади. Засобом закріплення такої конкретно визначеної поведінки судді виступають норми позитивного права, закон.

Правова природа службових прав суддів визначає їх зміст, який становить така єдність: вид і міра можливої поведінки самого носія статусу судді, можливість вимагати відповідної поведінки (виконання певних дій чи, навпаки, утримуватися від дій) від інших зобов'язаних осіб, можливість звернутися в необхідних випадках за сприянням до відповідного державного органу, а також можливості користуватися певними соціальними благами¹. Таким чином, зміст поняття «службові права судді» становлять такі елементи: 1) можливість діяти; 2) можливість вимагати; 3) можливість захисту; 4) можливість користуватися конкретним соціальним благом.

Службові права судді у певних межах залежать від його (судді) волі і свідомості, особистого інтересу, особливо при їх використанні. Суддя може відмовитися від використання наданих йому правових можливостей, не вчиняти передбачених законом дій чи, навпаки, наполягати на них. Він може за своїм власним розсудом вчиняти чи не вчиняти передбачені законом дії, використовувати надані можливості у повному обсязі чи частково, у порядку, найбільш зручному для задоволення свого інтересу. Саме наявність *свого, особистого інтересу* при їх реалізації є основним критерієм розмежування службових прав і повноважень судді. При їх реалізації суддя задовольняє не особистий інтерес, а службовий, інтереси судової влади, відновлення справедливості. Хоча не можна не погодитися з тим, що у певних випадках таке розмежування є досить штучним. Але, на наш погляд, правова природа службових прав і повноважень різна, що буде доведено далі.

¹ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. — С. 115, 150.

Таким чином, службовим правам судді притаманні такі характерні риси: *по-перше*, вони належать конкретному суб'єкту — судді; *по-друге*, ґрунтуються на нормах позитивного права — Конституції України, Законі України «Про статус суддів» та ін.; *по-третє*, являють собою забезпечену державою і правом можливість певної поведінки, спрямованої на досягнення того чи іншого соціального блага; *по-четверте*, їх виникнення обумовлюється конкретним юридичним фактом — призначенням (обранням) на посаду судді; *по-п'яте*, зміст і обсяг службових прав визначаються специфікою правового статусу судді, правового становища носія судової влади в державі; *по-шосте*, в основному реалізуються в особистих інтересах судді; *по-сьоме*, забезпечуються загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) і спеціальними (юридичними) гарантіями; *по-восьме*, захищаються в судовому, адміністративному та іншому встановленому законом порядку.

За змістом виділимо наступні групи службових прав суддів:

а) права, що забезпечують особливий правовий статус судді і його правовий захист. Ця група прав підкреслює виключне правове становище судді в державі, вказує на його підвищену правову захищеність, збільшує обсяг правових можливостей судді. Ці права характеризують статус судді в його статичному вигляді. Серед широкого кола службових прав суддів цієї групи варто особливо виділити право на повагу професійної честі і гідності судді; право судді на особисту і майнову недоторканність; право на стабільність трудової зайнятості; право на кар'єру; право на відставку;

б) права, що сприяють безпосередньому виконанню службових обов'язків. Ця група прав пов'язана зі здійсненням суддею своїх повноважень і характеризує його статус у динамічному аспекті. Найбільш повно ці права реалізуються при виконанні професійних функцій. До даної групи службових прав слід віднести: право самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень; право вимагати створення і забезпечення необхідних умов для здійснення професійної діяльності; право на суддівський індемнітет, інші права, передбачені національним законодавством;

в) права, що допомагають судді реалізувати належні йому конституційні права і основні свободи, закріплюють можливість користуватися соціальними благами. Ці права встановлюють певні переваги, пільги щодо суддів. За правовою природою їх слід віднести до норм-гарантій, які вказують на підвищений державний захист суддів, що, безперечно, пов'язано з особливою соціальною роллю цих осіб у державі. До цієї групи службових прав суддів можна віднести: право на соціальний і правовий захист; право на одержання матеріальної винагороди за свою працю; інші права, передбачені трудовим і пенсійним законодавством; право на поліпшені житлові умови; право на пільги з житлово-комунального, транспортного та іншого обслуговування; право на відпочинок; право на вільний вибір додаткової педагогічної, наукової та іншої оплачуваної творчої діяльності; право на страхові гарантії; право на навчання і підвищення кваліфікації; інші права, передбачені національним законодавством.

Розглянемо деякі з службових прав суддів.

Право на повагу професійної честі і гідності судді. Поважати професійну честь і гідність судді — значить визнавати посадову особу судової влади правомочною представляти судову владу і не вчиняти будь-яких дій, які заподіюють шкоду або перешкоджають здійсненню професійних функцій. Відповідно зі ст. 14 Закону України «Про статус суддів» прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які беруть участь у справі чи присутні в судовому засіданні, а також вчинення поза судовим засіданням будь-яких дій, що свідчать про явну неповагу до суду чи судді в зв'язку з його службовою діяльністю, тягнуть відповідальність відповідно до закону. Таким чином, держава гарантує захист професійної честі і гідності судді від будь-яких проявів неповаги. Некоректне ставлення до суду карається як тоді, коли воно мало місце як у приміщенні суду, так і за його межами.

Кримінальний кодекс України¹ містить розділ XVIII «Злочини проти правосуддя», де передбачається відповідальність за такі дії,

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 21. — Ст. 920.

що свідчать про неповагу до професійної честі і гідності судді, як-то: втручання в діяльність судді; погроза насильством відносно особи судді, а також умисне знищення чи пошкодження його майна, якщо ці дії виражають ставлення правопорушника до професійних дій судді; невиконання судового рішення; відмова свідка давати свідчення або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків та ін. Слід зазначити, що деякі із цих противоправних дій спрямовані проти правосуддя в цілому, а не проти судді особисто. Але саме тому ми акцентували на *професійній* честі і гідності судді. Дії, що спричиняють перешкоди до здійснення правосуддя, свідчать у першу чергу про те, що людина не визнає статусу судді, його здатність вирішувати всі правові конфлікти на основі загальних правових норм, не визнає обов'язковості рішень судді, ігнорує судову (а відтак, і державну) владу в цілому.

В інших країнах світу також встановлено відповідальність за неповагу до суду (судді). Так, у країнах англосаксонської правової сім'ї до числа дій, що свідчать про неповагу до судді (суду), відносять: непокору наказу суду, недозволену поведінку в суді, передчасні публікації в пресі, розмови з присяжними, зовнішній тиск на свідків.

У Англії Актом про неповагу до суду 1981 р. встановлюються чотири групи діянь, які кваліфікуються як неповага. Із них три об'єднують перелік діянь, які спрямовано проти правосуддя в цілому, зокрема ті, які порушують принцип транспарентності правосуддя. До таких дій Акт відносить: принесення до залу судового засідання і використання без дозволу суду машинописних і звукозаписних пристроїв; публікації матеріалів про судові слухання справи за винятком, якщо репортаж проведено під час відкритого процесу та з дотриманням законної процедури; порушення конфіденційності прийняття рішення присяжними та ін. До четвертої групи Акт відносить справи саме про неповагу до судді: образу магістратів та суддів діями; спробу перервати хід судового засідання тощо. В цих випадках судді надається право лише видалити відповідних осіб із залу суду. Кримінальний ко-

декс штату Каліфорнія (США) визнає злочином будь-яке порушення тиші, шум, інші перешкоди, що прямо спрямовані на те, щоб перешкодити діяльності суду; публікацію неправдивих чи перебільшених звітів про будь-який судовий процес; незаконну або здійснену в образливій формі відмову будь-якої особи від принесення присяги як свідка чи подібну відмову після приведення до присяги відповідати на будь-яке питання стосовно справи. У кримінальному законодавстві ФРН з 1968 р. встановлено відповідальність тільки за образу Конституційного Суду і його суддів¹. Відповідно до законодавства Франції проявом неповаги до суду (судді) є усна чи письмова дискредитація суддівського акта чи рішення в умовах, коли можливе заподіяння збитку авторитету судової влади та її незалежності; публікація до винесення судового рішення коментарю з метою тиску на свідка, суддю (суд)².

Нажаль, в Україні досі немає окремого закону, у якому був би наведений перелік дій, що можуть свідчити про неповагу до судді чи суду, а також встановлений порядок притягнення до відповідальності. Необхідність прийняття подібного закону очевидна. Право визначати наявність у діях ознак неповаги до судді чи суду повинно бути надано головуючому у справі судді, який під час слухання справи безпосередньо після образи або вчинення будь-яких інших дій, що посягають на професійну честь і гідність судді, може звернутися до прокуратури з відповідною заявою.

З правом судді на повагу професійної честі і гідності тісно пов'язане *право судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень*.

Суддя покликаний здійснювати свої повноваження незалежно від будь-чийсь бажань, крім інтересів справедливості, або сторонніх впливів. Право судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень безпосередньо базується на принципі не-

¹ Федеральная Республика Германия. Конституция и законодательные акты / Пер. с нем.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1991. — 627 с.

² Французская республика. Конституция и законодательные акты / Пер. с франц.; Ред. кол.: В.А. Туманов и др. — М.: Прогресс, 1989. — 448 с.

залежності судової влади. Саме цей принцип визначає становище суду та суддів у державі. Найбільш повно він був сформульований в Загальних принципах щодо незалежності судових органів, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН в 1985 р.¹, Ефективних процедурах здійснення Загальних принципів щодо незалежності судових органів, прийнятих ЕКОСОС в 1990 р.², Європейській хартії про статус суддів, прийнятій в 1998 р. в Страсбурзі³. В національному законодавстві цей принцип знайшов закріплення в ст. 12 Закону «Про статус суддів», яка містить положення про недопустимість втручання в професійну діяльність судді. Будь-яке, не передбачене законом втручання в діяльність судді переслідується за законом. Суддя не зобов'язаний давати будь-яких пояснень з приводу розглянутих або тих, що ще знаходяться в його провадженні, справ, а також надавати їх будь-кому для ознайомлення, інакше як у випадках і в порядку, передбачених законом.

Необхідність закріплення в законодавстві цього права судді мало історичні передумови. Не так давно в минулому були не поодинокі випадки грубого втручання в судову діяльність як партійних органів, виконавчої влади держави, а також певних громадських організацій. Прикладом цьому може служити випадок у місті Балаково, коли водії тролейбусів, невдоволені законним, однак, на їх погляд, несправедливим рішенням суду, з'їхалися на площу і змусили суд змінити своє рішення⁴.

Кримінальний кодекс України (ст.376) передбачає кримінальну відповідальність за втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення. Тим

¹ Права человека и судопроизводство: Сборник международных документов. — Вена; Варшава: Б.и., 1996. — С. 148-151.

² Права человека и судопроизводство: Сборник международных документов. — Вена; Варшава: Б.и., 1996. — С. 154-156.

³ Європейська хартія про статус суддів // Вісник Верховного Суду України. — 1998. — № 4. — С. 2-9.

⁴ Тролейбусное право // Известия. — 1990. — 23 мая — С. 4; От команды по телефону к команде по мегафону // Известия. — 1990 — 30 мая. — С. 3.

самим гарантується свобода волевиявлення суддів у процесі винесення рішення.

Гарантією здійснення права судді на незалежність і самостійність при прийнятті рішень також є встановлений процесуальний порядок прийняття судових рішень. Так, наприклад, відповідно зі ст. 322 КПК України, ст. 209 ЦПК України рішення і вирок виносяться й ухвалюються судом у нарадчій кімнаті. Під час наради суддів у дорадчій кімнаті можуть знаходитися лише судді, що входять до складу суду по даній справі. Присутність інших осіб у дорадчій кімнаті не допускається. Судді не мають права розголошувати судження, що були висловлені в дорадчій кімнаті.

Встановлений порядок зупинення і припинення повноважень судді також є важливою гарантією здійснення суддею свого права на самостійність і незалежність в ухваленні судового рішення.

Але, як показали дані емпіричного дослідження, встановлений процесуальний порядок прийняття суддею рішень, а також інші правові гарантії самостійності та незалежності суддів не здатні повною мірою виключити можливість здійснення тиску на суддів під час прийняття рішень. Цей висновок базується на аналізі результатів проведеного нами анкетування більше 300 професійних суддів України. Так, 56 % респондентів на питання: «Чи мали місце випадки вчинення на Вас тиску при здійсненні правосуддя?» відповіли ствердно. При цьому у 80,2 % випадках втручання у суддівську діяльність було зовнішнім, тобто з боку структур, що не входять до судової системи. Зокрема, 30,6 % суддів суб'єктом порушення їх права на самостійне прийняття рішення в межах повноважень назвали представників державних органів, а 49,6% респондентів — різні організації (15,4 % — громадські організації; 10,8 % — засоби масової інформації; 23,4 % — громадян). Але і всередині судової системи, за результатами опитування, не виключена можливість здійснення тиску на суддів при відправленні правосуддя. Зокрема, 9 % респондентів суб'єктом порушення їх права на самостійне прийняття рішення в межах повноважень назвали вищу судову інстанцію; 9 % — голову суду; 1,8 % — колег по роботі.

Хоча наведені дані мають виключно локальний характер, але вони дозволяють виділити такі види можливого впливу, здійснення тиску на суддів: державний (або політичний), суспільний та корпоративний (або внутрішньосистемний). В цьому контексті актуальним буде постановка питання: які важелі впливу здатні примусити суддю прийняти те рішення, на яке від нього очікують зацікавлені суб'єкти? Відповідь на це питання, на наш погляд, слід шукати у вивченні соціально-психологічного механізму впливу непроцесуальних чинників на рішення судді.

Прийняття суддею рішення по справі за своєю природою є вольовим актом, який характеризується постановкою та мотивуванням мети, свідомим обранням порядку та засобів її досягнення. Сам процес прийняття суддею певного рішення залежить від: 1) обсягу інформації по справі; 2) повноти правового врегулювання процедури прийняття рішень; 3) рівня професійного досвіду, кваліфікації, правосвідомості судді; 4) характеру судді, рівня його психофізіологічної витривалості. Перші дві умови є об'єктивними і характеризують правила, процес прийняття рішення в статичному аспекті. Наступні дві умови є суб'єктивними, що впливають на процес прийняття рішення в динамічному аспекті. Саме вони, на наш погляд, визначають ступінь залежності, впливу на процес прийняття рішення суддею з боку інших суб'єктів. Підтверджують це припущення і дані анкетування суддів, за якими найбільш піддані впливу судді, чий вік не перевищує 30 років. Вважаємо, що наведені дані свідчать про необхідність більш уважного вивчення рівня психологічної й емоційної стійкості, правосвідомості, професійної зрілості і якостей індивідуального досвіду при підборі кандидатів на посаду професійного судді.

Але слід зазначити, що суб'єктивні умови прийняття рішень також відіграють значну роль. Недосконалість законодавства, нестійкість економічного стану держави, незавершеність становлення правової держави і формування громадянського суспільства залишають певні можливості здійснення зовнішнього (державного, суспільного) та внутрішнього (корпоративного) впливу на процес прийняття рішення суддею.

Можливість здійснення зовнішнього впливу на суддів в першу чергу пов'язана з соціально-економічною сферою, а саме: особливим порядком фінансування судів, матеріальним та побутовим забезпеченням суддів, їх соціальним захистом. За Конституцією належне вирішення цих питань є обов'язком держави. Але аналіз статистичних даних свідчить про те, що реалії сьогодення переводять питання матеріальної незалежності суддів із соціально-економічної сфери в соціально-політичну. Ситуація із забезпеченням діяльності судів і суддів не тільки суперечить міжнародним нормам і принципам, а й посилила залежність від органів місцевої влади¹. Обсяги бюджетних асигнувань не забезпечують мінімуму коштів на матеріальне-технічне забезпечення нормальної діяльності судді, а тому суди вимушені звертатись за допомогою до районних адміністрацій, потрапляючи тим самим у певну залежність від останніх². Причина цих проблем, на думку суддів та деяких учених, у тому, що їх вирішення доручено Державній судовій адміністрації, яка є органом виконавчої влади. Вважаємо, що вирішення питань соціально-економічного забезпечення діяльності суддів повинно бути доручено самостійному органу, який би не входив в систему ні законодавчої, ні виконавчої влади. Саме за цих умов може бути обмежено соціально-політичний аспект можливого тиску на суддів при прийнятті ними рішень.

Можливість внутрішнього (або корпоративного) впливу на рішення судді, як відзначалося, може мати декілька напрямків: з боку вищестоящої інстанції; з боку голови суду; з боку колег. Проаналізуємо чинне законодавство на предмет можливості вчинення тиску на суддів цими суб'єктами.

Згідно з судоустрійним законодавством на вищестоящий суд покладається обов'язок здійснювати вивчення та узагальнення судової практики нижчестоящих судів, за результатами яких мо-

¹ Сібільова Н.В. Роль судебной власти в борьбе с организованной преступностью / Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С. 226-229.

² Дрыга М.М. Отчет о ходе исполнения решений II и III внеочередного съезда судей Украины // Вестник Верховного Суда Украины. – 2000. – № 1. – С. 9.

жливо оцінити професіоналізм конкретного судді. Крім того, хоча це не закріплено в законодавстві, на практиці в апеляційних та привілейованих до них судах існує порядок, за яким за групою суддів місцевого суду закріплюється «куратор» — член апеляційного суду, який здійснює непроцесуальний контроль за діяльністю суддів цього суду: статистичними даними про кількість та якість розглянутих справ, скасувань та змін судових рішень, строками розгляду справ. До нього же надсилаються для перегляду справи, розглянуті по першій інстанції судьями місцевих судів, яких він опікає. Зміна або скасування судового рішення, винесення нового вироку або закриття справи самі по собі не мають правових наслідків для судді, але можуть у сукупності стати підставою для висновку про професійну невідповідність судді займаній посаді. Це може призвести до припинення повноважень судді, або до відмови в рекомендації для безстрокового обрання, або до певних несприятливих ситуацій при кваліфікаційній атестації судді. Все це породжує намагання судді прислуховуватись до «прохання» судді вищестоящої інстанції, щоб винесене ним рішення в наступному не було змінене або скасоване¹.

Недосконалість законодавства створює умови для можливості втручання в процес прийняття рішень суддею з боку голови суду. І, як показали наведені емпіричні дані, голови судів не нехтують можливістю вчинити вплив на суддю при здійсненні правосуддя. Як справедливо відзначає Н.В. Сібільова, що від розсуду голови суду залежать розподіл справ між судьями, порушення питання про преміювання, підвищення в кваліфікаційному класі та числення супровідних йому надбавок та інші питання кар'єрного та матеріально-побутового характеру. Позитивне або сприятливе для судді їх вирішення змушує суддю йти на компроміси, задовольняти очікування керівника суду². Ось чому, законодавством та практикою повинні бути вироблені об'єктивні критерії, які б

¹ Сібільова Н.В. Роль судової влади в боротьбі з організованою преступністю / Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. — Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. — С. 222-224.

² Там же. — С. 224-226.

зводили до мінімуму можливість посягання на суддівську незалежність зі сторони голови суду. Зокрема, щодо розподілу справ між суддями, то, наприклад, законодавством Греції передбачена система визначення за жеребом складу суду з кримінальних справ, що значно усталює функціональну незалежність суддів в цій державі.

Вплив колег на процес прийняття суддею рішення з боку колег в основному має місце з боку більш досвідчених суддів. Суддя, який тільки розпочав службову кар'єру, зіштовхується з певними труднощами які, як правило, пов'язані з браком професіонального досвіду та спеціальних навичок. Тому він звертається за допомогою до авторитетного колеги за умов одноособового розгляду справи або прислухається до його думки під час колегіального судового розгляду. Вважаємо, можна виділити такі види впливу на суддю з боку більш досвідченішого колеги. По-перше, інформування — впливає головним чином на його уявлення про найбільш вірогідний розвиток подій, наслідки прийнятого рішення. По-друге, інструктування — судді рекомендується найбільш сприятливе, доцільніше (на думку судді-авторитета) рішення. По-третє, стимулювання — найбільш складний вид впливу, оскільки він знаходиться у сфері ідеології, формування мотивів судді прийняти певне рішення. Зміст цього впливу полягає у роз'ясненні судді сутності його статусу, усвідомлення ним мотивів і наслідків очікуваних від нього дій. Це найбільш індивідуалізований вид впливу, оскільки він розрахований на пристосування до мотиваційної сфери конкретного носія судової влади.

Таким чином, реалізація права судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень забезпечується не тільки нормативно встановленими гарантіями, а й внутрішніми якостями судді: його професіоналізмом, правосвідомістю, моральною позицією, психофізіологічною витривалістю та мужністю. Самостійність та незалежність судді об'єктивуються в громадянську позицію носія судової влади та проявляються в прийнятих ним

рішеннях по справі, в основі яких лежать закон та внутрішнє переконання, але знов, в межах закону¹.

Право судді на особисту і майнову недоторканність. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про статус суддів» посадові особи судової влади недоторканні. Як справедливо зауважив російський вчений М.І. Клеандров, право судді на недоторканність є не особистим привілеєм громадянина, який обіймає посаду судді, а засобом захисту публічних інтересів, насамперед інтересів правосуддя. Варто також враховувати особливий режим суддівської роботи, підвищений професійний ризик, наявність різних процесуальних і організаційних засобів контролю за законністю дій і рішень судді².

Професійний суддя України не може без згоди Верховної Ради України бути затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (ст. 126 Конституції України). Законом також встановлюється недопустимість затримання судді за підозрою в учиненні злочину, а також до нього не може бути застосований привід чи примусове доставляння у будь-який державний орган у зв'язку з провадженням справи про адміністративне правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою в учиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається в судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після встановлення його особи.

Суддівський імунітет поширюється на житло та службове приміщення судді, особистий та службовий транспорт, а також на засоби комунікації. Право на їх недоторканність може бути порушено (або обмежено) лише у межах провадження по кримінальній справі, але з дотриманням конституційних вимог. Проникнення в житло чи службове приміщення судді, в особистий чи

---

¹ Сібільова Н.В. Роль судебной власти в борьбе с организованной преступностью / Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. — Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. — С. 226.

² Статус судьи: Учебное пособие / М.И. Клеандров. — Новосибирск: Наука. Сибирская изд. фирма РАН, 2000. — С. 64.

службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів, можуть провадитися тільки за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки (п.4 ст.13 Закону «Про статус суддів»). На жаль, практиці відомі випадки грубого порушення співробітниками правоохоронних органів прав суддів на недоторканність¹.

Положення про суддівський імунітет знайшло своє роз'яснення і в міжнародних нормах, а саме: в п.п. 16–20 Загальних принципів щодо незалежності судових органів, процедурі 5 Ефективних процедур здійснення Загальних принципів щодо незалежності судових органів.

Але не слід розуміти принцип недоторканності як всездозволеність. Суддівський імунітет передбачає створення спеціальних процедур притягнення суддів до відповідальності, які дозволяють, з одного боку, забезпечити недоторканність судді, а з іншого — у разі необхідності вирішити питання про притягнення його до того чи іншого виду відповідальності.

Згідно з законодавством за вчинені правопорушення суддя може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності. Але суддя не може бути притягнутий до юридичної відповідальності за голосування або висловлювання під час судового розгляду справи, за рішення, яке було прийняте суддею на основі матеріалів справи згідно з законом та суддівським розсудом. В цьому випадку діє *індемнітет судді*².

¹ Матеріали розширеного засідання президії ВСУ та Ради суддів України 20 січня 1999 року // Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 1 (11) — С. 10.

² Наявність індемнітету означає неможливість переслідування (мається на увазі відповідальність) судді за думки, виражені ним при виконанні своїх посадових обов'язків, його правову позицію по розглянутій справі, засновану на законі і відображену у відповідних процесіальних документах — Див.: Подкопаєв С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації: Монографія. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. — С. 73.

Виняток становить відповідальність за образу чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків (ч. 3 ст. 28 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Порушення суддівського імунітету може бути пов'язано з кримінальним провадженням та переслідуванням за адміністративне правопорушення. Національне законодавство встановлює лише особливий порядок провадження деяких слідчих дій щодо суддів: затримання, арешт, обшук і т.д., та порядку судового розгляду справи. Але в цілому порядок кримінального та адміністративного провадження, судового розгляду справ щодо притягнення суддів до відповідальності здійснюється на загальних засадах процесуального законодавства. Додатковою гарантією недоторканності судді зокрема та його незалежності в цілому є те, що підсудність справи визначається Головою Верховного Суду України або його заступником. При цьому справа не може розглядатись тим судом, у якому обвинувачений працював суддею (п.6 ст. 13 Закону «Про статус суддів»).

Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених Законом «Про статус суддів». Право здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів закон надає спеціальним органам — кваліфікаційним комісіям суддів, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та Вищій раді юстиції. До суддів можуть бути застосовані такі види дисциплінарних стягнень: догана та пониження кваліфікаційного класу. До 21 червня 2001 р. кваліфікаційним комісіям суддів також було надано право застосовувати й таку міру дисциплінарного стягнення, як звільнення з посади. Така крайня міра дисциплінарного стягнення у період з 1998 по 2001 р. була застосована до 29 суддів «за найгрубіше порушення процесуального законодавства»¹. (Для порівняння, у 1997р. ця крайня міра була застосована відносно 21 судді.) Але згідно з Законом від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Закону Укра-

¹ Миловидова Н. Высший совет юстиции — на страже судейского корпуса // Комсомольская правда в Украине. — 2001. — 16 июня. — С. 3.

їни «Про статус суддів» кваліфікаційним комісія суддів надано лише право за наслідками дисциплінарного провадження прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання про внесення подання про звільнення судді з посади. Таким чином, норма закону була приведена у відповідність до Конституції України і встановила додаткові гарантії недоторканності та незалежності суддів.

Право вимагати створення і забезпечення необхідних умов для здійснення професійної діяльності. Успішна реалізація права судді на належні умови праці визначається не тільки юридичними, але й матеріальними гарантіями. До них, на наш погляд, можна віднести: а) фінансові; б) матеріально-технічні; в) кадрові. Успішна реалізація права судді на створення і забезпечення необхідних умов для здійснення професійної діяльності залежить саме від повноти та дієвості цих гарантій.

Однією з фінансових гарантій успішної реалізації цього права судді є встановлений ч.1 ст.130 Конституції України і ч.2 ст.87 Бюджетного кодексу України обов'язок держави забезпечувати належні умови для діяльності суддів шляхом окремого визначення в Державному бюджеті України витрат на потреби судової влади. Однак на даний час держава не належним чином виконує цей обов'язок. Як зауважив О.В. Лавринович, «хоча після прийняття Конституції України, з 1997 року, фінансування судової системи з Державного бюджету збільшилося майже в 3 рази, однак вже в самому Законі про Державний бюджет щорічно закладається неповне фінансування судів, і до того ж він жодного разу не виконувався в повному обсязі»¹. Так, наприклад, в Державному бюджеті на 2003 р. передбачалось фінансування судової влади лише на 30 % необхідних витрат. Ураховуючи особливості розвитку нашої держави, традиційне зневажливе ставлення до суду, поді-

¹ Лавринович О.В. Про стан організаційного, кадрового та матеріально-технічного забезпечення судів і суддів у 2002 р. та підготовки проекту Державної програми розвитку судової системи на 2003-2005 роки / Підсумки V з'їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5 (33). – С. 17.

бний підхід до фінансового забезпечення судової влади є неприпустимим і потребує змін, в першу чергу через формування нового менталітету, підвищення авторитету судової влади, її становлення як рівної серед інших гілок влади.

Крім необхідного матеріально-технічного забезпечення діяльності судді, до числа необхідних умов, які забезпечують належне здійснення професійної діяльності, на наш погляд, також варто віднести визначення і запровадження нормативів навантаження на суддів. Якщо в 1996 р. навантаження на одного суддю місцевого суду становило в середньому 35 справ на місяць, то в 2002 р. — 89, по м. Києву — 113, в Автономній Республіці Крим — 110, в судах Харківської, Запорізької, Львівській областей — понад 100 справ¹.

Чинна система розподілу навантаження на суддів та існуюча проблема фінансового забезпечення діяльності судді не тільки порушують його право на створення і забезпечення необхідних умов для здійснення професійної діяльності, а й створюють перешкоди доступності правосуддя. Стає проблематичним виконання Україною вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.² відповідно до якої на державу покладається обов'язок забезпечити право кожного на справедливий і відкритий розгляд його справи незалежним і безстороннім судом протягом розумного строку, встановленого законом.

Можливо, для ефективного вирішення цієї проблеми доцільно використовувати в судовій політиці України Рекомендації № R (86) 12 Комітету міністрів Ради Європи від 16 вересня 1986 р. щодо заходів для недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суди. Цей документ, крім виділення судовим органам необхідних коштів для ефективного розгляду зростаючої кількості справ, що знаходяться в судах, і зменшення кола завдань, що не стосуються судочинства, пропонує використовуву-

¹ Бойко В.Ф. Судова система: проблеми реформування та розвитку // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 6 (22). — С. 7-13.

² Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. — К.: Парламентське видавництво, 2000. — С. 27-45.

вати такі заходи, як сприяння, де це необхідно, примиренню сторін (як поза судовою системою, так і до чи в ході судового розгляду); спрощення доступу до альтернативних способів вирішення спорів і підвищення їх ефективності як процедури, що заміняє судовий розгляд; страхування судових витрат та інші заходи, що спрямовані на зменшення навантаження на суддів і сприяють реалізації принципу доступності правосуддя.

Позитивне значення щодо забезпечення права судді на необхідні умови для здійснення професійної діяльності має реалізація принципу спеціалізації (як зовнішньої, так і внутрішньої). Для цього, на наш погляд, необхідно забезпечити судову систему достатньою кількістю кваліфікованих фахівців (передбачається створення нової Концепції кадрової політики щодо суддів) та, звичайно, передбачити суттєві витрати на підвищення рівня утримання суддівського корпусу.

Право судді на соціальний і правовий захист. Принцип забезпечення безпеки судді реалізовано в законодавстві України практично у повному обсязі. Суддя, члени його сім'ї та їх майно знаходяться під особливим захистом держави.

Зміст правового і соціального захисту суддів становить сукупність закріплених у правових нормах умов і засобів, що спрямовані на забезпечення безперешкодної реалізації захисту правового статусу судді, а також організаційно-правова діяльність державних органів по їх застосуванню.

Право судді на соціальний і правовий захист закріплено, у першу чергу, в Законі «Про статус суддів». Згодом низка положень цього Закону була конкретизована і розвинута в ряді правових актів, наприклад: законах України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р., «Про судоустрій України» від 7.02.2002 р.; постанові Верховної Ради України «Про забезпечення діяльності судів» від 24.02.1994 р., Указі Президента України «Про додаткові заходи соціального захисту суддів» від 10.07.1996 р. та ін. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. правові норми,

що містять положення про соціальний захист суддів, не можуть бути скасовані чи змінені у бік зменшення гарантій, що містяться в них, без відповідної компенсації¹.

Відповідно до ч.1 ст. 42 Закону «Про статус суддів» органи внутрішніх справ зобов'язані вживати необхідних заходів щодо забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження належного йому майна, якщо від судді надійде відповідна заява.

До заходів державного захисту закони України «Про статус суддів» і «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» відносять:

— спеціальні заходи щодо забезпечення особою безпеки судді і членів його сім'ї, а також охорони належного йому майна. Спектр таких заходів досить широкий: від видачі суддям зброї та інших засобів індивідуального захисту до встановлення сучасних технологій охоронної сигналізації в приміщеннях, у яких проживають судді і їх сім'ї. Обов'язок по забезпеченню і здійсненню перелічених заходів, а також охороні приміщень судів і громадського порядку під час здійснення правосуддя покладається на Міністерство внутрішніх справ України і спеціальні підрозділи міліції (статтею 133 Закону «Про судоустрій України» запроваджено утворення судової міліції, завданням якої є підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорона приміщень судів, виконання функцій щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу);

— підвищену кримінальну відповідальність за вчинене в зв'язку зі службовою діяльністю судді посягання на його життя і здоров'я, а також його близьких родичів, знищення чи пошкодження майна, погрозу вбивством, насильством чи пошкодженням його майна;

— заходи соціального захисту суддів.

Відповідно до закону життя і здоров'я судді підлягають обов'язковому страхуванню за рахунок Державного бюджету на суму

¹ Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 13. — Ст. 669. — С. 141 — 148.

десятилітньої грошової винагороди на останній посаді. Порядок і умови такого страхування затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 1994 р. № 89. Законом передбачена виплата у випадку загибелі (смерті) судді, унаслідок тілесного ушкодження чи заподіяння іншої шкоди його здоров'ю, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, непрацездатним членам його сім'ї щомісячної грошової компенсації. Збитки, заподіяні знищенням чи пошкодженням майна судді у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, відшкодовуються державою в повному розмірі. У разі залишення посади суддя має право на солідну пенсію чи неоподатковуване щомісячне довічне грошове утримання у розмірі 80 % від заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді. Держава гарантує повну виплату пенсії чи довічного грошового утримання судді незалежно від заробітку, одержуваного після виходу його у відставку чи: на пенсію.

Крім того, відповідно до постанови Верховної Ради України від 24 лютого 1994 р. «Про забезпечення діяльності судів» судді і члени їх сімей в медичному, побутовому і транспортному обслуговуванні прирівнюються до відповідних посадових осіб Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій.

Законом «Про статус суддів» передбачено, що не пізніше шести місяців після обрання суддя, який потребує поліпшення житлових умов, повинен бути забезпечений упорядкованим житлом у вигляді окремої квартири чи будинку відповідними органами виконавчої влади за місцезнаходженням суду. Необхідність такої правової гарантії обумовлюється відсутністю до недавнього часу в Україні ринку житла та невідповідністю його вартості з можливостями посадових окладів суддів. У разі незабезпечення судді упорядкованим житлом у передбачені законом строки суд за рахунок Державного бюджету може придбати квартиру або будинок за ринковими цінами та передати їх у користування судді. Також суддям і членам їх сімей надається 50 % знижка при оплаті за займане ними житло, комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична і теплова енергія, установка і користування індивідуальним домашнім телефоном). Такі ж пільги зберігаються

за ними і після виходу у відставку. Однак передбачені державою заходи соціального захисту суддів реалізуються неповністю. Так, за статистичними даними в 1999 р. 731 суддя не мав свого житла, з них 397 проживали в гуртожитках¹. В 2000 р. не були забезпечені житлом понад 700 суддів, із яких 400 зовсім не мали житла, наймали квартири².

Суддя і члени його сім'ї мають також право на безкоштовне медичне обслуговування в державних установах охорони здоров'я. Також судді мають право на щорічне санаторно-курортне лікування за рахунок Державного бюджету. Ці права зберігаються за ними і після виходу їх у відставку чи на пенсію. Але, як показує практика, реалізація права судді на санаторно-курортне лікування за рахунок Державного бюджету також іноді є проблематичним³.

Разом з тим, вважаємо, що наявність такої розгалуженої системи гарантій соціального захисту суддів є заходом підтримання авторитету судді, суддівської професії в цілому. Їх нормативне закріплення в нормах національного законодавства визначається декількома умовами. *По-перше*, ці заходи соціального захисту суддів виконують компенсаційну функцію. Під час здійснення професійних обов'язків у більшості випадків суддя спілкується з соціально неблагонадійними членами суспільства, вирішує долі людей за результатами розгляду кримінальних справ, розв'язує майнові конфлікти з цивільних та господарських правовідносин. Тому можливі ситуації, коли виконання службових функцій пов'язане з небезпекою для життя і здоров'я судді. Додаткові соціальні пільги для суддів спрямовані на деяку компенсацію такої небезпеки праці судді. Цим також пояснюється встановлення додаткових заходів соціального захисту сім'ї судді, гарантій збереження відповідного правового становища за нею у разі смерті судді або виходу його у відставку. *По-*

¹ Євдокимов В. Судова влада і корупція // Юридичний вісник України. — 1999. — № 15 (199). — 15–21 квіт. — С. 6.

² Дрыга М. М. Отчет о ходе исполнения решений II и III внеочередного съезда судей Украины // Вестник Верховного Суда Украины. — 2000. — № 1. — С. 9.

³ Євдокимов В. Судова влада і корупція // Юридичний вісник України. — 1999. — № 15 (199). — 15–21 квіт. — С. 7.

друге, передбачені заходи соціального захисту суддів виконують функцію одного із спонукальних засобів залучення в судову систему кваліфікованих юристів. Вони є правовим механізмом, який стимулює досвідчених фахівців змінити вид трудової діяльності, вийти із сформованої професіональної групи та увійти до судової системи або, навпаки, уникнути виходу з неї. *По-третє*, можливо, найважливішим чинником, який обумовлює існування системи заходів соціального захисту суддів та їх сімей, є економічний стан держави. Тому ми підтримуємо тих вчених, зокрема О.Б. Абросимову, котрі вважають ці гарантії додатковими, які з розвитком держави, стабілізацією її економічної сфери повинні припинити своє існування¹.

Право судді на матеріальну винагороду своєї праці. Як вірно підмітив Є. Смоленцев, матеріальне забезпечення судді повинно бути достатнім, узгоджуватися з економічними умовами, що змінюються в країні². На думку Г. Черемних, суддя має бути забезпечений досить високою, не зменшуваною зарплатою, яка підлягає індексації, що дозволяє йому впевнено дивитися в майбутнє, щоб кращі юристи країни прагнули посісти місце суддів³. На жаль, реальність від цього ще далека.

Необхідність забезпечення досить високої матеріальної винагороди судді передбачається специфікою його службової діяльності. У п.6 Європейської хартії про статус суддів відзначено, що «рівень оплати повинен встановлюватися так, щоб захистити суддю від тиску, націленого на те, щоб вплинути на зміст його рішень і взагалі на його поведінку в суді, порушуючи, таким чином, його незалежність і неупередженість». Рекомендація № R (94) 12 Комітету міністрів державам-членам про незалежність, ефективність і роль суддів від 13 жовтня 1994 р.⁴ акцентує на тому, що

¹ Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. — М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. — С. 94.

² Смоленцев Е.А. Слово о суде // Вестник Верховного Суда СССР. — 1991. — № 1. — С. 5.

³ Черемных Г. Суд и судьи // Известия. — 1989. — 11 апр. — С. 4.

⁴ Рекомендація № (94) 12 щодо незалежності, дієвості та ролі суддів, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників Міністрів 13 жовтня 1994 р. // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 4. — С. 10, 11.

рівень винагороди суддів повинен бути пропорційний їх професійному авторитету і рівню відповідальності в суспільстві.

Структура заробітної плати суддів України визначена в ч. 1 ст. 44 Закону «Про статус суддів» і складається із посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок та доплат. Зокрема, відносно суддів законодавством передбачені надбавка за знання і використання в роботі іноземної мови, доплата за науковий ступінь кандидата чи доктора юридичних наук. Заробітна плата суддів не обкладається податком.

Таким чином, розмір заробітної плати суддів повинен забезпечити їх фінансову незалежність і не може бути зменшений без відповідної компенсації. Умови оплати праці мають бути чітко регламентовані відповідними нормативно-правовими актами.

Однак Україна поки що не в змозі повною мірою гарантувати реалізацію права судді на справедливу матеріальну винагороду своєї праці. Більш того, законодавча практика свідчить про грубе порушення цього права судді. Так, наприклад, згідно зі ст. 8 Закону України «Про оплату праці» умови оплати праці працівників установ і організацій, що фінансуються з Державного бюджету, визначаються Кабінетом Міністрів. Але, прийнявши постанову від 13 грудня 1999 р. «Про упорядкування умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та їх виконавчих органів, органів прокуратури, судів та інших органів», Кабінет Міністрів знехтував вимогами ст. 11 Закону «Про статус суддів», відповідно до якої розмір і структура заробітної плати судді не можуть бути змінені у бік зменшення останньої, оскільки гарантії незалежності судді, в тому числі й заходи його матеріального забезпечення, не можуть бути скасовані чи зменшені.

Зазначені правові гарантії незалежності суддів не враховуються ні Кабінетом Міністрів України при підготовці проектів державних бюджетів України, ні Верховною Радою України при прийнятті законів про Державний бюджет держави, внаслідок чого

ще не так давно в нашій державі мали місце випадки звернення суддів за захистом своїх прав у суд (!) з позовами про стягнення заробітної плати¹. Так, протягом 2002 р. було ухвалено понад 2 тис. Рішень про стягнення на користь суддів приблизно 19 млн. грн.² Зважаючи на те, що сам по собі спір між суддею та державою завдає шкоди авторитету суддів в суспільстві, підриває довіру громадян до суду, необхідні бути вживані необхідні заходи для ліквідації цих негативних явищ.

Зараз оплата праці суддів значно поліпшилась. Так, Державний бюджет 2002 р. повністю виконано щодо заробітної плати суддів. Разом з тим, відповідно до бюджету на 2003 р. без фінансового забезпечення залишилися витрати на приведення у відповідність до чинного законодавства розміру заробітної плати в сумі 171 мільйона гривень³.

Прийняття нормативно-правових актів, що змінюють структуру заробітної плати, передбачають її зменшення чи взагалі не забезпечують виплату, суперечить Конституції України і Закону «Про статус суддів». Тому, щоб уникнути різного роду порушень прав суддів, необхідне прийняття відповідного нормативного документа, який би забезпечив єдиний порядок нарахування заробітної плати суддям⁴. Єдиний статус суддів вимагає встановлення єдиних показників нарахування заробітної плати та забезпечення її виплати. Даний акт повинен ліквідувати диспропорції в нарахуванні заробітної плати суддям судів різних юрисдикцій. При підготовці такого документа, можливо, корисним стане досвід інших країн світу.

¹ Матеріали розширеного засідання президії ВСУ та Ради суддів України 20 січня 1999 року // Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 1 (11) — С. 12.

² У президії ВСУ // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 2 (36). — С. 9-19.

³ Лавринович О.В. Про стан організаційного, кадрового та матеріально-технічного забезпечення судів і суддів у 2002 р. та підготовки проекту Державної програми розвитку судової системи на 2003-2005 роки / Підсумки V з'їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 5 (33). — С. 17.

⁴ У Раді суддів України // Вісник Верховного Суду України — 2001. — № 1 (23). — С. 62, 63.

Так, у Польщі судді судів одного рівня отримують однакову базову заробітну плату, яка обчислюється по *коефіцієнту* до середньої щорічної планованої заробітній платі в державному секторі. Реальна заробітна платня суддів одного рівня відрізняється тільки в залежності від індивідуальних надбавок, які виплачуються за суддівський стаж та обсяг виконуваних обов'язків. У законодавстві **Вірменії** також зазначено, що праця суддів всіх судів однієї і тієї ж інстанції та голів всіх судів однієї і тієї ж інстанції відповідно оплачується в рівному розмірі; заробітна плата суддів та голів апеляційних судів перевищує відповідно заробітну плату суддів та голів судів першої інстанції на 10 % і т.д. Також суддя отримує грошову доплату до своєї заробітної плати за кваліфікаційний клас та трудовий стаж.

У **Франції** заробітна плата суддів залежить від вислуги років і визначається відповідно до *коефіцієнта*, встановлюваного для кожної посадової категорії стосовно *базового прожиткового мінімуму*. Сума прожиткового мінімуму визначається декретом уряду. Додатково до цього основного окладу судді одержують різні надбавки: квартирні, сімейні, за додаткову діяльність, пов'язану зі здійсненням професійних функцій тощо¹. У ст. III Конституції США прямо встановлено, що після призначення на посаду заробітна плата судді «не може бути зменшена протягом усього строку перебування його на посаді». Розмір цієї винагороди встановлюють спеціальні *законодавчі комісії*. У разі, якщо внаслідок інфляції чи інших причин традиційно встановлена винагорода перестає відповідати вимогам підтримання незалежності судової влади, зазначені комісії переглядають її розмір. У цілому судді в США належать до категорії найбільш високооплачуваних службовців. Наприклад, заробітна плата судді федерального суду становить близько 140 тис. доларів на рік². В Англії робота судді та-

¹ Судебные системы западных государств / Ю.П. Урьяс, В.А. Туманов, С.А. Егоров и др. — М.: Наука, 1991. — С. 181.

² Притика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. — 1995. — № 1. — С. 163.

кож є високооплачуваною. Заробітна плата столичного магістрату в чотири рази перевищує суму середнього заробітку в країні¹. Англійські судді одержують винагороду з консолідованих фондів, і хоча ця сума нижче, ніж та, яку одержують провідні баристери, але після припинення повноважень за віком вони одержують пенсію. Так, суддя, який відпрацював на посаді 15 років і вийшов у відставку, одержує половину річного окладу, а суддя, який обіймав посаду менше 15 років, — 1/4 річного окладу плюс 1/40 річного окладу за кожний рік після п'яти років служби².

Право на стабільність трудової зайнятості. Це право гарантує суддям можливість обіймати посаду до досягнення віку обов'язкового виходу на пенсію (або можливість виходу у відставку) чи закінчення строку їх повноважень.

Принцип безстроковості зайняття посади судді у більшості випадків розуміється як основна складова принципу незмінюваності. Він закріплений у багатьох міжнародних документах: Загальних принципах щодо незалежності судових органів; Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності та ролі судів № R (94) 12 от 13.10.94; Європейській хартії про статус суддів. Цей принцип сприйнятий й національним законодавством. Інститут безстроковості обіймання посади судді існує у Франції, Іспанії, Фінляндії, Німеччині, Бельгії, Греції, Нідерландах, Кіпрі, Естонії та інших розвинутих демократичних країнах. Безстроково обіймають свої посади судді у пострадянських державах — Російській Федерації, Вірменії, Казахстані.

Цей інститут сприйнятий і національним законодавством. У ст. 126 Конституції України декларується принцип безстроковості зайняття посади носія судової влади, крім посади судді Конституційного Суду України та судді, який призначений на поса-

¹ Апарова Т.В. Статус судей в Великобританії // Журнал российского права. — №7 - 8. — 1999. — С. 117.

² Судебные системы западных государств / Ю.П. Урьяс, В.А. Туманов, С.А. Егоров и др. — М.: Наука, 1991. — С. 182.

ду вперше. Разом з тим така «безстроковість» перебування на посаді судді обмежується 65-річним віком судді. Таким чином, щодо суддів України проголошується безстроковість як незмінюваність, тобто право залишатися на посаді судді, при дотриманні відповідних умов службової діяльності, незалежно від бажання органу, який призначив (обрав) суддю на цю посаду. Суддя не може бути позбавлений займаної посади не інакше як на підставах і в порядку, передбачених законом, але в межах встановленого строку.

Критеріями щодо розмежування незмінюваності суддів є юрисдикція та рівень суду, в якому працює суддя. Так, щодо суддів Конституційного Суду України незмінюваність розуміється в межах 9-річного строку повноважень; щодо суддів, які призначені на посаду вперше, — 5-річним строком. Стосовно інших суддів поняття незмінюваності обмежується граничним віком перебування на посаді — досягненням суддею 65 років. Досягнення суддею цього віку імперативно визначено як одна з підстав для безумовного припинення повноважень. При визначення «граничного віку перебування в посаді судді» законодавець, напевне, виходив з урахувань тривалості працездатного періоду життя людини. Усунення від займаної посади можливо тільки за власним бажанням судді, за винятком випадків, передбачених законом.

В даному контексті доцільно проаналізувати пропозиції деяких вчених щодо обмеження повноважень суддів певним строком перебування на посаді¹, в тому числі щодо суддів, які обираються на посаду Верховною Радою. У деяких країнах (Японії, Швейцарії, Грузії, Румунії) у деяких країнах СНД (Азербайджані, Грузії, Киргизії, Таджикистані, Туркменістані) діє саме такий підхід — судді призначаються (обираються) на певний строк, але достатньо тривалий, щоб гарантувати незалежність суддів, наприклад, від 7 до 15, 20 років.

¹ Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. — М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. — С. 94-97; Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. — М.: ООО «ТК Велби», 2003. — С. 234-236.

Безсумнівно, наведена точка зору має право на існування. На думку вчених, обмеження строку перебування на посаді сприяло б запобіганню проявів консерватизму у суддівському корпусі, корпоративності, професійної деформації якостей судді, що оцінюються психологами як природний професіональний ризик. Крім того, встановлення певного строку перебування на посаді судді може посприяти розвитку ринку юридичних послуг, певним застереженням щодо встановлення корпоративних перешкод.

Але, на наш погляд, запропонований підхід можливий лише за умови збільшення віку кандидата на посаду судді, наприклад, до 35-40 років. Аргументом на користь такої думки є специфіка суддівської діяльності, яка передбачає призначення (обрання) на цю посаду найдосвідченіших та найкваліфікованіших фахівців, які, крім достатніх професіональних здібностей, володіють певними особистісними якостями, притаманними лише життєво зрілій людині. Чинна система безстрокового обрання суддів спрямована на виховання фахівців саме в процесі судової діяльності безпосередньо на базі нагромадження професійного досвіду, розвитку професійно важливих навичок і вмінь. Крім того, незмінюваність суддів гарантує їх незалежність, що має важливе значення в період становлення правової держави, зламу певних традицій, побудови нового правового простору. Адже досі досить сильним є бажання політиків та урядовців здійснювати вплив на рішення суддів по справі (наслідок традиційного ставлення до суду за радянських часів). Тому вважаємо, що відмова від принципу безстроковості суддівської посади є передчасною.

Отже, принцип незмінюваності судді з посади мав певні історичні передумови. Необхідність його збереження і далі визначається наперед соціально-політичними відносинами, які склалися на даний час в державі.

У дореволюційній Росії незмінюваність розглядалася «як умова міцності» службового становища судді і можливості для нього

безбоязно виконувати свої професійні функції¹. Найактуальнішим в сучасних умовах є висловлювання А.Ф. Коні, що «незмінюваність — краща гарантія, краща прикраса суддівського звання. Завдяки їй легко переноситься й убога винагорода і тяжка робота суддів. ... Вона підтримує, вона підбадьорює багатьох діячів Росії; вона дає сили при подоланні всякої неправди»².

Уперше положення про незмінюваність суддів було законодавчо закріплене в ст. 243 Статутів судових установ 1864 р.³, відповідно до якої судді не можуть бути ні звільнені без їх прохання, ні переведені з однієї місцевості в іншу. Винятки становили випадки тривалої хвороби, нез'явлення судді до виконання обов'язків, учинення ним злочину, оголошення його неспроможним боржником. Але в результаті проведення судової контрреформи вже 20 травня 1885 р. було створено вищу дисциплінарну присутність Сенату, яка одержала право зміщення і переміщення суддів.

З встановленням радянської влади принцип незмінюваності суддів був зовсім відкинутий, що не могло не позначитися на якості правосуддя в державі. Дійсно, важко чекати належної неупередженості і повної незалежності від судді, якому щохвилини загрожує небезпека відставки. Як точно підмітив Д.Г. Тальберг, «де свобода дій судді в дусі закону і справедливості скована впливом ззовні, де для сумлінного відправлення обов'язків судді у вигляді загального правила потрібні подвиги героїзму і самовідданості через стоячу вище нього і закону владу, там не може бути правосуддя, немає законності та царює свавілля»⁴.

Десь з 1985 р. у пресі стали з'являтися публікації, автори яких висловлювали думку, згідно з якою тривалий і безперервний стаж

¹ Пусторослев П.П. Пятидесятилетие несменяемости судей в Российской Империи. — Юрьев: Б.и., 1915. — С. 54.

² Коні А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе // Избранные произв. — М.: Госюриздат, 1956. — С. 210.

³ Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложением разсуждений, на коих они основаны. — Санктпетербургъ, 1864. — 690 с.

⁴ Тальберг Д.Г. Несменяемость судей во Франции // Юридический вестник. — 1983. — № 1. — С. 12.

роботи суддів повинен заохочуватися, а багато хто прямо говорив про необхідність закріплення положення про довічне виконання судьями своїх обов'язків.

З часу прийняття Конституції України 1996 р. судді в державі незмінювані. При цьому слід враховувати два моменти. *По-перше*, незмінюваність суддів не слід розуміти як безстрокове (чи довічне) заняття посади. Залежно від юрисдикції суду, де працює суддя, відповідно до якої процедури суддя обійняв посаду, законодавством передбачено певний строк перебування судді на посаді, причому строки дуже відрізняються за тривалістю. Так, для вперше призначуваних на посаду (Президентом) строк зайняття крісла судді становить п'ять років, судді Конституційного Суду призначаються на дев'ять років, всі інші судді (обрані Верховною Радою України) перебувають на відповідній посаді до досягнення 65-літнього віку.

По-друге, незмінюваність судді не є абсолютною: а) повноваження судді можуть бути припинені, але на підставах і в порядку, передбачених Конституцією і законами України; б) переміщення судді може мати місце (як по горизонталі, так і по вертикалі), але тільки з його згоди.

У більшості зарубіжних держав суддів призначають (обирають) довічно. Однак термін «довічно» є досить відносним, оскільки в законодавстві цих країн, як правило, також передбачено граничний вік перебування судді на посаді або перелічені випадки можливого звільнення судді незалежно від його волі. Так, в Англії, Греції, Ізраїлі, Канаді, Естонії строк заняття суддівської посади обмежено досягненням похилого або пенсійного віку — 65-70 років. У законодавстві Франції встановлено, що суддів не можна перемістити з посади без їхньої згоди; вони ідуть у відставку по досягненні 65 років, а судді Касаційного Суду і його перший голова — у віці 66 і 68 років відповідно. Суддю може змістити лише Вища рада магістратури в зв'язку зі вчиненням серйозного проступку чи важким захворюванням. Усі судді ФРН призначаються на посаду довічно, за винятком землі Гессен, де судді при-

значаються на певний строк. У відставку судді йдуть у 65 років, за винятком членів Федерального конституційного суду, для яких граничний вік заняття посади — 68 років. Судді можуть бути проти своєї волі достроково звільнені з посади, тимчасово відсторонені або переміщені чи достроково відправлені у відставку тільки в силу рішення відповідного суду і на підставах, встановлених у законі. Так, якщо федеральний суддя під час виконання своїх службових функцій чи поза ними порушить принципи Основного Закону або вчинить дії, що посягають на конституційний лад землі, то за клопотанням Бундестагу Федеральний конституційний суд більшістю в 2/3 голосів може перемістити його на іншу посаду чи відправити у відставку. В Італії усунути суддю від займаної посади можливо тільки за рішенням дисциплінарного відділення Вищої ради магістратури в порядку дисциплінарного провадження. Правом на порушення дисциплінарного переслідування володіють міністр юстиції і Генеральний прокурор при Касаційному суді. Законодавство Італії забороняє відновлення в магістратурі суддів, що звільнилися за власним бажанням, незалежно від мотивів такого звільнення. Конституція США встановлює, що після затвердження Сенатом федеральні судді залишаються на своїх посадах довічно; єдиною умовою при цьому є їх *бездоганна поведінка*. Усунення від посади судді проти його волі може мати місце тільки шляхом проведення процедури імпичменту. Підставами для цього можуть служити державна зрада, хабарництво або інші серйозні злочини чи порушення. За 200 останніх років процедурі імпичменту піддавалися лише вісім федеральних суддів, з яких двоє потім були виправдані. В Україні досягнення суддею 65 років імперативно визначено як одна з підстав припинення службових повноважень. Збільшення на даному етапі граничного віку перебування на посаді професійного судді України до 75 років, на наш погляд, було б не доречно, оскільки рівень та умови життя в державі не дозволяють зберегти здоров'я людини у необхідній для професійної діяльності судді формі. Але ми не заперечуємо, що в кожному конкретному випадку рішення повинно прийматися в індивідуальному порядку.

На особливу увагу заслуговує дослідження *права судді на кар'єру*. Його реалізація здійснюється шляхом зайняття суддею вакантної посади в суді більш високого рівня або шляхом присвоєння судді більш високого кваліфікаційного класу. В Україні повинні бути створені належні умови для того, щоб кожен суддя мав можливість скористатися цим правом.

Право судді на кар'єру передбачено міжнародними нормами — п.п. 11, 13 Загальних принципів щодо незалежності суддів. Разом з тим питання кар'єри є дуже складним, делікатним для практикуючих суддів. У науковому середовищі також відсутня єдність думок відносно необхідності збереження за суддями цього права. Це пов'язане з більш загальною проблемою — становленням та розвитком уявлень про державну або громадянську службу взагалі.

У літературі під терміном «кар'єра» розуміється просування працівника по службових сходинках чи послідовна зміна занять як у рамках окремої організації, так і протягом усього життя¹. Він відображає роботу, просування і належність до стійкої, ієрархічно організованої системи посад, що визначає стаж, пільги, умови просування по службі, однакові вимоги до неї стосовно специфіки юридичної діяльності, обумовленої метою і колом службових обов'язків. На думку О.Є. Жалинського, поняття «професійна кар'єра» скомпрометоване поняттям «кар'єрист»². Тим часом законодавство і практика мають потребу в цьому понятті.

Питання про необхідність збереження за суддею права на професійну кар'єру активно обговорювалося на IV зустрічі голів верховних судів держав Центральної і Східної Європи, що відбулася 12–14 жовтня 1998 р. у м. Києві³. Деякі країни вирішили це питання в радикальний спосіб: вони просто усунули поняття ієрархії чи поняття чинів, яких може досягти суддя. Однак все ж

¹ Веснин В. Р. Основы менеджмента: Учебник. — 2-е изд. — М.: Триада, 1997. — С. 351.

² Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность прокурора. Введение в специальность. — М.: БЕК, 1997. — С. 224.

³ IV зустріч Голів Верховних Судів держав Центральної та Східної Європи. Документи і матеріали. — К.: Б.в., 1998. — 142 с.

таки в більшості держав поняття «професійна кар'єра судді» існує. У цих країнах кар'єрний зріст суддів залежить від професійного стажу. Так, Законом про проходження служби в судах (ст. 24-26) Республіки Словенія прямо передбачено, що зі вступом на суддівську службу суддя здобуває право на підвищення, яке може бути реалізоване шляхом підвищення жалування, призначенням на вищу посаду, призначенням на посаду судді Верховного суду. Рішення про підвищення судді в посаді приймається після атестації Судовою радою його професійних якостей та результатів судової практики. Кожних три роки суддя отримує надбавку до жалування та може бути призначеним на вищу суддівську посаду¹. Ми погоджуємося з думкою яку висловив у своїй доповіді Даніель Люде: «Такі системи, звичайно, дуже захищають суддів, але вони припускають, що із самого початку гарантується абсолютна якість ієрархічного просування. А з іншого боку, передбачається призначення на посаду, що повинно проводитися з урахуванням компетентності і відповідності судді конкретній посаді»². Але слід додати, що гарантією незалежності суддів при реалізації права на кар'єру повинен стати надійна, демократична процедура щодо вирішення питань про підвищення суддів на посаді, підвищення жалування або в кваліфікаційному класі. У багатьох країнах розроблено таку процедуру. Так, Конституція Греції в ст. 90 встановлено, що всі рішення щодо адміністративних змін стосовно суддів (просування по службі, призначення, переміщення, перетестація і т. ін.) відносяться до компетенції спеціальних рад, які складаються виключно із суддів — тобто без втручання органів законодавчої та виконавчої влади, що, безсумнівно, сприяє зміцненню незалежності суддів³.

¹ Судебные системы европейских стран. Справочник / Перевод с франц. Д.И. Васильева и с англ. О.Ю. Кобякова. — М.: Междунар. отнош., 2002. — С. 246.

² IV зустріч Голів Верховних Судів держав Центральної та Східної Європи. Документи і матеріали. — К.: Б.в., 1998. — С. 115, 116.

³ Судебные системы европейских стран. Справочник / Перевод с франц. Д.И. Васильева и с англ. О.Ю. Кобякова. — М.: Междунар. отнош., 2002. — С. 110-111.

В українському законодавстві під кар'єрою судді розуміється успішна самореалізація особи, наділеної статусом носія судової влади, що виражається у вигляді заохочень матеріального або кар'єрного характеру. Так, Закон України «Про статус суддів» передбачає, наприклад, що для заняття посади судді апеляційного суду, крім усіх інших відповідних формальних вимог, особа повинна не менше трьох років виконувати обов'язки судді в місцевому суді, тобто мати досвід професійної судової діяльності. А для заняття посади судді вищого спеціалізованого суду необхідний стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років. Тим самим в Україні передбачається можливість переміщення суддів по вертикалі (природно, тільки за їх згодою).

Також законодавством передбачено механізм переміщення за бажанням судді в суд іншої місцевості або спеціалізація (горизонтальне переміщення). Основною вимогою є заборона переміщувати або переводити суддю на іншу посаду в тому ж суді або в інший суд без його згоди. Ця вимога спрямована на зміцнення незалежності судді, адже він призначається (обирається) на конкретну посаду в конкретному суді, його предметна та територіальна підсудність визначається в момент набуття статусу судді.

Таким чином, специфіка кар'єри судді зводиться до можливості в період володіння статусом носія судової влади, не переміщуючись у середині суду або у вищестоящий суд, робити успішну кар'єру, яка виражається у присвоєнні певних кваліфікаційних класів, відповідному збільшенні грошової винагороди за працю і т.д. Кар'єра судді залежить лише від нього самого: чи проходить він кваліфікаційну атестацію, чи підвищує свою кваліфікацію в інший спосіб тощо. В цьому контексті цікавим буде дослідження мотивів, які можуть спонукати суддю до кар'єрного зросту.

В.Р. Веснін виділяє сім підстав, якими керується людина, котра прагне посісти певну посаду для того, щоб забезпечити собі службу кар'єру¹. Спробуємо на основі запропонованих ним підстав дослідити можливість їх використання щодо кар'єри судді.

¹ Веснин В. Р. Основы менеджмента: Учебник. — 2-е изд. — М.: Триада, 1997. — С. 352.

1. *Автономія.* Людиною керує прагнення домогтися незалежності. Найбільш повно цей мотив може проявитися у судді, який призначений на посаду на певний строк. Хоча законодавством і закріплене право судді на незалежність і самостійне прийняття рішень, однак він все-таки залежить від вищої судової інстанції і голови суду зокрема, оскільки він братиме певну участь у вирішенні питання про внесення подання про його безстрокове обрання. У цьому випадку йдеться не тільки про професійну придатність судді, а й стосується питання психологічної, особистісної відповідності посаді.

2. *Техніко-функціональна компетентність.* Людина прагне стати кращим фахівцем у своїй справі і вирішувати складні проблеми. Як відомо, суддям судів вищої інстанції доводиться розглядати вельми складні правові спори, вирішувати більш складні правові питання, ніж іншим фахівцям у відповідних галузях. Тому заняття цієї посади вимагає і більш високої кваліфікації судді. У даному випадку досягнення поставленої мети можливо в єдності трьох складових: досвіду роботи, особистих здібностей і рівня професійної підготовки.

3. *Безпека і стабільність.* Людиною керує бажання зберегти й усталити своє становище, тому вона прагне зайняти місце, яке б створювало ці гарантії. Статус судді передбачає не тільки надання певних гарантій, як, наприклад, незмінюваність судді, особиста і майнова недоторканність, а й також підвищену відповідальність особи, яка здійснює функції носія судової влади. Характер цієї відповідальності не тільки правовий, а й моральний. Тому людина, яка прагне обійняти цю посаду, повинна із усією відповідальністю оцінити свої здібності, чи зможе вона компетентно здійснювати повноваження судді, бути здатною вирішувати долі інших людей.

4. *Управлінська компетентність.* Людиною керує прагнення до влади, лідерства, успіху, що асоціюються з високою посадою, рангом, статусом, званням тощо. Суддя, який керуєть-

ся цим положенням, повинен чітко уявляти собі, що владними повноваженнями щодо інших громадян він наділений лише при безпосередньому здійсненні своїх професійних функцій. У приватному ж житті він є рівноправним громадянином і не має ніяких владних повноважень щодо інших фізичних або юридичних осіб.

5. *Підприємницька креативність.* Людиною керує прагнення створювати чи організовувати щось нове, займатися творчістю. Таку можливість забезпечує відповідна посада. Професія судді в цілому є творчою діяльністю. Однак у судовій системі існують посади, що найбільшим чином сприяють реалізації організаторських здібностей особистості. Вважаємо, до них можна віднести посади голови та заступників голови суду, голови судової палати, судді Верховного Суду України та ін.

6. *Потреба у першості.* Людина прагне до кар'єри заради того, щоб бути завжди і скрізь першою. Суддя, який керується цією підставою, прагне підвищувати свої знання, вдосконалює професійну майстерність, свідомо прагне до образу «ідеального судді». Такий суддя характеризується досить високим рівнем самоконтролю, відповідальністю, дисциплінованістю, комунікабельністю. Негативним моментом цієї орієнтації можуть стати зациклення особистості на собі, переоцінка своїх здібностей. Разом з тим, професія судді потребує передусім повної самовіддачі, підпорядкування особистих інтересів інтересам встановлення справедливості, служіння захисту прав громадян.

7. *Стиль життя.* У більшості держав судді — це еліта суспільства, найбільш професійно грамотні юристи, шановані суспільством люди. Їм гарантується досить високе матеріально-побутове, соціальне забезпечення. Однак, людина, що керується цією підставою, не повинна забувати, які вимоги ставить посада судді до рівня його професіоналізму, особистісних якостей і здібностей, морального вигляду в цілому.

На наш погляд, можна виділити ще один чинник, який може пояснити бажання судді обійняти посаду в суді більш високої ієрархії. Це прагнення людини до професійної *самореалізації*, найбільш ефективного використання його знань, якостей і здібностей. Такий мотив поєднується з досить високим рівнем самооцінки.

В українському законодавстві питання переміщення суддів до суду вищого рівня чи іншої спеціалізації віднесено до компетенції відповідних кваліфікаційних комісій суддів. Це питання порушується на підставі заяви самого судді чи подання голови апеляційного суду. Процедура його розгляду така ж, як і при розгляді питання про призначення чи обрання суддею. За результатами розгляду кваліфікаційна комісія дає висновок про можливість переведення судді у вищестоящий суд. Але й існують певні організаційно-правові проблеми.

Так, Вища кваліфікаційна комісія за поданням Голови Верховного Суду України чи Голови Вищого спеціалізованого суду дає висновок про можливість обрання кандидата на посаду судді Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду та Апеляційного судів України. Таким чином, сам-суддя позбавлений права самостійно звернутися у Вищу кваліфікаційну комісію з заявою про рекомендацію щодо його переведення до вищестоящего суду.

Також в Україні нормативно не закріплено механізм такого переміщення, а критерії оцінки професійних, ділових і моральних якостей кандидатів, відповідно до яких перевага віддається тому чи іншому судді, — відсутні.

На наш погляд, право судді на кар'єрний зріст повинно бути збережене, оскільки це є найсильнішим стимулом підвищення професійної майстерності, вдосконалення професійних знань, задоволення особистих інтересів з самореалізації носія судової влади. Ми відстоюємо точку зору, згідно з якою вирішення питання про просування судді по службі повинно ґрунтуватися виключно на оцінці професійних якостей і здібностей судді, професій-

ної підготовки, кваліфікації, сумлінного виконання службових обов'язків, професійному стажі. Такі якості мають визначатися за допомогою об'єктивної оцінки професійної діяльності судді суддівським корпусом суду, в якому працює цей суддя, і на конкурсних засадах. Такий порядок повинен бути закріплений у законі і стати загальнообов'язковим.

Вважаємо, що кандидатуру судді можна було б відкрито обговорювати на відповідних конференціях суддів. За результатами відкритого обговорення приймалося б рішення про рекомендацію даного судді на переведення у вищестоящий суд. Слід зазначити, що Хартія про статус суддів рекомендує державам створювати спеціально для цієї мети незалежний державний орган, рішення якого про переміщення судді у вищестоящий суд є обов'язковим для виконання. Кандидатуру для підвищення може висувати голова суду, в якому працює претендент, або суддя самостійно. Хартія додає також, що суддя, кандидатура якого не була подана на підвищення, може звернутися у зазначений незалежний орган зі скаргою. Дані положення, на нашу думку, мають знайти закріплені й у національному законодавстві України.

Порушення питання про присвоєння більш високого кваліфікаційного класу можливо не тільки за поданням голови суду, в якому працює суддя, а й з його власної ініціативи (заяви).

Держава зобов'язана створити умови для належної реалізації права суддів на кар'єру, зокрема, шляхом надання їм можливостей щодо підвищення кваліфікації, поглиблення професійних і загальних знань у спеціальних навчальних закладах для суддів; обміну досвідом із колегами за професією із зарубіжних країн, закріплення конкурсних засад при занятті вакантної посади, гласності і демократичності даної процедури.

Підсумовуючи наведене, відзначимо, що суддя має право безперешкодно реалізовувати свої службові права, передбачені законодавством України. Однак сьогодні багато прав суддів не можуть

бути повністю реалізовані через відсутність законодавчо закріпленої процедури і гарантій їх реалізації, внаслідок чого деякі службові права суддів мають декларативний характер. Таке становище є недопустимим. Вважаємо, що з метою вдосконалення і зміцнення статусу суддів в українському законодавстві повинен бути закріплений чіткий перелік службових прав суддів, розкрито їх зміст та передбачено механізм реалізації й захисту у випадку їх порушення.

Отже, службові права судді закріплюють вид та міру конкретно-визначеної поведінки носія судової влади. Службовим правам судді притаманні такі характерні ознаки: 1) вони належать конкретному суб'єкту — судді; 2) ґрунтуються на нормах позитивного права — Конституції України, Законі України «Про статус суддів» та ін.; 3) являють собою забезпечену державою і правом можливість певної поведінки, спрямованої на досягнення того чи іншого соціального блага; 4) їх виникнення обумовлюється конкретним юридичним фактом — набранням юридичної сили акта про призначення (обрання) на посаду судді; 5) зміст і обсяг службових прав обумовлюється сутністю правового статусу судді; 6) вони в основному реалізуються в особистих інтересах судді; 7) забезпечуються загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) і спеціальними (юридичними) гарантіями; 8) захищаються в судовому, адміністративному та іншому встановленому законом порядку.

1.3. **Обов'язки суддів**

Набуваючи статусу судді, суб'єкт вступає в певні правовідносини з державою, суспільством, членами професійної групи, іншими посадовими особами і громадянами. Особливе становище судді потребує чіткого нормативного врегулювання таких правовідносин шляхом закріплення не тільки прав, а й обов'язків.

Тлумачний словник визначає «обов'язок» як те, що підлягає безумовному виконанню, як те, що необхідно для виконання внаслідок суспільної вимоги чи внутрішнього спонукання¹; як передбачену, належну поведінку суб'єкта².

Більшість учених під юридичним обов'язком розуміють установлену законом міру соціально необхідної, найбільш розумної і доцільної поведінки³, забезпечену можливістю застосування примусових заходів до суб'єкта такої поведінки за невиконання обов'язку⁴.

Іншими словами, сутність юридичного обов'язку полягає в *необхідності* певної поведінки, у виконанні певних вимог, установлених правовою нормою. Категорії «необхідність» іманентні такі властивості: 1) вимога вчинення конкретних дій; 2) вимога утримуватись від вчинення певних дій; 3) вимога вчинення або не вчинення тих чи інших дій від інших осіб⁵; 4) необхідність юридично відреагувати на вимоги правомочної особи, коли передбачена певним обов'язком поведінка не виконується⁶.

Закон чітко визначає вид та міру необхідної поведінки. Саме на конкретний вид поведінки повинен орієнтуватися носій обов'язку, щоб його дії мали належний, бажаний характер. Вимога, яка сформульована в юридичному обов'язку і звернена до її носія, є реальною: не можна покласти на людину обов'язок, який

¹ Толковый словарь русского языка: В 4-х т. — Т.2 / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1938. — С. 742.

² Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. — Т. 2. — М.: Изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. — С. 640.

³ Матузов Н.И. Правовая система и личность. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — С. 151; Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. — М.: Наука, 1979. — С. 147.

⁴ Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. — С. 60; Ем В.С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей // Вестник МГУ: Сер. 11. Право. — 1981. — № 1. — С. 62.

⁵ Матузов Н.И. Правовая система и личность. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — С. 143.

⁶ Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. — Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 131.

вона практично ніколи не могла б виконати. Тому при нормативному закріпленні обов'язку важливо визначити не тільки вид належної поведінки, а й її міру.

Таким чином, обов'язок, з одного боку, існує і розрізняється в рамках належної, встановленої правом і забезпечуваної державним примусом поведінки. З іншого боку, обов'язок — це певна якість і межі такої необхідної поведінки.

Використовуючи загальнотеоретичний підхід до розуміння сутності юридичного обов'язку, звернемося до дослідження службових обов'язків судді.

Службові обов'язки судді — це нормативно визначені вид та міра необхідної поведінки носія судової влади, котрі забезпечують реалізацію інтересів суб'єктів, з якими суддя вступає у правовідносини при здійсненні професійних функцій. Невиконання або неналежна реалізація суддею службових обов'язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, навіть до втрати статусу носія судової влади.

Службові обов'язки судді мають характер додаткових і не виключають необхідності виконувати конституційні (загальні) та інші загальногромадянські юридичні обов'язки. Так, наприклад, заняття посади судді не скасовує обов'язку захищати Вітчизну, сплачувати податки, утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття, а також виконувати інші зобов'язання, що впливають з цивільно-правових відносин (якщо перебування в таких правовідносинах не суперечить статусу судді).

Сутність службових обов'язків судді полягає в тому, що це не тільки належна, необхідна, потрібна з погляду не лише *закону*, а й *моралі* поведінка носія судової влади, зміст якої обумовлюється специфікою статусу, особливостями соціальної функції носія судової влади. Суддя не тільки в професійній, а й у суспільній діяльності, приватному житті повинен дотримуватися певних норм поведінки, що спрямоване на підтримання авторитету судової влади в цілому.

Іншими словами, службові обов'язки судді містять як урегульовані нормами права вимоги щодо необхідної поведінки судді, тобто юридичні обов'язки, так і носять характер моральних, які обумовлені вимогами професійного обов'язку та совісті судді. При цьому юридичний обов'язок виступає водночас і як моральний, тоді як моральний обов'язок не завжди є юридичним.

Функціональне призначення службових обов'язків полягає в забезпеченні реалізації прав суб'єктів, з якими суддя вступає у правовідносини. Кожному службовому обов'язку судді завжди протистоїть чиєсь право, володар якого може в будь-який час висунути вимогу щодо його виконання.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про статус суддів» на суддю покладаються такі обов'язки:

— при здійсненні правосуддя дотримуватися вимог Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням установлених законом строків;

— утримуватися від політичної, підприємницької та іншої оплачуваної діяльності, крім наукової, викладацької і творчої, дотримуватися вимог службової дисципліни і розпорядку роботи суду;

— не розголошувати відомості, які становлять державну, військову, службову, комерційну або банківську таємницю, таємницю дорадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та іншу інформацію, про яку вони довідалися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення якої було прийняте рішення про закрите судове засідання;

— не допускати вчинків і будь-яких дій, що ганьблять звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

Як бачимо, правове закріплення службових обов'язків судді проявляється у певних вимогах до його поведінки. Результатом

такої поведінки судді виступає його волевиявлення у формі прийнятих рішень, дій чи бездіяльності в період перебування у статусі носія судової влади. Поведінка судді може бути законною, тобто відповідати вимогам законодавства України, або незаконною. В останньому випадку вона є підставою для притягнення судді до юридичної відповідальності.

Зважаючи на те, що до структури службових обов'язків судді входять як юридично оформлені вимоги щодо службової поведінки судді, так і вимоги, які мають моральний характер, що при їх безлічі робить неможливим чітке конкретизування всіх службових обов'язків суддів у цілому, їх вичерпного переліку, законодавець передбачив загальні підстави необхідної поведінки судді, чітко закріпивши лише ті можливі порушення, що тягнуть за собою накладення стягнень.

Вважаємо за можливе виділити такі групи службових обов'язків судді: а) дотримання законодавства України при здійсненні професійної діяльності; б) дотримання етичних основ діяльності; в) сумлінне і професійне виконання своїх службових функцій.

Дотримання законодавства суддею можна розглядати в двох аспектах: по-перше, уся службова діяльність судді відбувається в установлених законодавством процесуальних рамках, порушення яких є підставою для визнання рішення судді незаконним. По-друге, суддя безпосередньо застосовує норми національного законодавства при вирішенні конкретних спорів про право. Він має право використати будь-яке джерело права, котре є частиною національного законодавства України: Конституцію, інші нормативно-правові акти, прийняті на її основі, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. В цьому контексті цікавим буде з'ясування питання про використання при здійсненні правосуддя роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду, рішень Конституційного Суду України.

В літературі Питання щодо природи та юридичної сили рішень Конституційного Суду України взагалі немає однозначно вирішення¹. Цьому акту притаманні всі ознаки джерела права. Відповідно до ч. 3 ст. 150 Конституції України, ст.ст. 61-67, 69, 70 Закону «Про Конституційний Суд України» рішення цього Суду є остаточним і оскарженню не підлягає, набуває юридичної сили наступного дня після його офіційного оприлюднення. Крім того, рішення Конституційного Суду України діє безпосередньо, є обов'язковим до виконання, не потребує підтвердження іншими органами або посадовими особами, а також у разі необхідності Конституційний Суд може покласти на відповідні державні органи обов'язок щодо забезпечення виконання рішення.

Таким чином, рішенням Конституційного Суду України притаманні ознаки джерела права: 1) воно є засобом зовнішнього виразу норми права, абстрактного правила поведінки; 2) є засобом закріплення норми права, а отже, є обов'язковим й для суддів.

Щодо роз'яснень пленумів Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів, то питання про їх віднесення до джерел права також є дискусійним в юридичній науці². На даний час в Україні тільки два суди мають відповідні повноваження — Верховний Суд та Вищий господарський суд. Роз'яснення з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ відпо-

---

¹ Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учебное пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 260-263; Кряжков В.А., Лазарев В.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: Учебное пособие. — М.: БЕК, 1998. — С. 236-249; Морщакова Т.Г. Разграничение компетенции между Конституционным Судом и другими судами РФ // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. — 1996. — № 6. — С. 22-31.

² Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. — М.: Госюриздат, 1960. — С. 355; Зивс С.Л. Источники права / Отв. ред. Казимирчук В.П. — М.: Наука, 1981. — 239 с.; Лебедев В.М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития. — СПб.: Лань, 2001. — С. 187-215; Рарог А.И. Правовое значение разъяснений Пленума Верховного Суда РФ // Государство и право. — 2001. — № 2. — С. 51-57.

відної юрисдикції є результатом узагальнення певної судової практики, а також аналізу суддями названих судів судової статистики, виявлення тенденцій її розвитку, прогалин в правовому регулюванні, характеру судових помилок і методів їх усунення та ін. Виходячи зі смислу Закону «Про судоустрій України», ці роз'яснення мають рекомендаційний характер (хоча таке визначення природи цього документа згадується лише в ч. 1 п. 3 ст. 39 «Повноваження вищого спеціалізованого суду», а в ст. 55 «Пленум Верховного Суду України» та ст. 44 «Пленум вищого спеціалізованого суду» зауваження щодо рекомендаційного характеру роз'яснень відсутні). На наш погляд, підхід до визначення роз'яснень пленумів згаданих судів як до акта рекомендаційного характеру обґрунтовано принципом незалежності судів та суддів при прийнятті рішень і підкоренням їх лише закону. Разом з тим вважаємо плідною думку О.Б. Абросимової, згідно з якою ці роз'яснення виконують роль субсидіарних тлумачень, які є для суддів додатковими, затребуваними орієнтирами в питаннях застосування норм права, тобто є самостійним джерелом права¹. Авторка наводить вагомні аргументи на користь своєї позиції: а) прийняті уповноваженим на те органом держави; б) зміст становлять правила, виражені в абстрактній формі, звернені до необмеженого кола осіб; в) передбачають багаторазове застосування; г) обов'язково оприлюднюються². Саме з цих міркувань виходять ті вчені³, які відстоюють позицію про віднесення роз'яснень пленумів вищих судів держави до джерела права, а саме до нормативних актів підзаконного характеру. Не вступаючи в дискусію, відзначимо, що реальна практика діяльності судів свідчить про те, що при прийнятті рішень судді обов'язково співвідносять власну думку з існуючими роз'ясненнями пленумів відповідних судів. На ці ж

¹ Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. — М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. — С. 143.

² Там же. — С. 144.

³ Наприклад, Лившиц Р.З. Судебная практика как источник права // Судебная практика как источник права. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1997. — С. 217-223.

акти орієнтуються й інші зацікавлені у справі суб'єкти. Отже, офіційно роз'яснення пленумів відповідних судів щодо застосування законодавства не визнаються джерелом права, тобто обов'язковими для суддів, проте *de facto* вони ними є. Стаття ж 55 Закону «Про судоустрій України» однозначно не визначає природу роз'яснень пленумів, а отже створює передумови для неоднозначного тлумачення норми.

У національному законодавстві також відсутній сам механізм реалізації деяких службових обов'язків суддів. Так, наприклад, відповідно до Конституції України, на суддю покладається обов'язок звільнити займану посаду по досягненні ним 65 років, а також у випадку, якщо він і не досяг 65-літнього віку, але за станом здоров'я не може виконувати свої обов'язки (п.п. 2, 3 ч. 5 ст. 126). Але легітимні підстави, що дають право судити про неналежний стан здоров'я судді, відсутні.

Ймовірно, що законодавець, встановлюючи граничний вік для суддів, виходив з того, що хоча і трапляються випадки, коли люди і старше 65 років зберігають і фізичні, і розумові сили, але вони рідкі. Людина в такому віці піддається різним недугам, що перешкоджають їй працювати з необхідними для сумлінного здійснення професійної діяльності енергією і активністю. Реалізація ж обов'язку судді звільнити посаду по досягненні граничного віку або у зв'язку зі станом здоров'я є проблематичною, оскільки не встановлені легітимні параметри, відсутній перелік хвороб, що свідчать про наявність перешкод виконання суддівських функцій, відсутній механізм встановлення наявності чи відсутності у судді захворювання, несумісного із заміщенням суддівської посади.

Доцільно в національному законодавстві встановити чіткі критерії щодо оцінки нездатності судді виконувати свої повноваження. Наприклад, в Конституції та законодавстві про статус суддів Республіки Вірменії та Республіки Таджикистан чітко зазначено, що повноваження судді припиняються в наслідок тимчасової непрацездатності судді, якщо він більше 4-х місяців підряд не

з'являвся на роботі, а у законодавстві Республіки Вірменії також додається: якщо більше 10 днів підряд без поважної причини не з'являвся на роботі. Законодавство Грузії однією з підстав для звільнення судді передбачає невиконання ним своїх повноважень безперервно протягом більше шести місяців.

У трудовому законодавстві України діє загальне правило, за яким за працівником зберігається посада у випадку його тимчасової непрацездатності протягом не більше 4-х місяців підряд (п. 5 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю), тобто вихід працівника на роботу хоча б на один день перериває перебіг встановленого строку. Але вважаємо, що принципи здійснення судочинства не дозволяють застосовувати цю норму до суддів.

Цікавий досвід дореволюційної Росії. На думку укладачів Судових Статутів 1864 р.,¹ зобов'язані були звільнити посаду судді, які хоч і не досягли граничного віку, але «за слабкістю здоров'я чи з інших причин протягом двох років підряд були присутні на роботі не більше половини всіх робочих днів, у кожному з цих двох років»².

Інтереси судочинства вимагають конкретизації критеріїв оцінки психічного і фізичного нездоров'я судді, строку відсутності його на роботі в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що є підставою для висновку про неможливість (нездатність) носія судової влади виконувати свої професійні функції за станом здоров'я. Доцільно законодавчо закріпити вимогу про періодичний медичний огляд суддів з метою виявлення захворювань, що перешкоджають здійсненню професійної діяльності.

Етичні вимоги до поведінки судді закріплені в Кодексі професійної етики судді³ і утворюють сукупність моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумління, гідність, людяність тощо.

¹ Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложением разсуждений, на коих они основаны. — Санктпетербургъ, 1864. — 690 с.

² Кони А.Ф. Предельный возрастъ для судей // Журнал министерства юстиции. — 1895. — № 5. — С. 107.

³ Кодекс професійної етики судді. Затверджено V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 5 (33). — С. 24.

Однієї з найважливіших категорій етики, що виражає моральні обов'язки судді стосовно держави, суспільства, конкретної людини, в інтересах якої здійснюється правосуддя, є професійний обов'язок. Разом з тим особливість професійного обов'язку судді полягає в тому, що він має не тільки моральну, а й правову природу. По-перше, він містить у собі як обов'язок, передбачений правовими нормами, так і обов'язок перед суспільством, пов'язаний зі здійсненням професійної діяльності. По-друге, професійний обов'язок усвідомлюється суддею як моральна необхідність і виконується у зв'язку з його переконанням. У цьому аспекті гарантіями його виконання є насамперед моральні чинники — сумління, гідність, справедливість, громадська репутація тощо¹.

Іншими словами, професійний обов'язок — це сукупність органічно взаємопов'язаних моральних і правових обов'язків судді перед суспільством, які обумовлюються вимогами професійної діяльності та усвідомлюються суддею як моральна необхідність. У цьому понятті органічно поєднуються правові, моральні та естетичні (справедливість, добро, краса) сторони².

Ю.М. Прошевой до змісту професійного обов'язку судді включає: 1) розуміння цілей і завдань правосуддя; 2) усвідомлення своїх службових обов'язків; 3) орієнтацію діяльності на суворе дотримання вимог закону при розгляді і вирішенні судових справ³.

Професійний обов'язок судді, будучи складовою частиною громадського обов'язку, є моральним у його об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Моральна цінність його об'єктивного змісту полягає в тому, що останній спрямований на вирішення найвищого завдання: захист прав і свобод особи, відновлення справедливості.

¹ Горшенев В.М., Бенедик І.В. Юридическая деонтология: Учебное пособие. — К.: Изд-во УМК при Минвузе УССР, 1988. — С. 70-73.

² Ибрагимов М.М., Куличенко В.В., Съедин Б.Г. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел. — Киев: Б.и., 1990. — С. 140-166.

³ Прошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 53.

Усвідомлення суддею професійного обов'язку передбачає турботу про професійну гідність, постійне вдосконалювання професійної майстерності, прагнення виховувати своєю діяльністю, особистим прикладом повагу до закону, правосуддя, суду.

Однак потенційні можливості професійного обов'язку можуть виявлятися тільки в тому разі, якщо вони доповнюються відповідним суб'єктивним ставленням до нього, коли службові обов'язки сприймаються і усвідомлюються як особисті, як глибока потреба і переконання в справедливості і правоті справи своїх дій, професійної діяльності в цілому.

Внутрішня потреба судді у виконанні професійного обов'язку розкривається з позиції такої етичної категорії, як суддівське сумління.

Суддівське сумління — це усвідомлення моральної відповідальності перед іншими людьми, моральна самооцінка, вольовий контроль суддею своїх учинків з погляду моральних норм і суспільних принципів. Суддя зобов'язаний з повагою ставитися до колег за професією, громадян, бути ввічливим, коректним у службових відносинах, дотримуватися високої культури спілкування.

Суддівське сумління не тільки має оціночний характер, змушуючи суддю співвідносити свої дії і рішення з правовими приписами і нормами моралі, а й спонукає його діяти відповідно до внутрішнього переконання, протистояти зовнішньому впливу і тиску. Сумління судді — один із засобів мотивації вибору варіанта поведінки, що допускається законом¹.

Таким чином, *дотримання етичних основ діяльності* передбачає утримання суддею від дій, що можуть бути розцінені як використання посадового становища в особистих цілях чи можуть викликати сумнів у його неупередженості, незалежності і справедливості винесених рішень. Суддя зобов'язаний не допускати будь-яких дій, що можуть заподіяти шкоду, порушити нормальну діяльність суду чи дискредитувати судову владу в цілому.

¹ Прошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 55.

Принциповим є положення про те, що суддя не повинен як під час виконання службових повноважень, так і в приватному житті вчиняти дій, що можуть негативно відобразитися на його моральному вигляді, завдати шкоди його професійній та громадській репутації. При цьому під репутацією судді слід розуміти загальноновизнані в професійній групі, у суспільстві в цілому уявлення та оцінку поведінки судді як посадової особи судової влади, носія державно-владних повноважень. Для судді, який не дотримується етичних основ діяльності, повинні наставати негативні наслідки, зокрема дисциплінарна відповідальність.

Сумлінне і професійне виконання службових функцій у першу чергу передбачає повну самовіддачу судді. Він повинен утримуватися від іншої роботи, яка заважає йому належним чином виконувати свої службові обов'язки і якої він не повинен приділяти увагу протягом свого робочого часу.

Йдеться про те, щоб суддя не мав іншої оплачуваної роботи, за винятком наукової, викладацької або творчої. Безперечно, виконання навіть такої додаткової роботи не повинно позначатися на якості професійної діяльності судді.

Крім того, дотримання вимог сумлінного і професійного виконання обов'язків судді передбачає вдосконалення професійної майстерності, систематичне підвищення кваліфікації. Успішна реалізація цих обов'язків судді включає вирішення певних проблем організаційно-правового характеру. В даному аспекті цікавим є досвід Грузії, в законодавстві якої передбачено, що не проходження без поважної причини у встановлені строки передбаченого законом спеціального учбового курсу є підставою для звільнення судді.

Забезпечити належне виконання суддею цього обов'язку повинен якісно новий мотиваційний механізм, котрий не тільки матиме стимулюючий характер, а й ставить суддю перед необхідністю постійно вдосконалювати свої професійні знання, уміння, навички. Повинні бути створені умови, здатні забезпечити належне ставлення кожного судді до професійного навчання, вихова-

ти в нього постійну необхідність збагачення власних знань, навичок, самовдосконалення і сформуванню в нього особисту відповідальність за свій професійний розвиток.

Держава за допомогою закріплення цього обов'язку в законі повинна передбачити певні гарантії для того, щоб систематичне професійне навчання суддів, удосконалення професійної майстерності стали складовою частиною їх професійної діяльності. Але не тільки за особистою ініціативою, а обов'язковою вимогою, що здійснюється за рахунок державного бюджету. Такими гарантіями можуть стати вдосконалена система підбору кадрів, просування по службі, тестування, періодична атестація суддів. За неналежне виконання цього обов'язку суддя притягується до дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, встановлюючи службові обов'язки суддів, необхідно також передбачити державні гарантії їх реалізації, особливо тоді, коли держава зацікавлена в належному виконанні суддею своїх службових обов'язків, адже суддя виносить рішення від її імені. Однак тут має йтися не тільки про нормативне закріплення юридичного механізму, правових гарантій реалізації. Як уже було відзначено, однією з особливостей службових обов'язків суддів є те, що вони містять певні норми моралі і не можуть мати повну нормативну визначеність, що, безумовно, пов'язано зі специфікою професійної діяльності судді. Тому, на наш погляд, розглядати виконання службових обов'язків необхідно з позиції самої їх реалізації (тобто у вигляді специфічної діяльності) як суддею, так і державою, її органами. Як відзначали В.О. Пертцик і Л.П. Шмайлова, реалізація норм права являє собою не що інше, як процес практичного впровадження в життя вираженої в них державної волі усіма відповідними суб'єктами. Реалізація норм здійснюється через відповідну поведінку суб'єктів права, які узгоджують її з юридичними веліннями¹.

¹ Пертцик В.А., Шмайлова Л.П. Реализация конституционных норм // Советское государство и право. — 1979. — № 5. — С. 6.

З огляду на викладене вважаємо, що належна реалізація службових обов'язків повинна забезпечуватися не тільки за допомогою різного юридичного інструментарію (правових норм, що визначають коло службових обов'язків судді, основних форм і способів їх реалізації, відповідальності за невиконання і т.д.), а й враховувати вплив індивідуальної, соціально-психологічної структури особистості їх виконавця (його ціннісні орієнтації, установки, цілі тощо) на процес виконання службових обов'язків. Також повинні бути передбачені певні політичні, організаційні, ідеологічні та інших соціальні умови, що спонукають до добровільного і сумлінного виконання суддею своїх службових обов'язків.

Отже, службові обов'язки судді — це нормативно визначені вид та міра необхідної поведінки носія судової влади, яка забезпечує реалізацію інтересів суб'єктів, з якими суддя вступає у правовідносини при здійсненні професійних функцій. Невиконання або неналежна реалізація суддею службових обов'язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, навіть до втрати статусу носія судової влади. Службові обов'язки мають характер додаткових і не виключають необхідності виконувати конституційні (загальні) та інші юридичні обов'язки.

Службові обов'язки судді складаються як з урегульованих нормами права вимог щодо необхідної поведінки судді, тобто юридичних обов'язків; так і з моральних обов'язків, що зумовлюються вимогами професійного обов'язку й совісті судді. Зміст службової поведінки судді становить його волевиявлення у формі прийнятих рішень, дій чи бездіяльності в період володіння статусом носія судової влади.

Основні вимоги щодо необхідної поведінки судді можна звести до: а) дотримання законодавства України при здійсненні професійної діяльності; б) дотримання етичних основ діяльності; в) сумлінного і професійного виконання своїх службових функцій.

1.4. Повноваження суддів

Конституція України наділила професійних суддів виключними правовими можливостями — повноваженнями здійснювати судову владу в державі. Повноваження судді є основним елементом його правового статусу, відображають його функціональну, державно-владну і правову природу. Саме повноваження характеризують статус судді як носія судової влади.

Повноваження є явищем, що безпосереднє обумовлено феноменом влади. Більшість учених розглядають повноваження як один із складових елементів поняття судової влади¹. Такий підхід не випадковий. Повноваження судді мають державно-владний характер, оскільки вони походять від держави, спираються на її авторитет, а в необхідних випадках і на апарат державного примусу. В даному контексті повноваження судді розглядатимуться як основний складовий елемент правового статусу носія судової влади.

В теорії права під поняттям «повноваження» розуміють вид та міру владного впливу посадової особи на зацікавленого учасника правовідносин з метою задоволення його законного інтересу, досягнення певного соціально корисного результату².

На думку Ц.О. Ямпольскої³; основними ознаками повноважень є: по-перше, можливість видання правових актів, обов'язкових для всіх громадян і посадових осіб; по-друге, можливість захисту їх від порушень за допомогою примусової сили держави; по-третє, забезпечення виконання велінь, що містяться в даних актах, заходами виховання, переконання, заохочення; по-четверте, матеріальне забезпечення виконання велінь, що містяться в

¹ Грошевой Ю.М. Судова реформа і проект Конституції України // Вісник Академії правових наук України. — 1993. — № 1. — С. 129; Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 1997. — С. 384; Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы: Учебник для юрид. вузов и фак. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Зерцало, 1997. — С. 43.

² Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права: Учебное пособие / Рук. авт. кол. Панов Н.И.— Харьков: УЮА, 1993. — С. 92..

³ Ямпольская Ц.А. Органы советского государственного управления в современный период. — М.: Изд-во АН СССР, 1954. — С. 17, 18.

згаданих актах. Торкаючись дослідження природи повноважень, Ю.М. Козлов уточнює результати дослідження Ц.О. Ямпольської і акцентує на тому, що правові акти, видані носіями владних повноважень публічного характеру, обов'язкові для виконання лише тими суб'єктами, яким вони адресовані¹.

Дана характеристика владного повноваження застосовувалася до державного органу в широкому розумінні, тобто до всіх органів держави². Розгляд судді як органу державної (судової) влади дає підстави А.Д. Бойкову використовувати запропоновану конструкцію і для характеристики юридичної природи повноваження носіїв судової влади³.

На наш погляд, повноваження не повинно розглядатися виключно з об'єктивного боку. Очевидно, що до його структури входить і суб'єктивний аспект. Державно-владні повноваження здійснюються посадовою особою, психологічні особливості якої, суб'єктивне сприйняття владних повноважень деяким чином детермінують її поведінку в правовій сфері. Саме на суб'єктивний аспект реалізації повноважень вказує Ю. Тихомиров, характеризуючи владне повноваження як «забезпечену законом орієнтовну вимогу уповноваженого суб'єкта до певної поведінки чи дій фізичних або юридичних осіб»⁴.

Подібної позиції дотримується і О.В. Петришин, який розглядає державно-владні повноваження крізь призму сприйняття посадової особи, як «вид і міру службової поведінки, що полягає у владному впливі посадової особи на зацікавленого у вирішенні соціально-юридичної ситуації суб'єкта з метою досягнення соціально-правового результату»⁵.

¹ Козлов Ю.М. Органы советского государственного управления. Понятие и конституционная система. — М.: Госюриздат, 1960. — С. 10-13.

² Власов В.А. Советский государственный аппарат. — М.: Госюриздат, 1959. — С. 49-63.

³ Бойков А.Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990 — 1996 гг. — М.: Изд-во НИИСЗ, 1997. — С. 101.

⁴ Тихомиров Ю. Публичное право: Учебник. — М.: БЕК, 1995. — С. 138.

⁵ Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки. Сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. — Харьков: Факт, 1998. — С. 153.

Спираючись на загальнотеоретичні дослідження, вважаємо, що повноваженням судді іманентні такі характерні ознаки: 1) вони реалізуються одноособово суддею (або колегіально у передбачених законом випадках); 2) поширюються на осіб, не зв'язаних із суддею службовими відносинами, тобто мають публічний характер; 3) реалізуються шляхом видання акта судової влади, що має обов'язковий характер для тих, кому він адресований; 4) держава забезпечує нагляд (контроль) за виконанням велінь судді; 5) мають юрисдикційний характер.

Як слушно зауважили С.М. Лопатіна і Ю.О. Рябцов, реалізація державно-владних повноважень, якими наділені судді, можлива тільки в системі процесуальних відносин, поза даними відносинами немає ні правосуддя, ні самого суду¹. Дійсно, суддя може реалізувати надані йому повноваження тільки в межах процесуальних правовідносин при здійсненні професійних функцій.

За змістом повноваження можливо класифікувати на предметні та функціональні, за характером — на основні та додаткові.

Предметні повноваження визначаються юрисдикцією суду, в якому працює суддя, виступаючи, в свою чергу, критерієм щодо розмежування юрисдикції судів. До основних повноважень цієї групи належать повноваження по здійсненню правосуддя та судового контролю. До додаткових слід віднести повноваження щодо узагальнення судової практики, аналізу судової статистики, роз'яснення з питань застосування законодавства, участі у формуванні суддівського корпусу, надання методичної допомоги суддям судів нижчого рівня та ін.

Повноваженнями щодо здійснення конституційного контролю наділені лише судді Конституційного Суду України, які розглядають всі справи, віднесені до юрисдикції (компетенції) Конституційного Суду ст. 147 Конституції України. Відповідно до цієї статті, а також ст. 13 Закону «Про Конституційний Суд України» до предметних повноважень судді цього суду належать прийняття рішення та

¹ Лопатіна С.Н., Рябцов Ю.А. Совершенствование государственной судебной власти в Российской Федерации // Правоведение. — 2001. — № 5. — С. 110.

складання висновків щодо: а) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради АРК; б) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; в) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту в межах, визначених ст.ст. 111, 151 Конституції України; г) офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Особливості організаційної моделі судоустрою України передбачають надання повноважень по здійсненню правосуддя та адміністративного контролю суддям судів загальної юрисдикції. Обсяг повноважень суддів відповідних судів устанавлюється відповідно до принципу інстанційності побудови судової системи.

Так, наприклад, суддя місцевого суду наділений повноваженнями щодо: а) розгляду по першій інстанції цивільних, кримінальних, адміністративних та господарських справ, а також справ про адміністративні правопорушення; б) здійснення судового контролю у випадках, передбачених законом. Підсудність окремих категорій справ місцевим судам, а також порядок їх розгляду визначаються процесуальним законом.

Суддя апеляційного суду наділений законом повноваженнями: а) по перегляду рішень місцевих судів в апеляційному порядку; б) по розгляду по першій інстанції кримінальних та цивільних справ, віднесених законом до підсудності апеляційних судів; в) іншими повноваженнями, передбаченими ст. 26 Закону «Про судоустрій України» та процесуальним законодавством.

Суддя вищого спеціалізованого суду має такі повноваження: а) переглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції; б) переглядає інші справи у випадках, установлених процесуальним законом; в) інші повноваження, передбачені ст. 39 Закону «Про судоустрій України» та процесуальним законодавством.

Суддя Верховного Суду України наділений законом повноваженнями по: а) перегляду в касаційному порядку рішень загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом; б) перегляду в порядку повторної касації всіх інших справ, розглянутих судами загальної юрисдикції в касаційному порядку; в) у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з виключними обставинами, та має інші повноваження, передбачені ст. 47 Закону «Про судоустрій України» та процесуальним законом.

Функціональні повноваження судді — це можливість вчиняти різні процесуальні дії та здійснювати організаційні заходи, спрямовані на забезпечення розгляду справи. Вид та міра функціональних повноважень судді визначаються функцією судової влади та встановлюються процесуальним законодавством. Результатом реалізації суддею своїх функціональних повноважень є ухвалення відповідного рішення, яке має владний характер.

А.Ф. Козлов пропонує виділити такі групи функціональних повноважень судді при здійсненні правосуддя: а) по забезпеченню участі в процесі зацікавлених осіб; б) по збиранню, дослідженню та оцінці доказів і встановленню об'єктивної істини по справі; в) по винесенню рішень, г) по виправленню допущених помилок при винесенні рішень; д) по виконанню судових рішень. До цього ж виду він відносить і повноваження, що стосуються встановлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень¹.

На думку К.В. Гусарова, функціональні повноваження судді при здійсненні правосуддя пов'язані з його «вирішальними діями по керівництву процесом». Як критерій для їх класифікації автор використовує стадії судового процесу².

На наш погляд, всі функціональні повноваження судді можна розділити на три групи: а) по підготовці до судового розгляду

¹ Козлов А.Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1983. — С. 127, 164.

² Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. Украины. — Харьков, 2000. — С. 59.

справи; б) по розгляду справи; в) по контролю за виконанням прийнятого судового рішення.

Таким чином, під повноваженнями судді ми розуміємо вид та міру службової поведінки носія судової влади, яка спрямована на реалізацію функцій судової влади, і має формальне визначення у відповідному рішенні судді. Мета даної наукової роботи вимагає дослідження юридичної природи повноваження судді.

В юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння сутності цього поняття. У різні часи до структури повноваження включалося то суб'єктивне право, то юридичний обов'язок.

Так, у дореволюційний період і перші роки радянської влади повноваження розглядалося юристами як суб'єктивне право діяти певним чином. При цьому суб'єктивне право розумілося як «влада здійснювати інтерес і нав'язувати свою волю іншим» (Г.В. Шершеневич), як «юридична влада суб'єкта над об'єктом» (О.О. Рождественський), як «сфера впливу і юридична влада людини в суспільстві» (М.М. Алексеев) тощо.

Однак розуміння сутності повноваження судді як суб'єктивного права є, на наш погляд, неточним. Основною ознакою суб'єктивного права є його індивідуалізованість, тобто приуроченість, відома залежність від інтересів суб'єкта, його носія. Природа ж повноваження судді інша. Воно скоріше походить не від його особистих інтересів, а від судової влади як публічного інституту. Державно-владні повноваження надані судді не для задоволення своїх особистих потреб, а для справедливого вирішення спору про право. Суддя не може використовувати надані йому статусом правові можливості виключно на свій суб'єктивний розсуд, залежно від особистого інтересу. Він повинен діяти згідно із законом, правом у цілому. Суддя також не може взагалі від них відмовитися, якщо при цьому не відмовляється від посади судді, відповідного статусу носія судової влади. Крім того, за невикористання повноважень в необхідних для того умовах суддя може бути притягнутий до юридичної відповідальності

З 50-х років ХХ ст. у літературі стала переважати точка зору, згідно з якою повноваження розумілося як «вид і міра належної

поведінки суб'єкта», як його «обов'язок поводитись відповідним чином». Звичайно, якщо ми включимо до змісту посадового повноваження судді юридичний обов'язок, то будемо ближче до істини. Адже, на відміну від суб'єктивного права, при здійсненні юридичного обов'язку суб'єкт керується не власним інтересом, а волею держави, яка виражена в законі і має обов'язковий характер. Обов'язок існує в рамках належної, необхідної, встановленої законодавством і забезпечуваної державою поведінки¹.

Однак, на наш погляд, такий підхід також не дає чіткого уявлення про структуру досліджуваного правового поняття. Адже посадове повноваження судді передбачає ще і право вимагати підпорядкування його законним розпорядженням від осіб, яким вони адресовані, а також невтручання будь-яких осіб у процес здійснення суддею своєї службової діяльності. А чужа поведінка не може бути обов'язком судді, він володіє лише правом вимагати її у належному вигляді². І головне, що не дозволяє розглядати повноваження лише як юридичний обов'язок, — це те, що суддя діє у визначених законом межах самостійно, оцінюючи конкретну ситуацію та обираючи найбільш ефективні шляхи і засоби задля досягнення поставленої перед ним мети — відновлення справедливості.

На неможливість розглядати службове повноваження у вигляді лише права або обов'язку перший указав Л.А. Григорян. Він акцентував на тому, що взагалі не існує повноважень «у чистому вигляді», оскільки конкретне право посадової особи виступає одночасно і як її обов'язок. Дійсно, при здійсненні своїх повноважень суддя має право вибору способу і засобу вирішення поставленого перед ним завдання. Разом з тим необхідність такого вибору є для нього обов'язком.

Законодавець також, юридично закріплюючи посадові повноваження судді, робить акцент то на праві, то на обов'язку. Як представляється, формулювання повноважень судді у вигляді

¹ Витрук Н.В. Статус личности в политической системе общества // Политология: Курс лекций. — М.: Зерцало, 1993. — С. 156.

² Алексеева Л.Б. О полномочиях должностных лиц в уголовном процессе // Вопросы борьбы с преступностью. — М.: Юрид. лит, 1975. — Вып.23. — С. 91-106.

обов'язку є доцільнішим лише у випадках повної формалізації порядку їх використання, а у вигляді права — тоді, коли ситуація недостатньо формалізована і пов'язана з необхідністю приймати рішення виходячи з конкретних обставин справи, а також тоді, коли повноваження виступає як можливість вимагати певної поведінки від інших осіб.

А.Ф. Козлов, характеризуючи структуру і зміст цього поняття, справедливо відзначає, що повноваження судді виступають як суб'єктивні права й обов'язки виконувати професійні функції. Кожне право є одночасно й обов'язком і навпаки, обов'язок судді є в той же час і його правом. Разом узяті вони утворюють повноваження¹. Отже, юридичний зміст повноваження судді можна подати у вигляді синтезу права й обов'язку, тобто як певний правообов'язок. Використання терміна «правообов'язок» є доцільним лише для проведення відмінності понять «право», «обов'язок» і «повноваження».

Разом з тим не слід розуміти структуру посадового повноваження судді у вигляді злитого правообов'язку. Між правами й обов'язками судді існує певна відстань, яка означає, що суддя виконує обов'язок шляхом використання наданих йому прав при настанні відповідних умов з метою забезпечення вирішення завдань, що стоять перед ним. Суддя, діючи в рамках закону, самостійно тлумачить положення, що містяться в законодавстві; оцінює конкретну ситуацію з погляду поширення на неї правової норми та обирає найбільш ефективні шляхи і засоби досягнення мети, виконання настанов правової норми. Тобто, до юридичної структури посадового повноваження судді, крім прав і обов'язків, слід включити і суддівський розсуд.

За справедливим зауваженням О.В. Петришина, «надання права на правовий розсуд посадовим особам має своєю метою збагачення програми вирішення конкретних ситуацій, передбачених у правових нормах, з огляду на їхні індивідуальні та непо-

---

¹ Козлов А.Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1983. — С. 52.

вторні риси»¹. На думку вченого, «державний службовець, позбавлений права на розсуд, — це функціонер у гіршому значенні цього слова, «гвинтик» державного механізму, позбавлений до того ж можливості діяти ініціативно і нести моральну відповідальність за свою діяльність та її наслідки»². Дане зауваження передусім стосується судді.

До подібного висновку доходять у своїх дослідженнях й С.С. Алексєєв³, І.Я. Дюрягін⁴, В.В. Лазарєв⁵, І.Л. Петрухін⁶, В.А. Юсупов⁷ та інші вчені.

Пропозиція про введення до структури посадового повноваження судді розсуду аргументується тим, що закон регулює суспільні відносини в загальному вигляді. Щоб вирішити конкретний спір про право на основі загальних норм, необхідне професійне переконання судді. Шляхом надання судді права на розсуд підключаються свідомість, воля і компетентність судді, що дозволяє вирішувати справу на основі загальних (абстрактних) вимог закону з урахуванням індивідуальних особливостей спору. Подібний підхід об'єктивно обумовлений природою судової влади і відповідає природі статусу судді — людини, наділеної повноваженнями здійснювати судову владу в державі.

Питання про природу суддівського розсуду не одержало належної теоретичної розробки з боку вчених-правознавців. Це, можливо, пояснюється тим, що в радянські часи узагалі запереч-

¹ Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки. Сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. — Харьков: Факт, 1998. — С. 147.

² Там же. — С. 147.

³ Алексєєв С.С. Общая теория права: В 2-х т. — Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 247.

⁴ Дюрягін І.Я. Правоприменительная деятельность органов государства. — Свердловск: Изд-во Свердлов. ун-та, 1973. — С. 42.

⁵ Лазарєв В.В. Применение советского права. — Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1972. — С. 143-150.

⁶ Петрухін І.Л. Правосудие: время реформ. — М.: Наука, 1991. — С. 166.

⁷ Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. — М.: Юрид. лит., 1979. — С. 5.

чувалась можливість суддівського розсуду. В той період визнавалася декларативна теорія, відповідно до якої суддя виключно тільки застосовує закон, але не створює його. Тому й заперечувалося взагалі існування суддівського розсуду і суддівської правотворчості.

Виходячи з сучасного розуміння природи судової влади та сутності статусу судді, очевидно, що діяльність судді не зводиться виключно до застосування закону, точного дотримання його «духу і літери». Зараз загальноновизнано, що суддя не повинен бути зв'язаний обов'язком сліпо застосовувати закон, не входячи в необхідних випадках в обговорення питання про його конституційність. Крім того, чинне законодавство містить багато норм, що передбачають право вибору судді у застосуванні того чи іншого положення. У цих випадках особливого значення набуває розсуд судді.

Поняття «розсуд» означає рішення, висновок, думку. При здійсненні своїх функцій суддя приймає юридично владні рішення на основі норм права. Сутність же розсуду судді полягає в його праві вибирати найбільш доцільний спосіб вирішення поставленого перед ним завдання. Закон загальний і регулює суспільні відносини в загальному вигляді. Стосовно ж конкретного випадку суддя в межах норм права може самостійно вибирати найбільш обґрунтований і доцільний спосіб вирішення спору з метою відновлення справедливості.

Отже, суддівський розсуд — це повноваження судді здійснювати вибір правомірного шляху встановлення справедливості, яке реалізується відповідно до принципів права та на основі (в межах) закону. Введення розсуду судді до структури його повноваження передбачає, що суддя діятиме не механічно, а зважуватиме прийняте рішення.

Суддівський розсуд припускає свободу вибору судді з декількох альтернативних законних рішень. Тому, коли закон не передбачає альтернативних варіантів, права на розсуд у судді немає, а є його обов'язок діяти певним чином. Так, наприклад, якщо одна із сторін

заявить клопотання, суддя зобов'язаний розглянути його. А от рішення, що буде прийняте суддею, залежатиме від його розсуду.

При розгляді клопотання суддя зобов'язаний проаналізувати законність вимог, що висуваються, їхню обґрунтованість. Якщо в процесі своїх міркувань суддя дійде висновку про законність вимог, він зобов'язаний задовольнити клопотання. При наявності ж будь-яких сумнівів чи переконання в неправомірності або недоцільності вимог суддя може вибрати між рішенням про незадоволення клопотання чи про його задоволення не в повному обсязі.

Суддівський розсуд стосується встановлення: по-перше, фактів, що уявляються судді необхідними для вирішення спору по суті; по-друге, способу вирішення спору; по-третє, самої норми, що підлягає застосуванню в даному конкретному випадку.

Таким чином, сутність суддівського розсуду полягає в судженні судді з того чи іншого питання. Результатом розсуду судді виступає його переконання в правильності та доцільності того чи іншого рішення, причому об'єктивною підставою переконання судді є надані в судовому розгляді докази.

Але розсуд судді обмежений рамками права, справедливості. Характерними рисами розсуду є неупередженість і правомірність. Під час судового розгляду суддя не повинен мати ніякої, хоча б віддаленої, зацікавленості у справі. В умовах змагальності судового процесу, коли сторони наділяються рівними можливостями, розсуд судді має ґрунтуватися на доказах, що надаються сторонами. Рішення судді повинне бути мотивованим та законним.

Подібної точки зору дотримується й О.О. Папкова, на думку якої межі застосування суддею розсуду при розгляді конкретного цивільно-правового спору складають: а) вимога закону; б) обставини справи; в) правила тлумачення норм права; г) принцип доцільності; д) категорія справедливості¹.

¹ Папкова О.А. Пределы судейского усмотрения в гражданском процессе // Журнал российского права. — 1998. — № 2. — С. 39.

Однак розуміння суддівського розсуду лише як судження, заснованого на доказах, є, на наш погляд, не зовсім точним. Воно формується на основі аналізу фактичних обставин справи. Крім того, на процес прийняття рішення суддею впливають ще і його погляди на мораль, рівень правосвідомості, професійної майстерності, ціннісні орієнтації, особистісні, психічні якості і здібності. Це ще раз підтверджує необхідність ретельного, науково обґрунтованого підбору суддівських кадрів, що є однією з гарантій успішності здійснення судової влади в державі.

Отже, при визначенні правової природи повноважень судді, крім об'єктивних аспектів їх реалізації, слід враховувати суб'єктивний фактор — реалізує їх людина, яка наділена певними соціальними і психофізіологічними характеристиками, що справляє певний вплив на процес прийняття рішень при здійсненні повноважень. Даний висновок акцентує на необхідності дослідження інституту правосуб'єктності в структурі правового статусу судді.

Отже, повноваження судді визначають вид і міру службової поведінки, яка реалізується у владному впливі судді на зацікавленого (чи незацікавленого) у вирішенні правового конфлікту суб'єкта з метою відновлення справедливості. Структуру повноваження складає синтез процесуальних прав, обов'язків і суддівського розсуду.

Повноваженням суддів іманентні такі характерні ознаки: 1) вони поширюються на суб'єктів, не пов'язаних із суддею службовими відносинами, тобто мають публічний характер; 2) реалізуються шляхом винесення акта судової влади, що має обов'язковий характер для тих, кому він адресований; 3) держава забезпечує нагляд (контроль) за виконанням рішень судді; 4) мають юрисдикційний характер.

За змістом повноваження можливо класифікувати на предметні та функціональні; за характером — на основні та додаткові.

1.5. Правосуб'єктність як елемент правового статусу суддів

Можливість володіння статусом судді детерміновано конкретним юридичним фактом — встановленням правосуб'єктності судді. Професійна судова діяльність передбачає наявність певного соціального статусу, професійно-освітнього рівня, життєвого досвіду в суб'єкта, що її здійснює. Тому законодавець шляхом закріплення нормативно оформлених вимог установив спеціальну правосуб'єктність судді, втрата якої є підставою для позбавлення статусу носія судової влади.

Вихідним у визначенні правосуб'єктності судді повинно стати загальнотеоретичне визначення цього поняття.

В теорії права відсутня єдність думок щодо сутності та змісту правосуб'єктності. Одні дослідники (С.М. Братусь¹, О.В. Венедиктов², С.Ф. Кечек'ян³, О.К.Сергун⁴, Ю.К. Толстой⁵ та ін.) в своїх дослідженнях ототожнюють дане правове явище із правоздатністю, оскільки, на їх думку, для розмежування цих понять немає ні теоретичних, ні практичних підстав. Разом з тим О.К. Сергун не заперечує самостійного існування інституту правосуб'єктності як виключно теоретичного поняття⁶.

Протилежної точки зору дотримуються С.С. Алексєєв⁷,

¹ Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. — М.: Госюриздат, 1950. — 367 с.

² Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. — М.: Изд-во АН СССР, 1948. — 840 с.

³ Кечек'ян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. — 187 с.

⁴ Сергун А.К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и ГПК) // Вопросы науки советского процессуального гражданского права: Труды ВЮЗИ. — 1975. — Т. 38. — С. 72 - 103.

⁵ Толстой Ю.К. К теории правоотношения. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. — 86 с.

⁶ Сергун А.К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и ГПК) // Вопросы науки советского процессуального гражданского права: Труды ВЮЗИ. — 1975. — Т. 38. — С. 90, 91.

⁷ Алексєєв С.С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2-х т. — Т. 1. — Свердловск: Изд-во СЮИ, 1972. — 396 с.

А.А. Гатінян¹, О.В. Міцкевич², В.Д. Перевалов³, які справедливо вважають, що поняття «правоздатність» і «правосуб'єктність» відмінні, але разом з тим учені ототожнюють правосуб'єктність із сукупністю прав та обов'язків, що, на наш погляд, недопустимо, оскільки такий зміст має інше правове явище — правовий статус⁴. Подібне розуміння сутності правосуб'єктності може призвести до ототожнення понять «правовий статус» і «правосуб'єктність». Насправді ж кожне із зазначених понять є самостійним правовим явищем, а відтак, має власний, відмінний зміст. В.Д. Перевалов, визнаючи змістовну відмінність цих правових явищ, висловлює плідну думку, згідно з якою загальним для всіх суб'єктів права будуть не права й обов'язки, а властивість володіння ними, тобто правосуб'єктність⁵. При цьому автор акцентує на тому, що категорія «властивість» не дає повного уявлення про правосуб'єктність з погляду спеціальних правових понять, у результаті чого він визначає правосуб'єктність як систему особливих правовідносин⁶.

На наш погляд, позиція щодо ототожнення правосуб'єктності і правовідносин є спірною. Правовідносини являють собою «особливу форму соціальної взаємодії, учасники якої мають взаємні, кореспондуючі права й обов'язки і реалізують їх з метою задоволення своїх потреб та інтересів...»⁷. Юридична специфіка цього

¹ Гатінян А.А. К вопросу о понятии правового статуса субъектов общенародного социалистического права и его осуществления // Труды ВЮЗИ, 1967. — С. 5 - 7.

² Міцкевич А.В. Субъекты советского права. — М.: Госюриздат, 1962. — 213 с.

³ Перевалов В.Д. Вопросы теории социалистической правосубъектности // Правоведение. — 1980. — № 3. — С. 55 - 59.

⁴ Див.: Москвич Л.М. Правовий статус судді: поняття та зміст // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2000. — № 4. — С. 223 - 229.

⁵ Перевалов В.Д. Вопросы теории социалистической правосубъектности // Правоведение. — 1980. — № 3. — С. 56.

⁶ Перевалов В.Д. Вопросы теории социалистической правосубъектности // Правоведение. — 1980. — № 3. — С. 56, 59.

⁷ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. — М.: Юристъ, 1994. — С. 31, 32.

поняття, серед інших ознак, вирізняється такими обставинами: учасниками правовідносин можуть бути лише суб'єкти права, тобто особи, наділені певною правосуб'єктністю; для них характерний специфічний зв'язок сторін у формі взаємних прав та обов'язків. Структуру поняття становлять суб'єкти (фізичні і юридичні особи), об'єкти (матеріальні і нематеріальні блага) і зміст, що являє собою, з одного боку (в матеріальному аспекті), дозволу поведінку зобов'язаної особи, а з іншого (в юридичному аспекті) — суб'єктивні права і юридичні обов'язки¹.

Таким чином, можливо визначити правосуб'єктність як своєрідні правовідносини, де однією із сторін виступає індивід, властивостям якого надається юридичне значення, а іншою — держава, яка шляхом закріплення в законодавстві, визнає ці якості юридично значущими. Але такі відносини не є правовідносинами в їх власному розумінні. Правосуб'єктність, що виникає в результаті законодавчого закріплення певних властивостей індивіда, характеризує якість лише однієї сторони.

Щодо співвідношення правового статусу і правосуб'єктності плідну думку висловив О.В. Петришин, згідно з якою «зміст правового статусу не стільки виражає, скільки обумовлює зміст правосуб'єктності індивіда чи організації»².

Дійсно, як продемонстрували наведені результати нашого дослідження службових прав, обов'язків та повноважень судді, успішність реалізації останніх практика та законодавець пов'язують з наявністю у судді певного набору професійних, особистісних, соціально-психологічних якостей і здібностей.

Вважаємо, що правосуб'єктність необхідно визначити та дослідити як автономне юридичне поняття, що можливо шляхом виділення фундаментальної, домінуючої властивості, яка обумовлює

¹ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. — М.: Юристъ, 1994. — С. 32.

² Петришин А.В. Правовой режим государственной службы: вопросы общей теории: Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. Украины. — Харьков, 1998. — С. 280, 281.

всі інші його характеристики. Пізнати зміст будь-якого правового явища можливо тільки через пізнання його сутності, що виступає його ядром, більш стійким і концентрованим утворенням.

Найближчою до нашого розуміння природи правосуб'єктності є позиція С.С. Алексєєва, на думку якого, правосуб'єктність є суспільно-юридичною властивістю, якою норми права наділяють суб'єкта відповідно до потреб суспільного розвитку¹. Тому правосуб'єктність є первинною ланкою конкретизації юридичних норм, де визначається загальне правове становище суб'єктів. Останні стають у ті чи інші відносини щодо один одного.

Подібної точки зору дотримується і М.І. Матузов, який розглядає правосуб'єктність як можливість або здатність особи бути носієм права з усіма наслідками, що звідти випливають². На наш погляд, автор точно підкреслив взаємозв'язок носія правового статусу і його невід'ємної властивості — правосуб'єктності. Р.О. Халфіна також вважає, що саме правосуб'єктність визначає можливість виступати суб'єктом прав та обов'язків у різних сферах суспільних відносин³.

Як бачимо, учені пропонують досліджувати сутність правосуб'єктності через категорію «суб'єкт права». Однак останнє поняття є абстрактним, виключно науковим. Воно утворилося внаслідок виділення найбільш істотних правових ознак, властивих усім конкретним учасникам правовідносин. Цим пояснюється різноманітність підходів до визначення сутності правосуб'єктності.

Так, наприклад, вольова теорія правосуб'єктності (Савін'ї, Гельдер) визнає єдиним реальним суб'єктом права тільки людину як «вольоздатну особистість»; теорія «інтересу» (Ієринг та його школа, Коркунов) визнає суб'єктом права не вольового суб'єкта, а суб'єкта користування (тому діти і недієздатні відповідно до

¹ Алексєєв С.С. Общая теория права: В 2-х т. — Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 139.

² Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — М.: Юристъ, 2000. — С. 522.

³ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. — М.: Наука, 1974. — С. 126.

цієї теорії також є суб'єктами права); теорія делегованих прав (Шершеневич, Дювернуа) стверджує, що суб'єкт права є штучним продуктом творчості позитивного права; теорія «соціальних функцій» (Дюгі) визнає суб'єкта права носієм обов'язків, якими наділяється кожна людина згідно з її статусом.

Незважаючи на множинність підходів, можна виділити загальне, основу, ядро всіх теорій. Так чи інакше розуміння правосуб'єктності справедливо пов'язується з внутрішніми, соціально-психологічними характеристиками людини, що знаходить свій прояв у її здатності бути суб'єктом права. Тобто, правосуб'єктність являє собою юридичну характеристику суб'єкта права — юридичної особи індивіда, його якостей і властивостей. На законодавчому рівні вона визначається через сукупність вимог до особи суб'єкта.

Правосуб'єктність конкретизується у відповідних галузях права, в яких відбувається деталізація кола правовідносин і суб'єктів, що можуть брати в них участь. Тому в теорії права виділяються загальна, галузева і спеціальна правосуб'єктність. Так, О.В. Венедиктов відзначає, що здатність бути носієм прав і обов'язків у різних сферах правовідносин може бути визначена як його загальна правосуб'єктність; здатність бути носієм прав і обов'язків у певній сфері правовідносин — як його галузева правосуб'єктність: адміністративна, цивільна, трудова та інша¹. С.С. Алексєєв до наведеної класифікації додає ще спеціальну правосуб'єктність, тобто здатність особи бути суб'єктом певного кола правовідносин. Автор, на наш погляд, справедливо акцентує на тому, що саме спеціальна правосуб'єктність дозволяє виявити відмінність в правовому положенні (статусі) суб'єктів².

Саме спеціальна правосуб'єктність характеризує якості і здібності особи, яким закон надає юридично обов'язкового харак-

¹ Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений // Советское государство и право. — 1955. — № 6. — С. 17-28.

² Алексєєв С.С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2-х т. — Т. 1. — Свердловск: Изд-во СЮИ, 1972. — С. 282.

теру для того, щоб вона (особа) мала реальну юридичну можливість претендувати на ту чи іншу соціальну або соціально-професійну роль.

З огляду на наведене вважаємо, що правосуб'єктність судді є спеціальним видом правосуб'єктності, визначає здатність конкретної людини бути носієм спеціального правового статусу — здійснювати судову владу в державі. Тобто це поняття містить юридичну характеристику особи людини, яка здійснює функції носія судової влади, її якостей та здібностей з боку відповідності тим критеріям, що визначені в законодавстві як обов'язкові для наділення встановленим комплексом юридичних можливостей.

Законодавство України встановлює щодо осіб, які претендують на заняття посади судді, а відтак, і на набуття відповідного правового статусу, такі вимоги:

по-перше, кандидат на заміщення суддівської посади повинен володіти конкретними соціальними характеристиками: ним може бути тільки громадянин України, який проживає на території України не менше 10 років та має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше трьох років і досяг 25-літнього віку. Це загальні вимоги щодо кандидатів на посади судді. Для окремих категорій носіїв судової влади закон передбачає додаткові вимоги (п. 3 ст. 59 та ст. 63 Закону «Про судоустрій України», ст. 7 Закону «Про статус суддів», ст. 16 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Закон не допускає будь-яких інших обмежень, пов'язаних, зокрема, з походженням, соціальним і майновим станом, расою чи національною належністю, статтю, політичними поглядами, релігійними переконаннями та іншими обставинами (п. 2 ст. 60 Закону «Про судоустрій України»). Винятки допускаються лише відносно трьох категорій осіб: а) що визнані судом обмежено дієздатними чи недієздатними; б) що мають хронічні психічні та інші захворювання, котрі перешкоджають виконанню обов'язків судді; в) щодо яких проводиться дізнання, досудове слідст-

во чи судовий розгляд кримінальної справи або осіб, які мають непогашену чи не зняту судимість (п. 4 ст. 59 Закону);

по-друге, людина, яка претендує на заняття суддівської посади, повинна бути професійно придатною до цієї діяльності. Адже саме суддя дає «життя» правовим нормам. І від того, як він розуміє завдання права, який рівень його правосвідомості і юридичної підготовки, наскільки любить він свою професію — багато в чому залежить реалізація задуму законодавця. Тому нормативне визначення сукупності і структури психічних і психофізіологічних особливостей судді є однією з умов ефективної реалізації прав, обов'язків і повноважень носія судової влади.

Встановлення професійної придатності суб'єкта до діяльності судді, на наш погляд, повинно здійснюватися шляхом порівняння структури його психічних і психофізіологічних особливостей з «ідеальною моделлю», закладеною в професіограмі судді. Саме нормативно оформлена професіограма дозволить об'єктивно і справедливо стосовно кожного конкретного судді оцінити набір, комбінацію і рівень розвиненості його професійно важливих якостей та прогнозувати результати його діяльності. Законодавче закріплення соціально-психологічних вимог щодо судді стане однією з гарантій ефективності судової влади.

Встановлення відповідності кандидата вимогам професії судді відбувається шляхом кваліфікаційної атестації у формі кваліфікаційного іспиту. Законодавець нормативно закріпив, що при відповідності професійних знань, особистісних і моральних якостей кандидата рівню, необхідному для досягнення ефективності здійснення правосуддя, держава визнає його здатним, готовим до здійснення даного виду діяльності (ст. ст. 91, 94 Закону).

Слід зазначити, що характерною ознакою правосуб'єктності є бажання, волевиявлення особи обійняти посаду носія судової влади.

За умови відповідності особи всім переліченим вище вимогам держава визнає її здатною мати право на заняття суддівської посади, а отже, і на набуття правового статусу судді. Однак, як слу-

шно зауважив М.І. Матузов, визнання людини здатною мати право ще не свідчить про те, що вона його має¹. Заміщення особою посади судді, а відтак, і наділення правовим статусом носія судової влади здійснюється відповідно до правового акта, винесеного Президентом або Верховною Радою України про призначення (обрання) конкретної особи на посаду судді.

Таким чином, правосуб'єктність судді — це цілком реальне правове явище, що має самостійний зміст. Воно обумовлено специфікою правового статусу носія судової влади і виражається у визнаній державою за допомогою правових норм відповідності особистості вимогам професійної суддівської діяльності.

Етимологічно поняття «відповідність» є основною формотворною ознакою компетентності. Термін «компетентність» походить від слова «компетенція» (competentia) латинського походження і буквально означає узгодженість частин, домірність, симетрію.

У літературі існують декілька підходів до визначення поняття «компетентність»: 1) знання справи; 2) включення до змісту поняття рівня освіти, досвіду роботи за спеціальністю, стажу роботи на посаді; 3) розгляд компетентності у взаємозв'язку знань та способів реалізації їх на практиці. Однак, незважаючи на різноманітність, загальним для всіх підходів є те, що «компетентність» розглядається як категорія, що відображає характеристику людини, яка є носієм судової влади в державі.

Оригінальну позицію зайняв В.М. Горшеньов, який розглядав компетентність як певний рівень інтелектуального, психологічного і функціонального стану людини, що відображає її знання, переконання, навички й уміння в конкретній сфері професійної діяльності і обумовлює у своїй єдності якісну характеристику професіонала².

Вважаємо, що компетентність слід розглядати як системну

¹ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. — С. 200, 203.

² Юридична деонтологія: Навчальний посібник / За ред. проф. В.М. Горшеньова, В.В. Комарова. — Харків: Основа, 1993. — С. 79.

якість, в основі якої знаходяться знання, уміння, навички, певні здібності, котрі необхідні при здійсненні конкретної професійної діяльності, ведуть до її успішності.

На наш погляд, у змісті правосуб'єктності судді можна виділити соціальну, психофізіологічну, професійну, моральну компетентність. При нормативному визначенні дані властивості суб'єкта набувають характер юридично значущих і складають структуру професійно важливих якостей судді.

Професійно важливі якості — це сукупність індивідуально-психологічних здібностей особистості, що відповідають вимогам даної професії, діяльності і є умовою її успішного виконання¹. Вони виступають її передумовою, але в той же час самі ж удосконалюються, шліфуються в ході здійснення професійної діяльності.

Нормативно визначені професійно важливі якості судді стають юридично обов'язковою передумовою для наділення та збереження правового статусу.

І.М. Шпілерейн, С.Г. Гемерштейн виділили групи професійно важливих ознак, що характеризують функціональні можливості людини з різних боків².

1. Професійно важливі ознаки і важливі для професійного успіху функції, які важко піддаються тренуванню, розвитку і виражають стійкі індивідуальні особливості людини.

2. Професійно важливі ознаки і важливі для професійного успіху функції, які вдається розвинути в процесі навчання, і тому вони повинні бути включені в програму професійної підготовки.

3. Професійно важливі ознаки і важливі для професійного успіху функції, які є найбільш негнучкими, піддаються функціональному розпаду під впливом тривалої і/або напруженої професійної роботи.

¹ Психологія. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — М.: Б.и., 1990. — С. 389.

² Див.: Носкова О.Г. История психологии труда в России: Учебное пособие для вузов по направлению и специальности «Психология». — М.: Изд-во МГУ, 1997. — С. 234.

Досліджуючи професійно важливі якості державних службовців, Г.В. Атаманчук пропонує таку їх класифікацію: 1) первинні, вихідні якості, якими повинен володіти кандидат на державну посаду; 2) якості, що здобуваються, формуються в процесі виконання професійних функцій, нагромадження досвіду і просування по службі. Як первинні якості, так і якості, що здобуваються, на думку вченого, мають три аспекти свого прояву: 1) загальнокультурний; 2) діловий, професійний; 3) особистісний¹. На наш погляд, результати досліджень учених можуть бути успішно використані при конструюванні ідеальної структури особи судді — сеніопсихограми судді.

Як відзначалося, зміст професійно важливих якостей судді обумовлюється сутністю, специфікою професійної діяльності. Однак професію судді психологи не відносять до числа тих, що пов'язані з особливою природною основою, — спеціальними здібностями. Це означає, що окремі якості особистості можуть бути компенсовані іншими якостями та здібностями, тісно з ними пов'язаними. Це положення повинно бути враховано при проведенні кваліфікаційної атестації судді та дачі висновку про його відповідність посаді.

Професійна суддівська діяльність також передбачає наявність у суб'єкта, який її здійснює, високорозвинених загальних здібностей. Це означає, що при формуванні професійного суддівського корпусу необхідно враховувати індивідуальні, соціальні, психофізіологічні, професійні, моральні якості і здібності майбутнього судді. У цьому зв'язку актуалізується питання науково обгрунтованого професійно-психологічного підбору суддівських кадрів.

Таким чином, для досягнення мети дослідження, більш повного з'ясування змісту правового статусу судді необхідний ретельний аналіз його професійної діяльності, оскільки саме вона визначає зміст одного із складових елементів цього поняття — правосуб'єктності. У зв'язку з тим, що правосуб'єктність відіграє

¹ Атаманчук Г.В. Сущность советского государственного управления. — М.: Юрид. лит., 1980. — С. 53.

вирішальну роль при реалізації службових прав, обов'язків та повноважень судді, необхідність проведення такого дослідження набуває особливої актуальності.

Підсумовуючи викладене, відмітимо, що правосуб'єктності судді властиві такі характерні ознаки:

1) правосуб'єктність судді є спеціальним видом правосуб'єктності;

2) правосуб'єктність є необхідною умовою для набуття і володіння правовим статусом;

3) сутність правосуб'єктності зводиться до юридичної характеристики особи судді як суб'єкта, котрий здійснює судову владу в державі;

4) правосуб'єктність є системною якістю, у структурі якої можна виділити соціальну, психофізіологічну, професійну та моральну компетентність;

5) зміст даного явища обумовлюється професійною діяльністю і складає певні професійно важливі якості та здібності судді, що є необхідною умовою успішності здійснення функцій судової влади;

6) і, нарешті, саме правосуб'єктність визначає відповідність конкретного судді займаній посаді, професійній групі в цілому:

— відповідність посаді виявляється в компетентності судді при вирішенні поставлених перед ним завдань;

— відповідність професійній групі виражається у відповідності судді груповим цінностям і нормам, професійному авторитетові.

Отже, правосуб'єктність є обов'язковим структурним елементом правового статусу. Зміст цього поняття складає юридична характеристика особи судді, його якостей і здібностей з погляду відповідності тим вимогам, що визначені в законодавстві як обов'язкові для володіння сукупністю певних правових можливостей, тобто статусом. Втрата правосуб'єктності є підставою для позбавлення статусу судді.

Правосуб'єктність судді є системною якістю, структуру якої складає соціальна, психофізіологічна, професійна та моральної компетентність, на підставі яких можна судити про відповідність судді вимогам професійної діяльності. Сутність даного поняття обумовлена специфікою правового статусу і виражається у визнаній державою за допомогою правових норм професійної, соціальної та психологічної відповідності судді вимогам професійної діяльності.

Дослідження правосуб'єктності як необхідного складового елемента правового статусу судді дає можливість дослідити цей статус в суб'єктивному аспекті здійснення об'єктивних можливостей загального характеру. Особливість професійної діяльності судді передбачає, що людина, яка її здійснює, індивідуалізує процес реалізації службових прав, обов'язків і повноважень, використовуючи оригінальні особистісні якості та здібності. Від професійних якостей судді значною мірою залежать успішність судової влади, досягнення соціально значущих цілей.

Таким чином, для більш повного, комплексного дослідження правового статусу судді необхідний ретельний соціально-психологічний аналіз його професійної діяльності, оскільки саме вона визначає зміст одного із складових елементів даного поняття — правосуб'єктності. Оскільки правосуб'єктність справляє вирішальний вплив при реалізації службових прав, обов'язків та повноважень судді, необхідність проведення такого дослідження набуває особливої актуальності.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, при конструюванні оптимальної моделі правового статусу судді слід ураховувати такі положення:

по-перше, правовий статус судді є цілісною правовою категорією, що характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей людини, на яку покладено функцію здійснення судової влади в державі;

по-друге, правовий статус судді не повинен розглядатися поза зв'язком з конституційним статусом людини і громадянина, змі-

стом та обсягом прав, основних свобод та обов'язків, закріплених у Конституції України, що є основою, фундаментом спеціального правового статусу судді;

по-третє, зміст правового статусу професійного судді визначається метою і завданнями професійної діяльності, виконуваною в суспільстві соціальною функцією і являє собою певну сукупність правових можливостей, певну міру свободи поведінки судді в суспільному житті і професійній діяльності. Даний статус є спеціальним різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про важливі правові можливості посадової особи судової влади;

по-четверте, специфіка професійної діяльності судді передбачає деякі обмеження (виключення) свободи вибору поведінки судді в певній сфері правовідносин. Загальним призначенням цих обмежень є запобігання можливому протиправному використанню свого відповідального посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб'єктів чи суспільних інтересів. Суддя обмежений у можливостях вчиняти будь-які дії, вступати у відносини, що можуть завдати шкоди його репутації, авторитету судової влади в цілому. Щодо суддів України законодавством передбачені заборона їх участі у будь-якій політичній діяльності, можливості мати представницький мандат або належати до політичної партії чи профспілки, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, видавничої та творчої. Ці обмеження спрямовані на створення гарантій незалежного і безстороннього правосуддя;

по-п'яте, при характеристиці правового статусу судді має йтися не про правовий статут суддівської посади, а про правовий статус людини, яка обіймає посаду носія судової влади:

Фундаментом, вихідними елементами, що складають структуру правового статусу судді, є: а) службові права; б) службові обов'язки; в) повноваження; г) правосуб'єктність судді.

Розділ 2 Статус кандидата на посаду судді

2.1. Інститут кандидата на посаду судді

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а звернення до суду за їх захистом гарантується (ст.ст. 3, 55 Конституції України). Тому саме в період набуття Україною ознак демократичної, соціальної, правової держави проблема кадрового забезпечення судової влади набуває особливої актуальності.

У правовій державі суддям надається виключна роль, і це зрозуміло, бо на відміну від інших гілок державної влади судовою владою надається судді особисто. Тому в інтересах кожної людини, суспільства і держави в цілому, щоб посади носіїв судової влади обіймали фахівці з відмінною професійною підготовкою і відповідними моральними якостями.

В даному контексті доцільно звернутися до зауваження А.Ф. Коні: «...суддя покликаний докладати всі сили розуму і совісті, знання і досвіду, щоб постигнути життєву і юридичну правду справи. Оформлюючи цю правду у певні форми, він повинен сприяти в кожному окремому випадку відновленню похитнуто-

го правопорядку»¹. При цьому, характеризуючи правила судочинства, автор віддавав пріоритет не їм, а судді — тому, хто їх застосує: «...чим глибше вони торкаються особистості й долі людини, тим більш важливим інтересам суспільного життя вони служать, тим серйозніше постає питання — у чії руки віддається право реалізації цих правил і за яких умов»².

Сократ стверджував, що влада в державі повинна належати «найкращим», тобто високоморальним, справедливим і досвідченим в управлінні громадянам³.

Наведені зауваження красномовно підтверджують тезу про те, що одним із ключових напрямків судової реформи повинні стати розробка і введення науково обґрунтованих способів і методів підбору суддівських кадрів.

У ст.10 Доповнень до Основних принципів незалежності судових органів, що були прийняті в 1985 р. на сьомому конгресі ООН у м. Мілані⁴, встановлено, що особи, відібрані на судові посади, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію. Кожен метод підбору суддів має гарантувати від призначення суддею з неправомірних мотивів.

В Україні правові основи вирішення цього питання закладено Конституцією і законами України «Про статус суддів», «Про судоустрій України», «Про Вищу раду юстиції» «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» та іншими нормативно-правовими актами. Однак прийняття відповідних документів не вирішило всіх існуючих в Україні проблем, пов'язаних із кадровим забезпеченням судової влади. На наш погляд, всі проблеми можна звести до трьох напря-

¹ Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе // Избранные произв. — М.: Госюриздат, 1956. — С. 20.

² Там же. — С. 20.

³ Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — С. 595.

⁴ Основные принципы независимости судебных органов, одобренные резолюциями Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября и 13 декабря 1985 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. — М.: Б.и., 2000. — С. 168 — 170.

мків: щодо підбору кандидатів на посаду судді; щодо формування суддівського корпусу та щодо роботи з суддівськими кадрами.

Інститут кандидата на посаду судді існує вже в достатньо розвинутому виді у більшості країн світу. В цих країнах сформульовані вимоги до кандидатів на посади суддів, нормативно закріплена процедура оцінки знань, навичок, вмінь, ділових і моральних якостей кандидата, обов'язково передбачається навчання кандидатів на посади суддів у спеціальному учбовому закладі та стажування в суді. Тільки після цього ставиться питання про можливість обрання конкретної особи на посаду судді. Унікальна для держав-учасників СНД створена деталізована процедура добору кандидатів на посади суддів в Азербайджані, яка знайшла закріплення в Правилах процедур проходження та складання кандидатом у судді екзаменів¹.

В Україні відсутня науково обґрунтована і нормативно визначена процедура підбору кандидатів на посади суддів. З етимологічної точки зору слово «підбір» означає «вибір відповідно до потреби»². В теорії управління «підбір кадрів» визначається як процес встановлення придатності кандидатів і вибір з них найбільш підготовленого для ефективного виконання функціональних обов'язків³. Зміст процедури підбору кадрів становлять аналіз і оцінка особистісних якостей претендента, а також формулювання висновку про ступінь його відповідності вимогам конкретної посади⁴. Сутність процедури підбору кадрів кандидатів на посаду судді полягає в доборі осіб, найбільш придатних до здійснення функцій судової влади.

¹ Докладніше див.: Клеандров М.И. Судебные системы государств-участников СНГ: законодательное обеспечение. — М.: Юрист, 2002. — С. 44 - 48.

² Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М.: Рус. язык, 1987. — С. 465.

³ Научная организация труда в управлении производственным коллективом (общепромышленные научно-методические рекомендации). — М.: Экономика, 1991. — С. 60.

⁴ Слепенков И.М., Аверин Ю.П. Основы теории социального управления. Учебное пособие. — М.: Высш. школа, 1990. — С. 24; Бизюкова И.В. Кадры управления. Подбор и оценка. — М.: Экономика, 1998. — С. 23; Зудина Л.Н. Организация управленческого труда. — М.: ИНФРА, 1997. — С. 102.

Вимоги до кандидатів на посаду судді еволюціонують відповідно до ступеня розвиненості суспільства та політичного ладу держави. Суд є відображенням конкретної державно-правової системи, він радикально змінюється разом зі зміною останньої. Тому історико-правові періоди розвитку інституту кандидата на посаду судді в Україні збігаються з основними етапами розвитку державно-правової системи України.

Спираючись на нормативно-правову базу, проаналізуємо етапи становлення інституту кандидати на посаду судді у конкретні історичні періоди: а) перебування України у складі Росії (1654–1917 рр.); б) боротьби за встановлення української національної державності (1917–1920 рр.); в) за радянських часів (1917–1991 рр.); г) в роки незалежності України (з 1991 р. по сьогодні).

Внаслідок певних історичних подій територію України було поділено на Лівобережжя (відповідно до Переяславського акта 1654 р. територія входила до складу Росії) і Правобережжя (з 1569 по 1793 р. перебувала у складі Польщі). 27 березня 1793 р. Катериною II було прийнято маніфест, що проголосив возз'єднання Правобережної України з Росією. Саме з цього періоду Україна набула своєї історичної цілісності, хоча і не була самостійною державою, а входила до складу Російської імперії, а отже, на неї поширювалася російська судова система.

На Лівобережній Україні російську судову систему було запроваджено у 1783 р.,¹ а на Правобережній — утворення губерній і заснування в них присутніх місць було встановлено указом від 23 квітня 1793 р.² Залежно від способу вступу на службу суддівські посади поділялися на два види: ті, що призначаються (імперат-

¹ О порядке выбора въ Киевской, Черниговской и Новгородской — Северской Губерніяхъ, в Дворянскіе Заседатели, Предводители и въ Уездные Судьи от 29.10. 1781 г. // Полное собраніе Законовъ Россійской Имперіи. — Т. XXI. — №15.265. — С. 295-297.

² О присоединеніи къ Россіи отъ Польши Некоторыхъ Областей, и объ учрежденіи изъ оныхъ Губерній; Минской, Изяславской и Бряцлавской от 23.04. 1793 г. // Полное собраніе Законовъ Россійской Имперіи. — Т. XXIII. — №17.112. — С. 417-419.

рицею за поданням Сенату; безпосередньо Сенатом; губернським правлінням) і ті, що обираються певним прошарком населення (дворянами, купцями і міщанами, селянами)¹.

Судді, що обирались, не були підзвітні виборцям. Їх затверджував губернатор, якому вони, як і всі інші чиновники губернії, підкорялися². Більшість членів повітового суду, а в магістраті — часто і весь склад, не мали ані найменшого уявлення про засади судочинства, теорію доказів. «Такий суддя, — писав А.Ф. Коні, — є дуже сумне явище, тому що свавілля під личиною правосуддя має особливо відразливі риси, і шкода судового насильства гірше всякої адміністративної шкоди»³. Судді рахувалися на державній (військовій) службі, наділялися чинами і нагородами і підлягали відповідальності нарівні з іншими чиновниками. Відставний прапорщик цілком ймовірно міг бути кандидатом у члени повітового суду, а відставний полковник — кандидатом у члени судової палати⁴.

Якісно нову правову основу інституту кандидатів на судові посади заклали прийняті 20 листопада 1864 р. Судові Статути. Їх укладачі справедливо вважали, що «задовільне відправлення правосуддя залежить більше від гідності суддів, ніж від досконалості законів»⁵. І саме інститут кандидатів на судові посади повинен був стати «розсадником судових діячів, зерном нового судового стану; кандидатура на судові посади повинна була служити тим чистим і єдиним джерелом, якому належало годувати все судове

¹ Щербина П.Ф. Судебная реформа на Правобережной Украине. — Львов: Вища школа, 1974. — С. 52.

² Головачёв А.А. Десять лет реформ 1861-1871. — СПб: Типография Ф.С. Сущинского, 1872. — С. 148, 149.

³ Коні А.Ф. Отцы и дети судебной реформы. (Пятидесятилетие Судебных Уставов). 1864 — 20 ноября 1914. — М.: Б.и., 1914. — С. 6.

⁴ Кистяковский А. О задачах и целях наших юридических обществ и отношении их к судебной реформе // Журнал гражданского и уголовного права. — 1881. — Кн.1. — С. 9.

⁵ Возвращение к истокам права: Судебные Уставы. О статусе судей // Законность. — 1994. — № 6. — С. 48.

відомство»¹. Разом з тим, Статути містили лише найбільш загальний опис цього інституту, тим самим надали практиці можливість самостійно визначити шлях, яким він повинен розвиватися².

Статті 200-211 Статутів³ щодо кандидата на посаду судді містили загальнообов'язкові вимоги та обмеження: 1) відсутність істотних фізичних вад; 2) недопустимість вчинення діянь, що містять ознаки злочину; непорочність у суспільній думці; 3) належність до російського підданства; 4) тільки особи чоловічої статі, які досягли віку 25 років; 4) освітній ценз — вища чи середня освіта, а за її відсутності — наявність стажу не менше трьох років у судовому відомстві; 5) майновий ценз.

Метою запровадження інституту кандидата на судову посаду було визнано «підготовка молодих людей до судової служби»⁴. Тому в Статутах особлива увага приділялася організації занять кандидатів, зокрема у судових місцях і в прокуратурі, відрядженню до виконання обов'язків судових слідчих (ст. 413).

Разом з тим, даний інститут не одержав належного нормативного закріплення, у зв'язку з чим погано розвивався. Тому закон від 24 грудня 1891 р. вніс доповнення та зміни до Судових Статутів щодо цього питання. Було встановлено, що кандидатами на судову посаду можуть бути особи, які закінчили курс юридичних наук у вищих навчальних закладах і перебували при окружних судах і судових палатах (ст. 407). Зарахування в кандидати прирівнювалось до зарахування на службу по судовому відомству. Законом передбачався поділ кандидатів на старших і молодших (ст. 408). Звання молодшого здобувалося зарахуванням у розряд кандидатів. Чин старшого кандидата одержували після не менш як півторарічної служби по судовому відомству і після складання необхідного іспиту, про що вида-

¹ Тютрюмовъ И.М. Кандидаты на судебные должности. — С-Пб.: Б.и., 1896. — С. 3.

² Загоровский А. Къ вопросу о пересмотре нашего судебного права // Журналь юридического общества. — СПб., 1896. — Кн.5. — С. 33-52.

³ Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложением разсуждений, на коих они основаны. — Санктпетербургъ, 1864. — 690 с.

⁴ Загоровский А. Къ вопросу о пересмотре нашего судебного права // Журналь юридического общества. — СПб., 1896. — Кн.5. — С. 35.

валосся посвідчення відповідним судом чи палатою (ст. 409). Старші кандидати мали істотні переваги, оскільки вони за старанну і корисну службу могли одержувати штатний оклад чи одноразову допомогу (ст.ст. 411, 412). Внесені зміни також офіційно закріпили порядок підготовки кандидатів, проведення з ними занять.

Таким чином, статус кандидатів у судді зазнав суттєвих змін: по-перше, було усунуто так зване вічне (удаване) кандидатство: кандидати, які не склали іспиту протягом двох (у крайньому разі трьох) років, відраховувалися з кандидатів (ст. 410); було вдосконалено систему поділу кандидатів на молодших (учнів-практикантів) і старших (стажистів), які допускаються до виконання судових і прокурорських обов'язків. По-друге, законодавче визначення отримало питання фінансового забезпечення кандидатів.

Саме в Судових Статутах 1864 р. інститут кандидата на посаду судді досяг найвищого розвитку. Аналіз законодавства наступного часу свідчить про те, що цей інститут або взагалі не визнавався необхідним, або йому приділялася незначна увага.

Становлення інституту кандидата на посаду судді в період боротьби за встановлення української національної державності (1917-1920 рр.) відбувалося по-різному. Так, відповідно до Закону «Про умови осудження і порядку обрання суддів Генеральних і апеляційних судів», прийнятого в грудні 1917 р., всі судді обиралися Центральною Радою. На одну посаду судді могли претендувати від 4 до 6 осіб. Закон щодо кандидатів передбачав лише одну вимогу — мати вищу освіту, однак допускав обрання на посаду судді й осіб, які її не мають. Кандидати повинні були подавати свої заяви до Секретаріату судових справ, який потім передавав їх у Центральну Раду.

В період Гетьманату відповідно до Закону від 8 липня 1918 р. про створення Державного Сенату до кандидатів на посади суддів цієї вищої судової інстанції ставилися досить високі вимоги: мати вищу юридичну освіту, заміщувати не менш ніж 15 років посади судового слідчого, товариша прокурора окружного суду або адвоката, мати відповідний науковий ступінь з юридичних наук. В Україні цього періоду вся влада належала гетьманові, тому було встановлено і відповідний порядок формування корпусу

суддів. Міністр юстиції вносив подання щодо кандидата до Ради міністрів, яка здійснювала попередній розгляд кандидатури. Після схвалення Радою міністрів гетьман Павло Скоропадський призначав даного кандидата на посаду судді.

Після встановлення в Україні радянської влади постало питання про формування професійного суду. З цією метою 7 березня 1920 р. Народним комісаріатом юстиції було прийнято постанову «Про реєстрацію фахівців із судової частини», відповідно до якої всім особам, які належали до членів магістратури і колишнього прошарку присяжної адвокатури, включаючи і тих, які входили до складу службовців в радянських установах, пропонувалося зареєструватися в тижневий строк у Судово-слідчому відділі народного комісаріату юстиції. 5 червня 1920 р. було видано Декрет Ради народних комісарів «Про використання юристів-практиків», який повідомляв про проведення загальної реєстрації осіб, незалежно від віку і статі, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи в судовому, військово-судовому відомствах та адвокатурі.

Таким чином, при створенні системи судів Української СРР діючий уряд усвідомлював необхідність професійного здійснення правосуддя, про що зазначалося в прийнятому 26 жовтня 1920 р. Положенні про народний суд, у ст. 14 якого було закріплено, що постійні народні судді повинні задовольняти таким вимогам:

1) мати право обирати і бути обраними до Ради робітничих і селянських депутатів. Це право надавалося тільки працездатним громадянам, які досягли 18 років. Винятки становили засуджені, недієздатні та обмежено дієздатні особи, а також особи, які живуть на нетрудовий прибуток та деякі інші категорії громадян.

2) мати політичний досвід роботи в пролетарських організаціях партії, професійних союзах, робітничих кооперативах, фабрично-заводських комітетах і радянських установах;

3) мати теоретичну і практичну підготовку, необхідну для посади радянського судді¹.

¹ Положение о Народном суде от 26 октября 1920 года // Собрание Указаний и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Уполномоченных Р.С.Ф.С.Р. — 1920. — № 25. — Ст. 536.

В наступні часи зміна характеру і переліку вимог, яким повинна була відповідати особа, висунута кандидатом у народні судді, відбувалося в основному в напрямку зменшення переліку вимог, а отже, залучення до заняття посади судді більш широкого кола осіб. Так, наприклад, на відміну від Положення про народний суд 1920 р., яке передбачало необхідність теоретичної підготовки кандидата на посаду судді, наступні Положення про судоустрій У.С.Р.Р. від 16 грудня 1922 р. і Положення про судоустрій УРСР від 23 жовтня 1925 р. як критерії добору передбачали альтернативу: або не менш ніж дворічний стаж відповідальної політичної роботи в робітничо-селянських громадських, професійних чи партійних організаціях, або два роки стажу практичної роботи в органах радянської юстиції на посадах не нижче народного слідчого.

Наслідком подібної кадрової політики стало те, що в органах юстиції більшість осіб, які обіймали відповідальні посади, не мали необхідної теоретичної юридичної підготовки. Серед народних суддів було багато осіб не тільки недостатньо підготовлених, а й випадкових, непридатних для відправлення правосуддя.

Однак на початку 1923 р. радянський уряд здійснив спробу підвищення професіоналізму суддів. У Харкові, Києві та Одесі були організовані короткострокові юридичні курси з підвищення кваліфікації судово-прокурорських працівників. Строк навчання на курсах спочатку становив чотири місяці (три потоки на рік), а в 1924 р. він був збільшений до п'яти місяців — два випуски в рік по 100 осіб. Для навчання на курсах судами направлялися особи, які мали стаж роботи в органах юстиції не менш ніж один рік на посаді не нижче народного судді чи народного слідчого¹.

Пізніше положення про судоустрій 1929 р. і 1931 р. уже взагалі не передбачали як вимогу до кандидата на посаду судді наявність стажу роботи за юридичною спеціальністю. До числа обов'язкових умов для народного судді Законом про судоустрій 1938 р. додатково

¹ Положення про короткотермінові юридичні курси для підвищення кваліфікації судово-прокурорських працівників у Харкові, Києві та Одесі // Постанова РНК УРСР від 7 квітня 1924 року // ЗУ УРСР. — 1924. — № 9. — Ст. 65.

було введено віковий ценз, який у 1960 р. було підвищено з 23 до 25 років. Прийнятий 5 червня 1981 р. Закон УРСР «Про судоустрій в Українській РСР» ніяких новел у питанні переліку та характеру вимог, яким повинна відповідати особа, висунута кандидатом у судді, не вніс. Таким чином, починаючи з 1929 р., претендентом на посаду судді міг стати будь-який дієздатний громадянин України (СРСР), який досяг встановленого в законі віку.

Після 1917 р. метою розвитку суспільства було визнано відмирання держави, панування комуністичного ладу. Така ідеологія обумовила висунання до кандидатів у судді єдиної вимоги — революційної правосвідомості. На цю особливість ставлення до інституту кандидата за радянських часів слушно вказувала Н.В. Радутна¹. Такий підхід обумовлювався певними історичними реаліями, необхідністю злomu певних традицій, формуванням нових суспільних відносин, нового світогляду, але, як показав досвід, у свідомості більшості громадян суд аж ніяк не асоціювався з такими поняттями, як «справедливість», «незалежність», «професіоналізм».

Між тим, ще в 1972 р. Ю.М. Грошевой, ґрунтуючись на результатах власного репрезентативного дослідження, дійшов висновку, що на ефективність виконання соціальної ролі по здійсненню правосуддя у першу чергу впливають результати професійної підготовки і власного професійного досвіду судді². Але на законодавчому рівні тільки прийнятий 15 грудня 1992 р. Закон України «Про статус суддів» уперше визначив діяльність судді як професійну і як вимоги, що висуваються до кандидата, крім вікового цензу, передбачив необхідний освітній ценз — вищу юридичну освіту і певний стаж роботи за юридичною спеціальністю.

У ст. 5 цього Закону було встановлено, що суддя не може бути народним депутатом, належати до будь-якої політичної партії, руху, входити до складу органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування, підпри-

¹ Радутная Н.В. Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 12.

² Грошевой Ю. Проблемы социальной психологии в криминальном судочинстве // Радянське право. — 1972. — № 8. — С. 82.

ємств, що мають за мету одержання прибутку, займатися підприємницькою та іншою діяльністю, крім викладацької, наукової та іншої оплачуваної творчої діяльністю у вільний від роботи час.

Таким чином, Закон України «Про статус суддів» уперше закріпив в Україні принцип — здійснення судової діяльності на засадах професіоналізму.

Відповідно до Конституції України перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом (ч. 1 ст. 128). Вимоги до кандидатів на посаду судді у найбільш загальному вигляді сформульовано в ч. 3 ст. 127 Конституції України: громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою. Як бачимо, Конституція України внесла деякі корективи щодо вимог до кандидатів на посади професійних суддів, встановлених у Законі «Про статус суддів», додавши ценз осілості, володіння українською мовою, і підвищила тривалість необхідного стажу роботи в галузі права. Слід відзначити, що вимоги до кандидатів на посади суддів диференційовано залежно від рівня та виду суду, від посади, на яку претендує кандидат. Зокрема, щодо кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України, апеляційних судів та суддів Верховного Суду України закон передбачає більш високі вимоги.

Вищезазначені характеристики визначають певний соціальний статус кандидата і є юридично значущою підставою при вирішенні питань кадрового забезпечення судової влади в державі.

Прийнятий 7 лютого 2002 р. Закон «Про судоустрій України», що набув чинності 1 червня 2002 р., встановив додаткові вимоги щодо кандидатів на посади суддів військового суду (повинен перебувати на військовій службі), а також розширив коло осіб, які можуть претендувати на заняття посади професійного судді спе-

ціалізованого суду, за рахунок осіб, які не мають юридичної освіти, а лише вищу освіту і відповідний стаж роботи в галузі питань юрисдикції цього суду (ст.ст.59, 63 Закону «Про судоустрій України»). Такий підхід не суперечить ст. 127 Конституції і, на наш погляд, є доцільним, оскільки сприяє професіоналізації судочинства. Однак Закон акцентує на тому, що такі судді можуть здійснювати правосуддя тільки у складі колегії суддів. Таким чином, за правниками зберігається кількісна перевага у складі колегії.

Цікавим є той факт, що в деяких країнах англосаксонської правової сім'ї наявність вищої юридичної освіти не є обов'язковою вимогою до претендентів на посаду судді. Так, в Республіці Беларусь Законом «Про судоустрій та статус суддів в Республіці Беларусь» судьями Судової колегії по патентним справам Верховного Суду можуть стати громадяни, які мають технічну або природничонаукову освіту. У Нідерландах вимога виключення з правила щодо обов'язкової юридичної освіти судді допускається стосовно членів фінансової палати апеляційного суду та заступників суддів кантональних судів. У Швейцарії вимога щодо вищої юридичної освіти ставиться лише до голів місцевих судів та суддів кантональних судів, а рядові суддівські посади в місцевих судах і судах спеціалізованої юрисдикції (по торговим та трудовим справам, по оренді нерухомості і т. ін.) займають особи, які не мають юридичної освіти. Такий підхід, можливо, пояснюється тим, що суддя в цих країнах не тільки застосовує право, а й сам є його творцем. Якщо ж установити відносно суддів вимогу щодо вищої юридичної освіти, то того ж варто вимагати і від посадових осіб законодавчої влади. Однак, як показує практика, перевага все ж таки надається фахівцям з юридичною підготовкою.

Закон «Про судоустрій України» вперше в нормативному порядку заборонив доступ до суддівської діяльності певних категорій осіб, а саме: а) визнаних судом обмежено дієздатними або недієздатними; б) тих, що мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді; в) щодо яких проводиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд

кримінальної справи або які мають не зняту чи непогашену судимість. Тобто, чинний Закон, крім вікового і професійно-освітнього цензу, нормативно закріпив певні обмеження і вимоги щодо морального вигляду, фізичного і психічного стану кандидата на посаду судді, створив умови для вдосконалення процедури підбору суддівських кадрів.

2.2. Процедурні проблеми добору кандидатів на посаду судді

Відповідно до Конституції України, законів «Про статус суддів», «Про судоустрій України», «Про Конституційний Суд України», «Про Вищу раду юстиції», «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» та інших нормативних актів в Україні посаду судді можливо зайняти згідно з процедурою призначення та процедурою обрання. Процедуру обрання (призначення) на посаду судді диференційовано залежно від рівня та юрисдикції суду, а також залежно від посади, яку обійматиме майбутній суддя.

Загальна процедура добору кандидатів на посаду судді здійснюється в декілька етапів:

1) звернення зацікавленого суб'єкта до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про кваліфікаційну атестацію з наданням відповідних документів, підтверджуючих його відповідність формальним вимогам закону щодо кандидата на конкретну посаду судді;

2) кваліфікаційна атестація судді у формі кваліфікаційного екзамену (для кандидатів, які претендують на заняття посади судді вперше) або кваліфікаційної співбесіди (для суддів, які претендують на заняття посади в суді вищого рівня).

3) прийняття рішення про відповідність кандидата вимогам, які ставляться законом щодо можливості заняття відповідної посади;

4) порівняння декількох кандидатів на одну посаду і вибір найбільш придатного;

5) рекомендація (або відмова в ній) кваліфікаційної комісії суддів щодо можливості обрання на посаду судді;

6) надіслання всіх необхідних документів щодо кандидатів до компетентного органу (щодо кандидатів, які претендують на заняття посади судді вперше — до Вищої ради юстиції; щодо суддів, які претендують на заняття посади в суді вищого рівня, — Голові Верховного Суду України);

7) внесення подання про призначення (обрання) суддею відповідному правомочному суб'єкту (Президенту України — щодо кандидатів, які претендують на заняття посади судді вперше; Верховній Раді України — щодо суддів, які претендують на заняття посади в суді вищого рівня);

8) видання відповідного акта про призначення (обрання) суддею (Президент — строком на п'ять років; Верховна Рада — безстроково);

9) складання присяги судді.

Процедура відбору кандидатів на посади суддів Конституційного Суду України відрізняється від загальної. Специфіку цього процесу індивідуалізовано вже на перших етапах. Норми ст.ст. 6-8, 16 Закону «Про Конституційний Суд України» не передбачають необхідності кваліфікаційної атестації кандидата на суддівську посаду в цьому Суді та отримання відповідних рекомендацій від кваліфікаційних комісій суддів. Більш того, пропозиції щодо кандидатур вносяться на розгляд відповідних органів представниками законодавчої влади — Головою Верховної Ради або 1/4 народних депутатів від конституційного складу законодавчого органу держави; представниками виконавчої влади — Президент консультується щодо кандидатур з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України; та членами найвищого органу суддівського самоврядування — з'їздом суддів України. Як бачимо, при підборі та призначенні на посади суддів Конституційного Суду України беруть рівноцінну участь представники трьох гілок влади. Не зупиняючись докладно на техніко-юридичному аналізі даної процедури, відзначимо, що в цьому випадку забезпечується збереження балансу у системі

влад. Подібний порядок зустрічається й у більшості іноземних держав, причому саме щодо суддів вищих судів країни.

З прийняттям 18 березня 2004 року Закону «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» процедура обрання на посаду судді набула певної визначеності. Щодо суддів, які призначаються на посаду Президентом, то процедурні питання добору кандидатів ці посади суддів ще не мають чіткого нормативного визначення. Тому ми докладніше зупинимось саме на загальній процедурі підбору кандидатів на посаду суддів судів загальної юрисдикції, які претендують на цю посаду вперше, та визначимо існуючі організаційно-правові проблеми щодо її реалізації, висловимо пропозиції щодо їх усунення.

У типовий пакет особистої справи кандидата включаються такі документи: заява; автобіографія; копія диплому про освіту; анкета; фотографії; копія трудової книжки, характеристики. Оскільки до повноважень Державної судової адміністрації не входить проведення будь-якої спеціальної перевірки інформації про претендента у кандидати на посаду судді (як це роблять кадрові служби інших правоохоронних органів), відповідальним працівникам необхідно уважно вивчати оригінали наданих документів. Так, наприклад, при аналізі заяви слід звертати увагу на зовнішній вигляд і оформлення документа; зміст; мову, точність і стиль викладу тексту. Заява, як і всі інші документи, повинна бути складена українською мовою.

Аналіз автобіографії надасть можливість відповісти на низку питань, пов'язаних із вивченням таких об'єктів дослідження, як зміна робочих місць (сфери праці), її причини, а також знайти прогалини в біографії претендента. На думку більшості вчених, зміст цього документа повинен бути представлений такими позиціями: 1) прізвище, ім'я, по батькові; 2) місце проживання; 3) дата народження, місце народження, громадянство; 4) родинний стан; 5) шкільна освіта (з результатом іспитів); 6) професійна освіта (з результатом іспитів); 7) робота за професією (професійна діяль-

ність); 8) професійні здібності; 9) дані про підвищення кваліфікації¹.

Значна увага має приділятися документам, що посвідчують такі дані про претендента, як: освіта, стаж роботи у галузі права, громадянство, строк проживання на території України, відсутність у претендента захворювань, що перешкоджають заняттю посади судді, та інші дані, необхідні для попередньої оцінки профпридатності до суддівської діяльності.

Документи, що входять до змісту особистої справи кандидата, як правило, обов'язково мають містити анкету. На думку В.В. Сухоноса, І.Є. Марочкина та інших учених, до змісту анкети доцільно включати коло питань, об'єднаних у наступні розділи: 1) автобіографічні дані; 2) житлові умови; 3) професійна освіта; 4) чоловік (дружина), діти, батьки; 5) працевдатність; 6) військова служба; 7) досвід роботи; 8) особисті інтереси і здібності; 9) різне; 10) бажання щодо майбутнього працевлаштування².

Вважаємо, у змісті анкети кандидата на посаду судді, необхідно передбачити також питання, спрямовані на розкриття соціальної характеристики особистості претендента, наприклад, такі як: заняття у вільний час та інтереси, хобі, мотиви обійняти посаду судді, соціальний статус претендента, самооцінка здібностей. Особливу увагу слід приділити вивченню наданих характеристик і рекомендацій, особливо з попереднього місця роботи.

У разі відповідності даних претендента усім встановленим законом вимогам до кандидата на посаду судді його належним чином оформлена особиста справа надсилається Державною судовою адміністрацією до відповідної кваліфікаційної комісії суддів для проведення кваліфікаційної атестації шляхом кваліфікаційного іспиту кандидата.

Основним недоліком розглянутого вище етапу є відсутність механізмів забезпечення гласності добору кандидатів на посади

¹ Дуракова І. Б. Управление персоналом. – М.: Лига-пресс. – 1998. – С. 29.

² Сухонос В.В., Марочкин І.Е., Богуцкий В.В. Организационно-правовые проблемы кадрового обеспечения органов прокуратуры. – Сумы: Слобожанщина, 2000. – С. 104.

суддів. Доцільно також передбачити конкурсні засади в процесі відбору кандидатів для заміщення вакантної посади судді. Вважаємо, що в національному законодавстві варто передбачити обов'язок Державної судової адміністрації повідомляти в засобах масової інформації про проведення конкурсу на заміщення вакантної посади судді, для того щоб всі бажаючі, які відповідають вимогам, передбаченим законом щодо кандидатів на посади суддів, мали можливість звернутися до кваліфікаційної комісії суддів із заявою про їх кваліфікаційну атестацію і рекомендацію на заняття суддівської посади. Такий підхід сприятиме більш якісному підбору кадрів суддів і дозволить обійняти посаду кандидатом, котрий має найбільш сприятливі для успішного виконання функцій судді професійні, ділові, моральні та особистісні характеристики, обов'язок дати оцінку яким покладається на кваліфікаційні комісії суддів.

Кваліфікаційні комісії суддів є постійно діючими органами в системі судоустрою України, яким відведено провідну роль у підборі суддівських кадрів. Основними їх завданнями відповідно до Закону «Про судоустрій України»¹ є забезпечення формування корпусу професійних суддів *шляхом добору і рекомендації осіб для заняття посади професійного судді* і визначення рівня професійної підготовки діючих суддів, а також розгляд питань щодо дисциплінарної відповідальності суддів і дачі висновку про звільнення судді від займаної посади (ст. 73).

Згідно із законом у системі судоустрою України діють кваліфікаційні комісії суддів загальних судів; кваліфікаційна комісія суддів військових судів; кваліфікаційні комісії суддів відповідних спеціалізованих судів; Вища кваліфікаційна комісія суддів. Ква-

---

¹ Відповідно до цього нормативного акту Закон «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 2 лютого 1994 р. утратив силу. До вступу 6 квітня 1994 р. цього закону в силу питання добору суддівських кадрів вирішувались указами Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1989 р. «Про затвердження Положення про кваліфікаційні колеґії суддів судів Української РСР» і «Про затвердження Положення про дисциплінарну відповідальність суддів, відкликання і дострокове звільнення суддів і народних засідателів судів Української РСР».

кваліфікаційні комісії суддів діють у складі 11 членів, шість з яких є суддями¹, а інші — представниками інших гілок влади. До складу кваліфікаційних комісій можуть входити тільки особи з вищою юридичною освітою, але до їх складу не можуть бути обрані Голова Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, голови апеляційних судів та їх заступники, члени Вищої ради юстиції, а також народні депутати України. Члени кваліфікаційних комісій суддів здійснюють свої повноваження на громадських засадах зі збереженням середньої заробітної плати за місцем основної роботи.

Як бачимо, у процесі підбору кандидатів на посади суддів беруть участь представники всіх гілок влади, а якісний склад кваліфікаційних комісій суддів сприяє формуванню високопрофесійного суддівського корпусу України, здатного кваліфіковано, сумлінно і неупереджено здійснювати правосуддя в державі.

Згідно із законодавством повноваження кваліфікаційних комісій суддів у питанні підбору суддівських кадрів полягають у такому: а) перевірка відповідності кандидатів на посади суддів вимогам закону; б) проведення кваліфікаційної атестації у формі кваліфікаційного іспиту; в) дача висновку про рекомендацію кандидата до призначення на посаду судді.

Зупинимось докладніше на існуючих проблемах щодо реалізації кваліфікаційними комісіями суддів наданих їм повноважень.

Так, ст. 80 Закону закріплює право членів кваліфікаційних комісій брати участь у *дослідженні* і *перевірці* матеріалів, представлених претендентом. Однак, при використанні цієї норми виникає низка запитань. Насамперед, чи має право кваліфікаційна комісія направляти запити (одержувати пояснення різних осіб, направляти на експертизу, давати вказівки відповідним органам тощо), щоб перевірити достовірність представлених документів? Якщо так, то необхідно чіткіше визначити коло прав комісій, закріпити їх вичерпний перелік.

¹ 13 — для Вищої кваліфікаційної комісії суддів, із яких 7 — судді.

Слід визнати, що вищенаведене тлумачення правової норми цілком можливе з огляду на те, що п. 2 цієї ж статті встановлює право членів кваліфікаційної комісії суддів «заявляти клопотання, наводити свої мотиви і міркування, а також *представляти додаткові документи з питань, що розглядаються*» (курсив наш. — Л.М.).

Або дослідження і перевірка стосуються тільки з'ясування необхідної інформації безпосередньо у претендента? Якщо так, то при такому підході до розуміння правової норми кваліфікаційна комісія також зіштовхується з певними проблемами щодо встановлення достовірності цих даних. Необхідно більш докладно нормативно врегулювати процедурні питання, що забезпечують однакове застосування норми і сприяють об'єктивній оцінці отриманих результатів.

Так, наприклад, кваліфікаційній комісії необхідно визначити, чи є рівень володіння кандидатом українською мовою достатнім для виконання ним обов'язків судді, однак критерії володіння (якість усної і письмової мови, ступінь володіння діловою мовою, юридичною термінологією) і методики перевірки знань (тести, диктанти, складання ділових паперів державною мовою) не розроблені. Гадаємо, що відповідне положення необхідно затвердити Указом Президента України.

Відносно кандидата на посаду судді передбачена вимога щодо вищої юридичної освіти. Згідно зі ст. 42 Закону України «Про освіту»¹ вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, професійну і практичну підготовку, набуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей. Тобто, вимога щодо наявності вищої юридичної освіти у кандидата на посаду судді спрямована на укомплектування судової системи професійними юристами. Проте неточність формулювання цього положення викликає деякі питання.

---

¹ Закон України від 23 травня 1991 року № 1060 «Про освіту» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 34. — Ст. 451.

По-перше, згідно зі ст. 30 Закону «Про освіту» в Україні існує базова і повна вища освіта. Для здійснення суддівської діяльності слід залучати високопрофесійних фахівців, тому вважаємо за доцільне передбачити в законодавстві необхідність наявності *повної* вищої освіти у кандидата на посаду судді.

По-друге, як уже відзначалося, вимога щодо вищої юридичної освіти передбачає наявність високого рівня кваліфікації претендента. Однак сьогодні серед кандидатів на посаду судді спостерігається низький рівень професійної підготовки, що у більшості випадків пов'язано з низькою якістю підготовки до суддівської діяльності у вищих навчальних закладах країни. На теперішній час юристів в Україні готують 179 вузів (проти шести до 1990 р.), багато з яких не мають ні приміщень, ні кваліфікованого викладацького складу.

На наш погляд, вихід із становища, що склалося у галузі підготовки юристів, можливий за умови перегляду програми навчання і порядку видачі ліцензій на підготовку фахівців. В основу цієї програми може бути покладена розроблена колективом професорів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого «Кваліфікаційна характеристика випускника юридичного вузу за фахом «Правознавство»¹.

Крім того, доцільно запровадити в практику направлення найбільш гідних випускників на роботу в суд на посаду помічників суддів строком на три роки. Цього строку, на наш погляд, досить, щоб оцінити наявність у людини схильності до судової роботи.

По-третє, специфіка судової діяльності вимагає і *спеціальної* підготовки кандидата. У більшості держав (Франція, Португалія, Іспанія, ФРН, Марокко, Єгипет, Бразилія, Японія та ін.) нормативно закріплено необхідність проходження кандидатом на по-

¹ Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування / Під заг. ред. О.Ю. Оболенського. — Хмельницький: Поділля, 1999. — С. 251.

саду судді навчання в спеціалізованих навчальних закладах для суддів¹.

В Україні створення системи підготовки кандидатів передбачено Законом «Про судоустрій України» і Указом Президента України від 11.10.02 р. «Про Академію суддів України»². Одним із завдань функціонування цього навчального закладу є саме спеціальна підготовка осіб, які претендують на заняття суддівської посади.

На необхідність спеціальної підготовки вказують і практикуючі судді. На питання: «Чи вважаєте Ви, що професія судді вимагає спеціальних знань і спеціальної підготовки?» 94,4 % опитаних нами суддів відповіли ствердно. Тобто, практики схвалюють пропозицію про закріплення в законодавстві вимоги щодо обов'язковості підготовки кандидата на посаду судді у відповідному спеціалізованому навчальному закладі. Першим кроком у цьому напрямку можна вважати діяльність відповідного Інституту при Одеській національній юридичній академії та факультету з підготовки професійних суддів у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого.

Питання про відповідність віку кандидата правовим вимогам також вирішується неоднозначно. По-перше, у ч. 3 ст. 127 Конституції України встановлено, що «на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років...» Кваліфікаційній комісії необхідно визначити, чи зможе молода людина у 25–27 років належним чином виконувати функції судді, адже, крім юридичного стажу роботи, специфіка діяльності судді припускає наявність певного життєвого досвіду. Результати проведеного нами опитування суддів свідчать про те, що більшість практиків також виступають за підвищення мінімального віку кандидата на цю посаду. Так, на питання: «Як Ви ставитесь до пропозиції щодо

¹ Пейсиков В. Обучение судей: международный опыт и российские перспективы // Российская юстиция. — 2001. — № 5; № 6. — С. 59 - 62.

² Указ Президента України «Про Академію суддів України» від 11 жовтня 2002 р. № 918/ 2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 42. — Ст. 1924.

підвищення мінімального віку для вперше призначуваних суддів?» 71,8 % опитаних суддів відповіли «ствердно». З них 76,5 % висловилися за підвищення вікового цензу до 30 років, 16,7 % — до 35 років і 6,8 % — до 40 років. Таким чином, самі практикуючі судді визнають, що специфіка професійної діяльності судді вимагає не тільки досить високого рівня освіти кандидата на посаду судді, а й достатнього життєвого досвіду.

Не заперечуючи можливості високого рівня професійної підготовки *молодого* кандидата, володіння ним спеціальними знаннями та вміннями, вважаємо, що підбір суддів повинен проходити з урахуванням індивідуальних особливостей кожного кандидата.

По-друге, у законодавстві не зазначено максимально можливий вік кандидата на посаду судді. У ст. 126 Конституції України встановлено, що однією з підстав звільнення судді від посади є досягнення суддею шістдесяти п'яти років. Виникає питання: чи доцільно рекомендувати на посаду судді людину, яка вперше претендує на це місце, у віці 60 років? Чи зможе такий суддя енергійно виконувати свої обов'язки, адже робота судді супроводжується серйозним фізичним і психічним навантаженням, вимагає високої працездатності? Вважаємо, що у даному випадку необхідно виходити з того, що в інтересах суспільства, щоб у судовій системі працювали люди, які могли б належним чином виконувати свої обов'язки тривалий проміжок часу. Тому при призначенні на посаду вік кандидата повинен бути відповідно таким, щоб не довелось, тільки набувши професійного досвіду, виходити на пенсію.

У деяких інших державах положення про граничний вік кандидата знайшло законодавче закріплення. Так, в Англії кандидат на посаду магістрату повинен бути не старший за 60 років (граничний вік перебування на посаді — 70 років). У Франції щодо осіб, які не мають п'ятирічного стажу роботи кваліфікаційної категорії в публічній службі, встановлено граничний вік 27 років, а для осіб, що мають відповідний стаж роботи, — 40 років. В Італії претендувати на суддівську посаду може особа не старша за 30

років¹. У Киргизькій Республіці претендувати на суддівську посаду може особа не старша 65 років (хоча граничний вік для суддів місцевого суду — 65 років, Верховного, Вищого Арбітражного і Конституційних Судів — 70 років). У Республіці Таджикистан — особа не старша за 60 років². Однак у законодавстві цих країн передбачено певні винятки, спрямовані на залучення до виконання суддівської діяльності досвідчених юристів.

Так, в Італії винятки допускаються стосовно видатних професорів права, а також адвокатів з не менш ніж 15-річним стажем, внесених в особливі списки для заняття посад у вищих ланках судової системи³. У Франції подібні винятки встановлено щодо чиновників, університетських викладачів і осіб судових професій, які мають певний професійний стаж роботи. Також у цій країні передбачено можливість складання тимчасових договорів з колишніми судьями і чиновниками, вік яких не перевищує 52 років⁴. У Польщі також до виконання функцій судді залучаються професори або доценти юриспруденції⁵.

Вважаємо, що в українському законодавстві також необхідно передбачити граничний вік кандидата на посаду судді. Але до його визначення необхідний диференційований підхід: мають бути створені умови для залучення до суддівської діяльності високопрофесійних і досвідчених юристів. Було б доцільно ввести в практику залучення до здійснення суддівських функцій за сумісництвом викладачів права⁶, наприклад, на 1/2 чи навіть на 1/4 ставки судді. Це дозволить науковим співробітникам використо-

¹ Судебные системы западных государств / Ю.П. Урьяс, В.А. Туманов, С.А. Егоров и др. — М.: Наука, 1991. — С. 117, 182, 222.

² Клеандров М.И. Судебные системы государств-участников СНГ: законодательное обеспечение. — М.: Юристь, 2002. — С. 43, 117, 171, 271, 280, 282, 478.

³ Судебные системы западных государств / Ю.П. Урьяс, В.А. Туманов, С.А. Егоров и др. — М.: Наука, 1991. — С. 222.

⁴ Там же. — С. 183.

⁵ Судебные системы европейских стран. Справочник / Перевод с франц. Д.И. Васильева и с англ. О.Ю. Кобякова. — М.: Междунар. Отнош., 2002. — С. 221.

⁶ Сьогодні викладачі юридичних вузів, за бажанням, можуть бути обраними народними засідателями.

увати практичні знання і досвід при підготовці майбутніх суддів і створить умови для усунення розбіжностей, що завжди існують між теорією і практикою.

Обов'язковою вимогою щодо кандидата на посаду судді є наявність у нього певного стажу роботи у галузі права, що, як уже відзначалося, спрямоване на укомплектування суддівського корпусу досвідченими юристами. Однак відсутність у законі визначення «стаж роботи у галузі права» призводить до того, що вимога про мінімально необхідний стаж юридичної практики сприймається в багатьох випадках формально. Як зауважив Ю.М. Кармазін, негативним моментом у формуванні суддівського корпусу є те, що він формується за рахунок колишніх працівників міліції, прокуратури і СБУ, які залишили службу в цих органах з різних причин, у тому числі й через професійну непридатність¹.

Слід додати, що діяльність правоохоронних органів спрямована на розкриття злочину, відшукування злочинця, що при можливій професійній деформації особистості веде до формування в неї обвинувального ухилу. Від судді ж при розгляді справи вимагаються об'єктивність і справедливість. На наш погляд, перевагу варто віддавати особам, які мають трирічний стаж роботи на посаді помічника судді.

Можлива також ситуація, коли необхідний стаж роботи у галузі права був набутий, наприклад, за рахунок часу перебування в частково оплачуваній або додатковій відпустці по догляду за дитиною, інших відпустках відповідно до чинного трудового законодавства. При формальному, виключно нормативному підході така особа може претендувати на заміщення посади судді. Але чи відповідатиме такий «стаж роботи у галузі права» необхідному рівню професійного, індивідуального досвіду для того, щоб такий суддя міг легко орієнтуватися при розгляді будь-якого правового конфлікту?

Наведені аргументи ще раз приводять до висновку, що при підборі кандидатів на посаду судді слід враховувати як кількісну,

¹ Матеріали розширеного засідання президії ВСУ та Ради суддів України 20 січня 1999 року // Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 1 (11) — С. 10.

так і якісну характеристику юридичного стажу претендента. Позитивним прикладом такого підходу може стати досвід зарубіжних країн. Так, наприклад, законодавство Хорватії передбачає різні вимоги щодо тривалості попереднього стажу роботи в залежності від якості цього стажу: для осіб, які мають досвід роботи на посадах прокурора, адвоката, нотаріуса, встановлюється вимога щодо менш тривалого стажу роботи, ніж щодо кандидатів на посади суддів які мають досвід роботи з інших правових спеціальностей.

Таким чином, визначення необхідного стажу роботи для заняття посади судді є надзвичайно складною і відповідальною процедурою. На наш погляд, доцільно розробити Інструкцію про порядок визначення стажу роботи у галузі права для кандидатів на посади суддів судів загальної юрисдикції, де, крім переліку робіт у галузі права, варто передбачити повноваження кваліфікаційних комісій суддів з перевірки даних про стаж роботи кандидата. Наприклад, доцільно надати кваліфікаційним комісіям право витребувати копії наказів про призначення на попередню посаду, посадові інструкції та іншу інформацію про характер роботи, що виконувалася претендентом на посаду судді, з метою найбільш повного уявлення про рівень його кваліфікації.

В Конституції України закріплено, що «суддя звільняється з посади ... у разі: ... неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я...» (п. 3 ч. 5 ст. 126). Дійсно, посада судді вимагає високого рівня працездатності і здоров'я людини, яка її обіймає, не повинно перешкоджати виконанню професійних обов'язків, негативно впливати на здатність справедливо і неупереджено відправляти правосуддя. Дане положення має бути враховане і при підборі кадрів кандидатів на цю посаду. Разом з тим згідно з Додатком № 1 до Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я № 45 від 31 березня 1994 р. діяльність судді не входить до переліку професій, працівники яких підлягають обов'язковому попередньому і періодичним медичним оглядам.

Тим часом стан здоров'я суддів має величезну соціальну значущість, оскільки внаслідок перевтоми і психічного перенапруження зростає ймовірність судової помилки. У цьому зв'язку актуальним постає питання не тільки періодичного медичного огляду суддів і розробки програми профілактики психотравматичного впливу факторів професійного стресу¹, а й добору для діяльності судді фізично здорових, зі стійкою психікою кандидатів. Передумови для цього вже створено українським законодавцем.

Наприклад, Закон «Про судоустрій України» уперше на законодавчому рівні закріпив вимогу щодо недопущення до суддівського корпусу осіб, які мають «хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді» (п. 2 ч. 4 ст. 59). Таким чином, у національному законодавстві вперше закладено легітимні параметри вимог щодо психофізіологічних характеристик кандидата в судді. Разом з тим Закон не визначив переліку психічних захворювань, механізм одержання і перевірки даних про здоров'я кандидата і, нарешті, що слід розуміти під «іншими захворюваннями, що перешкоджають виконанню обов'язків судді» (курсив наш. — Л.М.).

На наш погляд, даною нормою має охоплюватися як психічне, так і фізичне здоров'я кандидата. Необхідно нормативно визначити коло психічних і фізичних вад, виявлення яких у кандидата буде підставою для відмови в рекомендації його на посаду судді. Також слід нормативно закріпити обов'язковий попередній медичний огляд претендентів у кандидати на посаду судді. При цьому в законодавстві варто відзначити, що відмова від проходження медичного огляду є перешкодою у вирішенні питання про рекомендацію для призначення на посаду судді.

На наш погляд, фізичне здоров'я означає відсутність у людини вад, травм і хронічних захворювань, що послаблюють її працездатність. Оскільки діяльність судді відбувається в постійному спі-

¹ Див.: Буньков В., Лукманов М., Сумароков И. Судьи работают на износ. В судах нужны кабинеты психологической разгрузки // Российская юстиция. — 2001. — № 8. — С. 75, 76.

лкуванні з людьми, то, на наш погляд, у законі необхідно передбачити заборону на допуск до такої роботи осіб, які мають: гострі і хронічні заразні захворювання, заїкаються або мають виражені дефекти мови важкої форми, розлади функцій органів зору чи слуху, хронічні захворювання горлянки і гортані тощо. Російський учений М.І. Клеандров вважає неможливим здійснення функцій судді людиною, яка має гостру нікотинову чи алкогольну залежність, яка страждає на хронічні хвороби нирок чи шлунка тощо¹.

Психічне ж здоров'я кандидата передбачає такий стан його душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів, забезпечує регуляцію поведінки, адекватної умовам навколишнього середовища. Воно припускає наявність здорового, ясного розуму і високого рівня емоційної урівноваженості. В літературі виділяють такі критерії психічного здоров'я людини:

- адекватність суб'єктивних образів об'єктивній дійсності;
- адекватність віку рівнів зрілості емоційно-вольової та інтелектуальної сфер;
- здатність до саморегуляції поведінки;
- розумне планування життєвих цілей і підтримання активності при їх досягненні².

Відповідно до Переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), які можуть становити безпосередню небезпеку для особи, що здійснює цю діяльність, чи оточуючих, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2000 р. № 1465, відносно осіб, які здійснюють діяльність судді, не передбачено ніяких психіатричних протипоказань³. Однак при здійсненні сво-

¹ Статус судьи: Учебное пособие / М.И. Клеандров. — Новосибирск: Наука. Сибирская изд. фирма РАН, 2000. — С. 84.

² Современная психология: Справочное руководство. — М.: ИНФРА-М, 1999. — С. 618.

³ Перечень медицинских психиатрических противопоказаний относительно выполнения отдельных видов деятельности (работ, профессий, службы), которые могут представлять непосредственную опасность для лица, осуществляющего эту деятельность, или окружающих. Утвержденный постановлением Кабинета Министров Украины от 27 сентября 2000 г. № 1465 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 39. — Ст. 1656. — С. 43.

їх повноважень, суддя нерідко одержує інформацію, що містить державну або іншу охоронювану законом таємницю. Отже, виходячи з Переліку психічних захворювань, за наявності яких громадянин не може бути допущений до державної таємниці, до виконання суддівських функцій не може бути допущена особа, яка страждає на такі психічні захворювання, як: шизофренічні і маніакально-депресивні психози, різні параноїчні стани, хронічний алкоголізм, наркоманія і токсикоманія тощо¹.

Слід зазначити, що законодавство більшості країн світу передбачає щодо кандидатів на посаду суддів та діючих суддів вимогу гарного фізичного та психічного здоров'я, встановлені переліки хвороб, за наявності яких особа не може допускатися до здійснення правосуддя, а тривалий розлад здоров'я є підставою для припинення суддівських повноважень. Від кандидатів вимагається, поряд з іншими документами, які підтверджують їх відповідність встановленим законом вимогам щодо кандидатів на посади суддів, довідка про стан здоров'я з лікувального закладу, де особа перебуває на обліку. А в деяких країнах (наприклад, Росія) процедура підбору кандидатів передбачає обов'язковий медичний огляд претендентів на посади носіїв судової влади.

Крім зазначення певних психофізіологічних характеристик осіб, яких не можна допускати до здійснення правосуддя, повинні бути створені (також за об'єктивними параметрами) бар'єри для тих, кого хотілося б бачити в суддівському корпусі з меншим бажанням. Так, на думку М.І. Клеандрова, на наш погляд цілком обґрунтованою, при підборі кандидатів варто враховувати не тільки темперамент, характер, інші властивості та особливості особи, а й дані про її сексуальну орієнтацію, релігійні уподобання тощо, тобто дані, котрі можуть викликати сумнів у здатності майбутнього судді неупереджено і незалежно здійсню-

¹ Перелік психічних захворювань (розладів), які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці і за наявності яких громадянину допуск до державної таємниці не надається. Затверджений наказом МОЗ та СБУ від 13 травня 2002 р. № 174/136 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 22. – Ст. 1085. – С. 145 – 147.

вати правосуддя¹. Тому перед наукою поставлено завдання розробити ідеальну модель кандидата на посаду судді, в якій мають бути враховано особливості характеру, властивості душі, психічний генотип тощо, які є кращими для судді, і які, навпаки, протипоказані для заняття цієї посади.

Закон «Про судоустрій України» містить певні вимоги до морального вигляду кандидата. Так, не можуть бути призначені (обрані) на посаду професійного судді особи, щодо яких проводиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи непогашену судимість. Разом з тим, на наш погляд, визначення «які мають не зняту чи непогашену судимість» є не зовсім коректним, особливо відносно кандидата на посаду судді. Хіба буде суддя, який будь-коли був сам засуджений за вчинення протиправного діяння, мати необхідний авторитет і користуватися довірою громадян? Вважаємо, що більш правильно було б викласти дане положення таким чином: «які були засуджені за вчинення злочину, за винятком реабілітованих». Також доцільно заборонити призначення (обрання) суддями осіб, які були звільнені з цих посад за порушення присяги судді.

При реалізації повноваження *щодо проведення кваліфікаційної атестації кандидатів* кваліфікаційна комісія суддів також зіштовхується з певними труднощами.

Кваліфікаційна атестація претендентів на посаду судді проходить у формі кваліфікаційного іспиту. Завданням кваліфікаційної комісії суддів при проведенні кваліфікаційного іспиту є визначення рівня професійних знань і умінь кандидата, а також ступеня його відповідності вимогам професійної діяльності судді. Відповідно до Закону «Про судоустрій України» кваліфікаційний іспит складається з письмового завдання, співбесіди і постановляння питань в усній формі (ст. 91). Разом з тим, Закон чи будь-який інший нормативний акт не врегулював саму процедуру проведення кваліфікаційного іспиту. Дотепер в Україні відсутня

¹ Статус судьи: Учебное пособие / М.И. Клеандров. – Новосибирск: Наука. Сибирская изд. фирма РАН, 2000. – С. 85-93.

єдина методика оцінки рівня професійних знань і умінь кандидата. Це призводить до певних розходжень у підході до оцінці профпридатності кандидатів з боку різних кваліфікаційних комісій суддів і створює можливість проникнення в судову систему недостатньо кваліфікованих фахівців.

Під письмовим завданням варто розуміти підготовку кандидатом реферату на самостійно обрану тему. При цьому реферат має оцінюватися з погляду актуальності його теми, повноти і глибини розкриття його основних положень, загальної і юридичної грамотності, логічності аналізу, наявності власної думки автора і правильності висновків. При захисті реферату потрібно визначити рівень самостійності його написання, зокрема, шляхом постановки кандидату відповідних питань з теми роботи.

Усний іспит дозволяє оцінити якість юридичних знань кандидата, рівень володіння ним нормами процесуального і матеріального права. Природно, якщо кандидат претендує на посаду судді спеціалізованого суду, при складанні екзаменаційних питань повинна бути врахована юрисдикція суду.

Разом з тим при проведенні іспиту, на наш погляд, варто виходити з того, що професійний суддя повинен вільно орієнтуватися в різних галузях права і бути здатним розглянути і справедливо вирішити будь-який правовий спір. Тому до екзаменаційних білетів доцільно включати питання з різних галузей права. Кандидат на посаду судді повинен показати високий рівень підготовки у сфері юриспруденції, а також уміння переключатися з однієї галузі права на іншу, виходячи з обставин справи. Варто визначити можливість використання при складанні іспитів системи тестів, що дозволило б обмежити прояви суб'єктивізму в оцінці знань претендентів.

Крім того, в екзаменаційних білетах повинні бути передбачені питання, що стосуються положень Кодексу професійної етики судді. Знання цих етичних норм, а головне — обов'язкова згода з їх положеннями, мають стати одним з головних критеріїв при доборі кандидатів у судді. Тому доцільно не тільки включити ці

питання в екзаменаційні білети, а й провести співрозмову з претендентом на етичну тему.

Наступною стадією кваліфікаційного іспиту є співбесіда. Однак форму і коло питань співрозмови, способи її фіксації та аналізу не визначено. Між тим наука управління визначила певний підхід і способи проведення співбесіди з претендентом на посаду.

Отже, така співбесіда, іменована в науці як «інтерв'ю», популярна як спосіб добору кадрів через його гнучку керованість (можливість поступового входження в розмову), багатofункціональність (можливість не тільки зібрати дані про претендента, а й передати йому необхідну інформацію), можливість збирання даних для різних цілей. Відзначається, що інтерв'ю — дуже складний творчий процес, ефективність якого, крім іншого, багато в чому залежить від рівня компетентності інтерв'юера, його здатності вловити «підвідну» частину професійного діалогу, адаптувати його до конкретних умов і шляхом тривалого шліфування виробити свій почерк контактного спілкування з претендентом, вивести власну формулу успіху¹.

Співбесіда з кандидатом на посаду судді повинна мати цілеспрямований характер. Метою її проведення є безпосереднє знайомство з кандидатом, з'ясування мотивів його бажання обійняти посаду судді, життєвої позиції і системи цінностей. Можуть уточнюватися питання, пов'язані з побутом, трудовою діяльністю кандидата. Тобто, при співрозмові повинні оцінюватися ступінь відповідності кандидата портрету ідеального судді, його здатність виконувати посадові повноваження носія судової влади, потенціал професійного росту і розвитку, здатність адаптуватися до організації та умов роботи тощо. Доцільно ввести в практику оформлення результатів співбесіди за допомогою письмового складання думки про загальний розвиток кандидата.

Вважаємо за необхідне розробити і нормативно закріпити рекомендації щодо проведення співбесіди з кандидатом на посаду

---

¹ Дуракова И. Б. Управление персоналом. — М.: Лига-пресс. — 1998. — С. 136, 137.

судді із визначенням певного кола питань, що в обов'язковому порядку повинні бути поставлені претенденту.

У ч. 2 ст. 94 Закону «Про судоустрій України» зазначено, що «вирішуючи питання про рекомендацію кандидата для призначення (обрання) на посаду судді, кваліфікаційна комісія суддів повинна враховувати як рівень його професійних знань, так і *особистісні і моральні якості* кандидата» (курсив наш. — Л.М.). Однак нормативно закріплені систематизовані переліки особистісних і моральних якостей кандидата на посаду судді, як і механізм їх дослідження, відсутні.

Як відомо, кожна особистість має свої індивідуальні особливості, риси і якості, що притаманні тільки їй, впливають на професійну діяльність. Відсутність же нормативно закріплених способів, методів їх пізнання не дозволяє оцінити наявні в кандидата передумови до судової роботи.

На наш погляд, вирішити цю проблему можливо в декілька способів. По-перше, доцільно запровадити в практику добору суддів інститут поручительства. На жаль, чіткого механізму поручительства поки що не розроблено, але вважаємо, що діючі і ті, що знаходяться у відставці, судді своїми рекомендаціями, які ґрунтуються на власному досвіді спілкування з кандидатом по попередній роботі чи навчанню, поведінці в сім'ї, колективі, перешкоджали б проникненню в суддівський корпус людей випадкових, професійно непридатних до цієї діяльності. У той же час поручительство представника суддівського корпусу зобов'язувало б його нести певну відповідальність за діяльність судді, якому була дана рекомендація, а також воно припускає наставницьку діяльність.

По-друге, у національному законодавстві має бути закріплено положення про обов'язкове стажування кандидата на посаду судді в місцевому суді. Необхідність уведення даного положення в першу чергу пов'язана з тим, що чинне законодавство дозволяє зайняти посади суддів особам, які взагалі не мають досвіду роботи в суді. Очевидно, що специфіка суддівської посади не допускає можливості помилок судді, внаслідок браку професійного досві-

ду. Посаду судді повинна зайняти людина, яка здатна відразу ж приступити до самостійного і професійного виконання службових обов'язків. Питання стажування кандидата може бути позитивно вирішене у разі закріплення положення про обов'язковість спеціального навчання за програмою підготовки професійних суддів, складовим елементом якої є стажування в суді.

По-третє, повинна бути створена система обов'язкового психологічного тестування кандидатів на посаду судді. Проведений у 2001–2002 рр. експеримент з психологічного тестування суддів у 11 суб'єктах Російської Федерації підтвердив доцільність подібної процедури¹. Кандидати оцінювалися за сьома критеріями: професіоналізм, конфліктність, лідерство, фізичний стан, доступність, самоконтроль, інтелектуальність.

На наш погляд, психологічне тестування кандидатів доцільно проводити в період їхньої підготовки в спеціалізованому навчальному закладі для суддів. Воно повинно мати конкретну спрямованість на виявлення потрібних в даній професійній діяльності якостей особистості. Для цього мають бути створені формалізовані вимоги, на основі яких можна було б судити про: 1) повну відповідність особи вимогам професії; 2) абсолютну несумісність особистості і діяльності; 3) відносну можливість зайняття певної суддівської посади. При цьому важливо пам'ятати, що будь-який метод добору повинен бути науково обґрунтованим. Кожна якість, здатність, навичка мають бути витребувані суддівською діяльністю. Тому для того, щоб застосувати ту чи іншу систему тестових проб щодо кандидатів на посади суддів, необхідно чітко визначити, які якості необхідні майбутньому судді для успішної професійної діяльності. Іншими словами, повинні бути нормативно визначені та обґрунтовані з позицій системного підходу ті якості, якими зобов'язаний володіти претендент на заняття суддівської посади. Їх перелік повинен скласти

---

¹ Пунанов Г., Новиков Л. Судей обяжут проходить тест на интеллект // Известия. – 2002. – 11 июня. – С. 4.

зміст соціопсихограми судді, розробленої на основі аналізу професіограми суддівської діяльності.

Добір кандидатів на посаду судді кваліфікаційною комісією суддів завершується рекомендацією (чи відмовою в рекомендації) кандидата на посаду судді. Рекомендація, а також матеріали проведення кваліфікаційного іспиту заносяться до особистої справи кандидата на посаду судді і через Державну судову адміністрацію надсилаються до Вищої ради юстиції.

Вищу раду юстиції в Україні було створено відповідно до Конституції України 1996 р., де у ст. 131 встановлено, що основними завданнями цього органу є:

1) внесення подання про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад;

2) прийняття рішення стосовно порушення судьями і прокурорами вимог щодо несумісності;

3) здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Прийнятий 15 січня 1998 р. Закон України «Про Вищу раду юстиції»¹ у ст.1 визначив: «Вища рада юстиції є колегіальним, незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно і неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі...» Даний орган складається з 20 членів. Голова Верховного Суду України, міністр юстиції України і Генеральний прокурор України входять до складу за посадою. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ призначають у Вищу раду юстиції по три особи, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури — двох.

¹ Закон України від 15 січня 1998 року № 22/98 – ВР «Про Вищу раду юстиції» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.

До кандидатів до складу Вищої ради юстиції ставляться високі вимоги. Обов'язковими умовами є: громадянство України, віковий ценз (не молодше тридцяти п'яти років і не старше шістдесяти), проживання в Україні не менш як десять останніх років, володіння державною мовою, вища юридична освіта і стаж роботи у галузі права не менш як десять років. Такі високі вимоги до особового складу Вищої ради юстиції обґрунтовуються великою відповідальністю, значущістю функції цього органу в сфері вирішення завдань формування суддівського корпусу, оскільки саме цей орган здійснює *вибір* з кандидатів, що успішно склали кваліфікаційний іспит, найбільш підготовленого для виконання функцій носія судової влади. Відповідальність цієї стадії профвідбору свідчить про необхідність використання науково обґрунтованої і нормативно визначеної методики вирішення даного завдання.

В Україні цей конституційний орган є новим, і практично відсутні теоретичні розробки щодо його діяльності. Подібні органи здавна існують у більшості зарубіжних держав. Так, наприклад, в **Італії, Франції, Португалії** питання про зарахування до магістратури, призначення і переміщення магістратів, їх підвищення по службі і застосування заходів дисциплінарної відповідальності розглядаються Вищою радою магістратури, в **Іспанії** — Вищою радою судової влади, в **Албанії** — Верховною радою правосуддя, в **Угорщині** — Всеугорською радою юстиції, у **Вірменії** — Радою правосуддя. Мабуть, напрацьований позитивний досвід функціонування цих органів може бути використаний і при організації роботи Вищої ради юстиції в Україні.

Таким чином, Вища рада юстиції є завершальною ланкою профвідбору кандидатів у судді, оскільки саме цей орган відповідно до ч. 1 п. 1 ст. 131 Конституції України має повноваження вносити подання про призначення судді на посаду. Однак дана норма не конкретизує орган, до якого Вища рада юстиції входить із поданням.

У зв'язку з цим, хотілося б звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 128 Конституції України перше *призначення* на посаду

професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного суду, *обираються* Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом. Таким чином, щодо повноважень Президента України використовується термін «призначення», а щодо повноважень Верховної Ради України — «обрання». Частина 1 п. 1 ст. 131 Конституції України до повноважень Вищої ради юстиції як органу державної влади в питаннях формування професійного суддівського корпусу відносить внесення подання про *призначення* суддів на посади. При точному дотриманні літери Основного Закону виходить, що Вища рада юстиції вносить подання про призначення лише щодо кандидатів, які уперше претендують на зайняття посади судді. Дане положення конкретизується в п. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду юстиції», де прямо зазначено, що повноваження Вищої ради юстиції по внесенню подання для заняття посади судді обмежуються лише відносно кандидатів, призначуваних на цю посаду Президентом України.

На наш погляд, доцільно передбачити єдиний підхід до процедури заняття суддівської посади. Вважаємо за необхідне внести доповнення до Закону України «Про Вищу раду юстиції» про надання цьому органу повноваження вносити подання про *обрання* суддів і до Верховної Ради відносно всіх суддів судів загальної юрисдикції. Крім того, на даний орган доцільно повністю покласти обов'язок щодо підбору професійних суддів, тим самим позбавити кваліфікаційні комісії суддів повноважень у даному питанні. Це забезпечить однаковий підхід до підбору і розстановки суддівських кадрів на всій території України, а також виключить можливість втручання у цей процес голів судів. За кваліфікаційними комісіями слід залишити обов'язок щодо проведення кваліфікаційної атестації суддів і присвоєння їм кваліфікаційних класів, дисциплінарного провадження щодо суддів та інші повноваження, передбачені чинним законодавством. На наш погляд, такий підхід буде досить демократичним, оскільки покладе відповідальність за кадрове забезпечення судової влади на незалежний, колегіальний орган держави.

Таке доповнення правової норми не суперечить Конституції України, бо, як було відзначено вище, ст. 131 не конкретизує орган, до якого Вища рада юстиції входить із поданням.

Також варто звернути увагу на те, що недостатньо чітко закріплення повноважень органів, які беруть участь у доборі кандидатів на посади суддів, призводить до деяких порушень прав претендентів.

Як свідчить практика, кандидати на посади суддів, котрі призначаються вперше, після того, як вони склали іспит у кваліфікаційній комісії, складають додатковий іспит у Вищій раді юстиції. Це не відповідає правовим нормам, оскільки законодавством не передбачено складання іспиту у Вищій раді юстиції кандидатом на посаду судді. Законом передбачено лише один іспит — кваліфікаційний, який претендент складає у відповідній кваліфікаційній комісії суддів.

Наведені цифри красномовно свідчать про те, що кваліфікаційні комісії суддів іноді формально проводять кваліфікаційний іспит і дають висновок про придатність кандидата до суддівської роботи. Причина такого формалізму, як було вже відзначено вище, пояснюється відсутністю єдиних методик, критеріїв оцінки професійно необхідних якостей судді, а також, значною мірою, корпоративними впливами.

Усе це приводить нас до висновку про необхідність розробки Концепції кадрової політики щодо професійних суддів України, в якій повинні бути сформульовані основні завдання і напрямки щодо вдосконалення роботи із суддівськими кадрами. Згодом мають бути прийняті певні нормативні акти, що розвинуть положення цієї Концепції, зокрема: Закон «Про статус кандидата на посаду судді», що закріпить усі організаційно-правові питання підбору суддівських кадрів; Інструкція про порядок визначення стажу роботи у галузі права; Положення про порядок проведення кваліфікаційної атестації кандидатів на посади суддів; Комплексна державна програма щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів тощо.

Значну увагу щодо вдосконалення механізму підбору суддів варто приділити розробці методики підбору кадрів. Кожен, хто

звернувся в суд, бажає, щоб його справу розглядав не тільки високопрофесійний, досвідчений суддя, а й авторитетна, справедлива, безстороння, чесна і високоморальна людина. Відсутність же нормативно визначених особистісних соціально-психологічних характеристик судді, а також науково обґрунтованих способів, методів їх пізнання не дозволяє об'єктивно оцінити наявні в кандидата передумови до судової роботи.

Існуючі методи добору суддівських кадрів не відповідають вимогам сьогодення і потребують докорінного перегляду. Не можна не визнати того незаперечного факту, що професійний добір не може вважатися кваліфікованим, якщо він не спирається на сучасні уявлення про структуру особистості, на розробку та побудову ідеальної і реальної моделей особи судді, їх зіставлення і виявлення розбіжностей між ними, що дуже важливо при доборі фахівців. Для успішного вирішення цього завдання насамперед потрібно всебічно дослідити специфіку професійної діяльності судді, дати їй точний, науково обґрунтований опис, тобто створити *професіограму* діяльності судді з наступним її використанням при підборі суддівських кадрів. Крім того, мають бути нормативно визначені вимоги щодо психічних рис, особистісних якостей і здібностей кандидатів на посаду носіїв судової влади, що повинні скласти зміст *соціопсихограми* судді.

Розділ 3 Діяльнісно-особистісний підхід до формування суддівського корпусу

3.1. Сутність та зміст професійної діяльності судді

Організація добору суддівських кадрів містить процес виявлення, вивчення, оцінки професійно значущих якостей і здібностей, професійне навчання як кандидатів, так і діючих суддів. Її метою є забезпечення більш раціонального та ефективного використання особистісного потенціалу у вирішенні завдань, що ставляться перед професійною діяльністю судді.

Психологи, які досліджували різні види діяльності¹, дійшли висновку, що психологічні особливості особистості, виступаючи професійно важливими якостями, можуть значно впливати на успішність, надійність, задоволеність працею та інші показники професійної діяльності. Певні особливості особистості виступа-

¹ Див.: Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука, 1980. — 336 с.; Глоточкин А.Д. К вопросу о военно-профессиональном психологическом отборе // Военная мысль. — 1978. — № 11. — С. 62 — 68; Глоточкин А.Д. К вопросу о динамической и функциональной структуре личности. — М.: Прогресс, 1987. — 179 с.; Глоточкин А.Д. Психологические вопросы профессионального отбора личного состава // Военная мысль. — 1980. — № 3. — С. 59 — 65; Фирсова С.В. Психолого-педагогические вопросы профессиональной подготовки водителей троллейбуса. — Владимир: Б.и., 1989. — 109 с. та ін.

ють і найважливішими факторами професійного навчання, від них багато в чому залежать швидкість і якість придбання професійних знань, умінь і навичок. Тому фундаментом організації підбору і розстановки кадрів повинен стати соціально-психологічний аналіз професійної суддівської діяльності через систему вимог, що ставляться до людини, яка її здійснює, включаючи якості особистості, особливості процесів мислення, знання, уміння і навички. Сконструйована таким чином професіограма діяльності дозволить підійти до проблеми формування кадрів з наукових позицій. Вважаємо, що даний висновок повною мірою може бути використаний і при вдосконаленні процедури підбору і розстановки суддівських кадрів.

В юридичній науці було декілька спроб конструювання професіограми судді. На жаль, більшість авторів сутність цього документа зводили до переліку професійно важливих якостей, які сприяють, на їх думку, успішному виконанню суддівських функцій.

Так, наприклад, Ф.В. Глазырін вважає, що суддя повинен характеризуватися високою моральністю, принциповістю, чесністю, гуманністю, переконаністю в правоті своєї справи. До необхідних професійних якостей вчений відносить також почуття обов'язку, совісті, справедливості, патріотизму, гуманізму, колективізму, а також такі вольові якості і властивості, як цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, дисциплінованість, організованість, рішучість, сміливість, мужність, стійкість, ініціативність¹.

В.Л. Васильєв до змісту професіограми судді включає прагнення підвищувати свій теоретичний рівень і вдосконалювати професійну майстерність; прагнення до справедливості, встановлення істини; почуття власної гідності, професійну гордість; суддю повинні відрізнити неупередженість і витримка. Його мислення повинно характеризуватися об'єктивністю, всебічністю, конкретністю і визначеністю. Носію судової влади мають бути

¹ Глазырін Ф.В. Судебная психология. Общая часть. — Свердловск: Изд-во СЮИ, 1977. — С. 34, 35.

притаманні такі особистісні якості, як чуйність, емоційна стійкість, вміння слухати і розмовляти. Він повинен мати немалий такт, бути наділений загальною та спеціальною культурністю, володіти культурою письмової мови, глибоким знанням психології особистості. Суддя повинен мати такі особистісні якості, як воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість¹.

А.В. Дулов пропонує власну професіограму судді, до змісту якої включає інтерес і любов до професії, активну цілеспрямовану розумову діяльність для вироблення лінії належної поведінки, принциповість, дисциплінованість, почуття колективізму, самовідданість. На думку автора, людина, що здійснює правосуддя, повинна володіти такими розвинутими якостями, як широта, глибина, самостійність і критичність мислення; аналітичними і синтезуючими здібностями; уявою, уважністю; мати постійну здатність до прийняття нової інформації, нових рішень, до дій в екстремальних умовах, готовністю зустріти протидію, високою здатністю адаптації до різних людей (мовна, соціальна та ін.), розвинуте почуття професійного такту. А.В. Дулов наділяє ідеального суддю цілим переліком якостей: чуйністю, уважністю, гуманністю, співчуттям, витримкою, самовладанням, високою вимогливістю, наполегливістю, акуратністю, почуттям відповідальності, розвиненими організаторськими здібностями та ін.²

Ю.В. Чуфаровський висловив плідну думку, згідно з якою особливість діяльності судді полягає в тому, що вона не може розглядатися як служба, вона завжди повинна бути покликанням. Автор вважає, що суддя повинен мати почуття підвищеної відповідальності, бути чітким і ясним у прийнятті рішень, мати чималу загальну і юридичну ерудицію, вміти приймати рішення в най-

¹ Васильев В.Л. Юридическая психология: Учебник для вузов по спец. «Правоведение». — М.: Юрид. лит., 1991. — С. 159, 160.

² Дулов А.В. Судебная психология: Учебное пособие для юрид. инст. и фак. — 2-е изд., испр. и доп. — Минск: Вышэйшая школа, 1975. — С. 124-131.

різноманітніших ситуаціях, викликати до себе повагу вмінням створювати переконання у своїй здатності і вмінні вирішувати складні юридичні конфлікти. Ю.В. Чуфаровский наділяє професійного суддю такими якостями, як тактовність, увічливість, стриманість у манерах поведінки, емоціях, мові. Суддя не повинен нав'язувати свою думку іншим, йому важливо розвивати свою відтворюючу уяву, необхідно вміти активно впливати на осіб, які дають помилкові показання, вміти підказати допустиму норму поведінки, при цьому він повинен відрізнитися неупередженістю, витримкою. У професійній діяльності суддя, на думку автора, реалізує свій загальний і соціальний інтелект, пам'ять, уяву, мислення, інтуїцію. Мислення судді повинно відрізнитися об'єктивністю, всебічністю, конкретністю, визначеністю. Йому необхідні якості організатора, він має бути дисциплінованим, зібраним, цілеспрямованим, володіти структуруванням усіх своїх вчинків, усієї діяльності, акуратністю, загальною і спеціальною культурою письмової мови, професійними навичками у складанні письмових документів¹.

На думку І.М. Сорокотягіна, Д.О. Сорокотягіної, Ю.В. Іванова, носіями судової влади в державі можуть бути лише особи морально витримані, які мають високорозвинені інтелектуальні якості, суддя повинен багато знати і добре пам'ятати пізнане, мати правильне, логічне письмове та усне мовлення з простим і зрозумілим викладом. Суддя повинен володіти цілісним, твердим характером, принциповістю, послідовністю, товариськістю, цілеспрямованістю, об'єктивністю, критичністю, активністю і рішучістю, оперативністю й ініціативністю, організованістю і дисциплінованістю, витримкою і стійкістю, витривалістю і наполегливістю, завзятістю, самостійністю, мужністю. Крім того, носій судової влади повинен мати психологічну витривалість, швидко орієнтуватися в нових умовах, бути наділений тривалою праце-

¹ Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. — М.: Юристъ, 1995. — С. 99-102.

здатністю, вмінням керувати своїми емоціями, вміти планувати свій робочий час¹.

Як бачимо, більшість учених сутність професіограми судді зводять до переліку професійно важливих якостей особистості, які можна класифікувати на п'ять видів: 1) моральні; 2) інтелектуальні; 3) характерологічні; 4) вольові; 5) психофізіологічні. Недоліком подібного підходу, на наш погляд, є те, що деякі з перелічених якостей і здібностей особистості об'єктивно не обґрунтовані.

Сутність професіограми судді полягає в соціально-психологічному аналізі професійної діяльності, на основі якої виділяється комплекс безумовно необхідних здібностей, якостей і властивостей особистості, що становлять зміст соціопсихограми судді. Іншими словами, перелік професійно важливих якостей судді повинен логічно впливати з потреб професійної діяльності.

Основною умовою при розробці професіограми судді має стати принцип єдності особистості і діяльності, що передбачає розгляд психічних процесів, властивостей і станів у вигляді результату та умов діяльності судді. Тобто в основі конструювання професіограми судді має бути *діяльнісно-особистісний підхід*.

Відповідно до цього підходу вихідним моментом у визначенні структури професіограми судді повинні стати глибокий змістовний аналіз діяльності по здійсненню суддівських повноважень і оволодінню даною професією, детальне виявлення і психологічна характеристика її основних функцій і операцій. Далі, в результаті такого аналізу визначається і формується сукупність вимог діяльності до особистості судді в цілому і до окремих компонентів її індивідуально-психологічної структури. Вважаємо, сконструйована на основі всебічного і насамперед соціально-психологічного аналізу діяльності професіограма суддівської діяльності більше відповідатиме цілям її створення і дозволить за-

¹ Сорокотягин И.Н., Сорокотягина Д.А., Иванов Ю.В. Психологические основы юридической деятельности. — Свердловск: Изд-во СЮИ, 1984. — С. 19-29; Сорокотягин И.Н. Юридическая психология. Общая часть. — Свердловск: Изд-во СЮИ, 1986. — С. 48, 49.

кріпити критерії професійної відповідності, профпридатності як кандидата, так і професійного судді.

Аналіз діяльності судді є вихідним моментом при застосуванні діяльнісно-особистісного підходу до формування суддівського корпусу. Він являє собою метод розподілу фактичних даних про роботу для виявлення і визначення складових факторів і якостей, необхідних для її виконання, і подання цих даних у зручній і придатній для практичного використання формі.

Існує декілька підходів до розуміння діяльності взагалі. У філософії під *діяльністю* розуміють специфічний людський спосіб ставлення до світу, що являє собою процес, у ході якого людина відтворює і творчо перетворює природу, роблячи тим самим себе діяльним суб'єктом, а освоювані нею явища природи — об'єктом своєї діяльності. У психології це поняття характеризує функцію індивіда в процесі його взаємодії з навколишнім світом.

Серед існуючих підходів до визначення сутності людської діяльності (О.В. Софронова, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К.К. Платонов, О.Н. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Є.О. Клімов, К.О. Абульханова-Славська) можна виділити основну тезу — людська діяльність може бути трудовою або нетрудовою. У трудовій діяльності виділяють два логічно протилежні різновиди — професійну і непрофесійну.

Професійна діяльність серед різновидів соціальної діяльності посідає особливе місце як провідна, оскільки саме в ній людина повною мірою може задовольняти свої потреби і розкривати свої можливості. Професійну діяльність здійснює, як правило, вже відносно зріла людина, індивід, яка залучилася до певних соціальних умов і засвоїла деякі принципи соціальної гри, досягла певною мірою сенс і зміст соціальних відносин. У процесі цієї діяльності відбуваються формування цілісної особистості, залучення її до загальнолюдських культурних цінностей.

Усередині будь-якої професійної діяльності можливо провести диференціацію, в основі якої лежить поняття «спеціальність». Спеціальність визначає, встановлює специфічну сторону знань і навичок, їх особливість стосовно конкретного виду діяльності.

За своєю суттю діяльність судді належить до юридичної спеціальності. На думку В.Л. Васильєва, діяльність по кожній юридичній спеціальності містить у собі такі сторони: соціальну, пошукову, реконструктивну, комунікативну, організаційну¹. Стосовно діяльності судді автор відзначає перевагу соціального, реконструктивного та організаційного аспектів².

Більш докладно досліджував судову діяльність А.В. Дулов, виділивши в її структурі пізнавальний, конструктивний, комунікативний, виховний, організаторський і підтверджуючі аспекти. Однак, розкриваючи зміст окремих видів діяльності, автор у ряді випадків не виділяє їх особливостей стосовно діяльності судді³.

Найбільш повно діяльність судді була розглянута Н.В. Радутною у роботі «Народний суддя: професійна майстерність і підготовка». У структурі професійної діяльності судді вчена виділила і докладно проаналізувала такі її види, як проєктивна, пізнавальна, ідеологічна, комунікативна та організаційна⁴. Хоча авторка і звертає увагу на взаємозв'язок усіх зазначених видів діяльності⁵, але, на наш погляд, недоцільно окремо виділяти проєктивну діяльність, оскільки вона є складовим елементом організаційної діяльності. Крім того, в теперішній час виділення ідеологічної функції суду необґрунтовано, оскільки відповідно до ст. 15 Конституції України суспільне життя в країні ґрунтується на принципі ідеологічної різноманітності і жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Діяльність судді по розгляду і вирішенню юридичних спорів суворо регламентована процесуальним законодавством. Однак вибір способу вирішення професійних завдань залишено на роз-

¹ Васильєв В.Л. Юридическая психология: Учебное пособие. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. — С. 23, 24.

² Там же. — С. 68.

³ Дулов А.В. Судебная психология: Учебное пособие для юрид. инст. и фак. — 2-е изд., испр. и доп. — Минск: Высшая школа, 1975. — С. 52.

⁴ Радутная Н.В. Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 44 - 55.

⁵ Там же. — С. 45.

суд судді. Тому, на наш погляд, правомірно додатково виділити ще функцію творчого ставлення суддів до своєї діяльності.

Таким чином, елементами структури професійної діяльності судді слід визнати такі її види: пізнавальну, моральну, комунікативну, організаційну і творчу.

Пізнавальна діяльність спрямована на одержання знань про явища, предмети, властивості, дії. Особливість пізнавального процесу, здійснюваного суддею, полягає в тому, що об'єктами пізнання є події минулого, як правило, ті, що мають негативний характер, оскільки відображають результат неправомірної поведінки. Однак з цими подіями взаємопов'язані дуже важливі елементи сьогодення, встановлюючи які суддя виявляє їх зв'язки з минулими фактами і по цих зв'язках ретроспективно пізнає подію, що мала місце в минулому.

Наприклад, вихідним моментом для пізнавальної діяльності суду при розгляді цивільно-правових спорів є позовна заява з доданими до неї матеріалами. З них суддя одержує первинну інформацію по справі: про сутність конфлікту; осіб, зацікавлених у його вирішенні; подані до суду докази. Істотним доповненням служить інформація, одержувана судом під час допиту сторін, вивчення їх пояснень до початку судового засідання. Завдяки всім цим даним, у тому числі і про осіб, які беруть участь у справі, суддя одержує не тільки вихідний доказовий матеріал, а й дані, що дозволяють йому визначити категорію справи, окреслити заходи процесуального забезпечення майбутнього судового процесу, а також спрогнозувати поведінку сторін у суді¹. В цьому контексті справедливим є твердження А.В. Дулова про те, що складовою частиною пізнавальної підструктури діяльності є прогнозування, тобто уявне представлення ходу і результатів дії, а також планування майбутніх дій².

¹ Резниченко И.М. Психологические вопросы подготовки и судебного разбирательства гражданских дел. – Владивосток: Б.и., 1983. – С. 5 - 8.

² Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 43.

Особливість судового пізнання при розгляді кримінальних справ полягає в тому, що в процесі оцінки доказів суддя значною мірою пов'язаний з результатами пізнавальної діяльності органів дізнання і досудового слідства, з тією версією, що одержала підтвердження в ході попереднього розслідування і остаточно закріплена в обвинувальному висновку. Саме висновки про явище, предмет, властивість, дії, сформульовані компетентними правоохоронними органами в державному обвинуваченні, стають предметом дослідження в ході судового розгляду справи.

Але, як справедливо відзначила Н.В. Радутна, особливість судового пізнання полягає в самостійному, новому дослідженні зібраних на досудовому слідстві, додатково поданих і витребуваних доказів з метою одержання знань про подію злочину, про винність або невинність підсудного і про інші факти, що мають правове значення для вирішення питання про відповідальність¹. Тому дуже важливо, щоб результати досудового слідства не справили вирішального впливу на процес сприйняття суддею висновків слідчого, оскільки це може сформувати в нього обвинувальний ухил у підході до оцінки доказів, у цілому в основу його пізнавальної діяльності може бути покладений так званий «синдром загальної справи»².

Характерною рисою пізнавальної діяльності судді є сувора правова регламентація як самого процесу пізнання, так і його результатів. Це не суперечить принципам самостійності та незалежності судді у прийнятті рішень, оскільки «процесуальна форма забезпечує найкращі умови для судового пізнання, вона визначає рамки дослідження, його завдання і цілеспрямованість»³. Саме вчинення регламентованих, документально фіксованих дій, за допомогою яких можна упевнитися в правильності отриманих

¹ Радутная Н.В. Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 46 - 48.

² Див.: Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. — М.: Юристъ, 2000. — С. 459.

³ Радутная Н.В. Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 48.

знань і прийнятих рішень, — обов'язкова риса знань, що одержуються у процесі здійснення судочинства.

Наступна особливість пізнавальної діяльності судді полягає в тому, що процес пізнання, як правило, проводиться відкрито, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці, а також деяких випадків, що стосуються інтимних сторін життя людей (ст. 20 КПК, ст. 6 ЦПК). Пласність судового розгляду впливає на поведінку учасників процесу, на весь хід дослідження, оцінки доказів у суді.

Процес судового пізнання проходить при змаганні конфлікуючих сторін, що припускає подання різноманітної, неупорядкованої інформації чи навіть дезінформації¹. Тому пізнавальна діяльність судді пов'язана з оцінкою поданої інформації (доказів по справі) з погляду її допустимості, достатності і достовірності і полягає в правовій оцінці досліджуваних фактів і подій.

Особливий вплив на процес встановлення істини в ході судового розгляду справляють закріплені в законодавстві принципи одноособового та колегіального розгляду кримінальних і цивільних справ при повній незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону (ст.ст. 17, 18 КПК, ст.ст. 8, 9 ЦПК), усного, безпосереднього судового розгляду (ст. 257 КПК, ст. 159 ЦПК), незмінності складу суду при розгляді справи (ст. 258 КПК).

Важливе психологічне значення цих принципів полягає в тому, що вони визначають ефективність і якість встановлення судьями обставин справи, на підставі яких можна винести законне і обґрунтоване рішення, створюють максимально сприятливі умови для судового розгляду, обмежуючи вплив різних негативних факторів на психічні пізнавальні процеси (виховання, увага, пам'ять, мислення), певною мірою нейтралізують упередження

¹ Див.: Зеленецький В.С. Конкурирующие потоки судебной информации // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности следственного аппарата. — Харьков: Б.и., 1974. — С. 33 — 50; Зеленецький В.С. Принятие процессуальных решений в ситуации информационного равновесия // Проблемы социалистической законности. — 1976. — Вып. 1. — С. 117 — 124.

суддів у сприйнятті та оцінці ними тієї чи іншої інформації, що стосується справи, до особи окремих учасників процесу, несприятливий вплив на склад суду громадської думки, підтримуючи у суддів на належному рівні стан пізнавальної активності, рішучості і наполегливості в дослідженні доказів.

Таким чином, пізнавальний пронес у професійній діяльності судді передбачає наявність у судді спеціальних психофізіологічних якостей і здібностей, що сприяють ефективності здійснення цієї діяльності.

Моральна підструктура діяльності судді пов'язана з виконанням судом функції найвищої інстанції по відновленню справедливості, захисту прав і свобод людини і громадянина. Дана діяльність судді має подвійний характер. З одного боку, вона додає певного авторитету особі, яка її здійснює. Так, відповідно до ст. 323 КПК України суддя оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Тому, людина, яка претендує на заняття посади судді, повинна запитати в себе, чи в неї таке ж уявлення про справедливість як і в законодавця? Тільки за умови позитивної відповіді майбутній суддя зможе на належному професійному рівні здійснювати свої функції і бути тією авторитетною інстанцією, судження якої про справедливість у конкретній ситуації будуть загальнообов'язковим.

Крім того, при здійсненні своїх службових обов'язків судді доводиться зіштовхуватися з такими категоріями, як особлива жорстокість, образа особистої гідності тощо, усвідомити значення яких неможливо без звернення до норм моралі; більш того, наведені поняття закріплені в законі, наприклад, як ознаки деяких видів злочинів і без уміння визначати, що розуміється під цими ознаками, суддя буде не в змозі дати правильну юридичну оцінку (кваліфікацію) дій особи, яка вчинила злочин, і призначити їй справедливе покарання.

З іншого боку, специфіка статусу судді передбачає бездоганну поведінку як під час виконання функціональних обов'язків,

так і в приватному житті. Обов'язок самих суддів — не підкорятися, протистояти зовнішнім впливам, керуватися при розгляді справ своїм переконанням і голосом совісті, твердо дотримуватися моральних принципів, мати чималу громадянську мужність, правильно розуміти завдання суду і свої професійні обов'язки. Тільки стійкий, принциповий при виконанні своїх функцій суддя має як юридичне, так і моральне право судити інших.

Слід зазначити, що в законодавстві більшості зарубіжних держав прямо передбачено, що крім професійних якостей кандидат на посаду судді повинен бездоганно за загальноприйнятими нормами моралі поводитися в суспільстві. Наприклад, в Англії розірвання шлюбу хоча і перестало бути перешкодою для призначення на посаду судді, однак якщо його причиною було погане чи жорстоке ставлення кандидата на посаду судді до членів родини, він не буде призначений суддею. Точно так само заміщення суддівської посади виключається, якщо процес розірвання шлюбу ще не закінчено або з моменту розлучення не пройшов достатній проміжок часу¹.

Вважаємо, вимога щодо бездоганності поведінки судді поза межами здійснення професійної діяльності повинна знайти законодавче закріплення і бути врахована при доборі кандидатів на цю посаду і в Україні. Людина, чия поведінка в приватному житті не узгоджується з загальновизнаними нормами моралі, не має права судити, оцінювати поведінку інших людей.

Комунікативна підструктура діяльності судді відображає правовідносини, що виникають у ході судового розгляду справ, а також міжособистісні комунікативні відносини, що складаються з колегами по роботі, співробітниками інших державних органів, громадянами. Тобто, дана підструктура включає всі види зв'язків, спілкування судді в процесі цієї діяльності. Можна виділити такі функції комунікативної діяльності судді, як інформаційна; інтеграційна і реляційна.

¹ Судьи в зарубежных странах / Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. — М.: ВНИИ советского государственного строительства и законодательства, 1991. — Вып.2 — С. 5, 6.

Інформаційна функція полягає в обміні інформацією (або в її прийнятті-передачі) між суддею і учасниками процесу, колегами по роботі, іншими особами. Найбільш яскраво дана функція комунікативної підструктури професійної діяльності судді реалізується в судовому слідстві, особливо при проведенні судового допиту¹.

При реалізації інформаційної функції суддя не повинен перетворювати учасника спілкування на об'єкт пізнання, навпаки, йому необхідно бути зорієнтованим на співрозмовника як суб'єкта. Суддя зобов'язаний проявляти повагу до людської гідності свого опонента, зацікавленість у спілкуванні з ним, зовні виявляти віру в правдивість тієї інформації, що виходить від нього, причому незалежно від того, свідок він чи підсудний. Навіть у тих випадках, коли в судді є підстава сумніватися в правдивості допитуваного, сумніви не повинні бути висловлені.

Інтерактивна функція, на відміну від інформаційної, полягає в регуляції поведінки і безпосередній організації суддею спільної діяльності учасників судового процесу, колег по роботі, інших посадових осіб і громадян під час спілкування. Виділення даної функції в першу чергу пов'язане з тим, що комунікативна діяльність судді полягає не тільки в обміні якою-небудь інформацією, а й в організації спільних дій. Так, наприклад, попередній розгляд кримінальної справи здійснюється суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора (ст. 240 КПК).

Крім того, прийняття суддею того чи іншого рішення потребує від інших осіб вчинення конкретних дій. Можна сказати, що поведінка судді впливає на рішення, поведінку тих чи інших осіб, починаючи від слідчого, прокурора, начальника слідчого ізолятора і закінчуючи секретарем судового засідання та завідувачем секретаріату суду.

¹ Див.: Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. — М.: Изд-во Юрид. лит, 1969. — 120 с.; Кони А.Ф. Обвиняемые и свидетели. Свидетели на суде / Избранные произведения: В 2-х т. — М.: Госюриздат, 1959. — Т. 1. — С. 140 — 194.; Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат, 1955. — 278 с.; Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. — М.: Юрайт, 2000. — 501 с. та ін.

Однак слід вказати на взаємну стимуляцію і корекцію поведінки. Так, відповідно до ст. 237 КПК у процесі попереднього розгляду справи саме за клопотанням прокурора, обвинуваченого або його захисника, законного представника, потерпілого або його представника суддя з'ясовує питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб; за клопотанням прокурора, потерпілого або його представника суддя з'ясовує питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, що до цього часу не було пред'явлено.

Як уже відзначалося, інтерактивна функція комунікативної діяльності проявляється не тільки в процесі виконання суддею виключно професійних функцій, а й при міжособистісному спілкуванні зі своїми колегами, співробітниками суду. Н.В. Радутная зазначає, що «великий колектив сприяє критичнішому ставленню судді до своєї поведінки, перешкоджає формуванню завищеної самооцінки своєї діяльності»¹.

Дійсно, з досліджуваною функцією пов'язано багато явищ, характерних для спільної діяльності: сумісність людей, наслідування, переконання. Так, у процесі спілкування з колегами полегшується засвоєння суддею позитивного досвіду, вдосконалюється його діяльність, створюються сприятливіші умови для нормальної роботи всіх працівників суду і належного спілкування їх із громадянами. Процес регуляції поведінки суддів у колективі призводить до перетворення цього колективу на єдиного суб'єкта діяльності. Тому вміння судді спілкуватися з оточуючими у своїй професійній діяльності має велике значення для оцінки її ефективності. У даному контексті особливого значення

¹ Радутная Н.В. Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 53.

набувають знання і вміле застосування суддею психологічних засад спілкування¹.

Реляційна функція комунікативної діяльності пов'язана з регуляцією емоційної сфери судді. Весь спектр специфічних людських емоцій виникає і розвивається в умовах спілкування людей. Це насамперед позитивні і негативні емоційні стани, конфліктність станів (внутрішньоособистісного, міжособистісного), емоційна чутливість, задоволеність собою, учасником спілкування, роботою і т.д.² Саме ця функція найяскравіше характеризує суддю не тільки як посадову особу судової влади, а й як людину, здатну переживати, співчувати, радіти і засмучуватися.

Як показали психологічні дослідження, емоції впливають на пізнавальні процеси, на оцінку людей і подій³. Однак однією з процесуальних гарантій справедливого правосуддя є неупередженість суду. Така особливість суддівської діяльності потребує від судді вміння зберігати на належному рівні самоконтроль за своїм емоційним станом, настроєм, поведінкою, особливо в процесі спілкування з оточуючими його людьми, учасниками процесу, колегами по роботі. Ніщо, в тому числі і його особистісні якості, не повинно викликати в громадян сумнів у його об'єктивності, справедливості і неупередженості у відправленні правосуддя. «Суддя обов'язково повинен бути об'єктивним, тобто не мати упередженої думки, інакше він не суддя, а представник однієї зі сторін у справі. ... Однак судді важко позбутися власних переконань, поглядів і рис характеру. В цьому полягають його особисті прихильності, симпатії й антипатії...»⁴.

¹ Грошевой Ю. Проблемы социальной психологии в криминальном судочинстве // Радянське право. — 1972. — № 8. — С. 82.

² Див.: Обозов Н.Н. Межличностные отношения. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — С. 5.

³ Див.: Изард К.Е. Эмоции человека. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 243 с.; Симонов П.В. Высшая нервная деятельность человека: мотивационно-эмоциональные аспекты. — М.: Наука, 1975. — 375 с.

⁴ Судебная система России: Учебное пособие. — М.: Дело, 2000. — С. 45.

Український законодавець закріпив правило, згідно з яким суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (ст. 16 КПК). Разом з тим, КПК України передбачив обставини, що виключають участь судді в розгляді справи (ст. 54), а також закріпив недопустимість повторної участі судді в розгляді справи (ст. 55). Подібний підхід до забезпечення неупередженості (об'єктивності) суддів збігається з підходом Європейського Суду до цього питання. «Ідея, відповідно до якої у складі справедливого суду не повинно бути осіб, які раніше брали участь у розгляді, заснована на припущенні, що люди схильні дотримуватися колишньої думки навіть в іншій ролі. У цьому смислі вони оцінюватимуть себе при розгляді відповідної справи, порушуючи принцип аксіоми загального права, відповідно до якої ніхто не може бути суддею у власній справі»¹. Саме з огляду на можливість зацікавленості судді в результаті справи або його упередженість, що може породжуватися якими-небудь обставинами конкретної справи, кримінально-процесуальне законодавство передбачило інститут відводу судді з ініціативи учасників процесу або з ініціативи самого судді (ст. ст. 56, 57 КПК та відповідні норми інших процесуальних кодексів).

Крім того, особливість діяльності судді характеризується схильністю до впливу широкого спектра стресових факторів. Основні з них: 1) необхідність ухвалення відповідального рішення — суддя вирішує долі людей. При цьому він піддається емоційному тиску, перш ніж буде винесено всебічно виважене і об'єктивне рішення по справі; 2) значні фізичні і психічні навантаження через велику кількість розглядуваних справ, що вимагає колосальної напруги інтелектуальної та емоційної сфер; 3) аритмічність праці судді. Ця особливість діяльності судді повинна бути врахована при підборі кадрів на посади носіїв судової влади.

¹ Дженіс М., Кэй Р., Бредлі Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии / Пер. с англ. — М.: Права человека, 1997. — С. 471.

Таким чином, комунікативна підструктура професійної діяльності судді актуалізує в собі як відносини, що впливають як із функціональних повноважень носія судової влади, так і індивідуально-психологічних особливостей, властивостей окремих суддів. Тому здатність судді встановлювати міжособистісні (психологічні) контакти з різними учасниками спілкування, комунікативна компетентність є якостями, що значною мірою впливають на ефективність функціонування судової влади в цілому, одними з найважливіших елементів його професійної придатності.

Організаційна підструктура діяльності безпосередньо впливає з функціональної ролі судді і пов'язана з взаємодією судді з іншими органами, посадовими особами, громадянами в процесі відновлення справедливості. Даний вид діяльності реалізується при здійсненні суддею: а) правосуддя; б) процесуальних дій і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення розгляду справи; в) контролю за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, винесених за його участю; г) інших передбачених законом повноважень.

Особливість організаційної діяльності судді полягає в тому, що, по-перше, вона спрямована на впорядкування проведення судових дій при здійсненні усіх видів діяльності судді; по-друге, вона суворо нормативно врегульована законом, який визначає її обсяг і характер; і по-третє, рішення, прийняте суддею, породжує в осіб, яким воно адресовано, певні обов'язки щодо його виконання.

Залежно від спрямованості організаційної діяльності судді в ній можна виділити об'єктивну і суб'єктивну сторони. Об'єктивна сторона пов'язана, в першу чергу, з тим, що закон поклав на головуючого в судовому засіданні суддю обов'язок по керівництву судовим засіданням — направляти хід судового розгляду у напрямку забезпечення здійснення сторонами своїх прав, усуваючи все те, що не стосується розглядуваної справи.

Зміст цієї діяльності становлять різні процесуальні дії і організаційні заходи, спрямовані на створення і підтримання належних умов для належного вирішення справи, зокрема, забезпечен-

ня з'явлення в судові засідання всіх викликаних у справі осіб, давання судових доручень, доставляння речових доказів, застосування технічних засобів і створення належної обстановки для проведення огляду, впізнання, судового експерименту тощо, своєчасне звернення рішення до виконання і контроль за його виконанням. Усі законні розпорядження судді є обов'язковими для тих осіб, кому вони адресовані, в іншому разі закон передбачає можливість застосування до порушника певних санкцій.

Суб'єктивна сторона організаційної діяльності пов'язана із самоорганізацією праці суддею, включає дотримання встановленого організаційного порядку роботи, раціональне використання робочого часу, дотримання графіка судових засідань, індивідуальне планування роботи і самоконтроль за її здійсненням.

Творча підструктура посідає істотне місце в діяльності судді в цілому. Специфіка праці судді полягає в тому, що йому доводиться мати справи з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, що вимагає нестандартного, індивідуального, творчого підходу до розв'язання правового конфлікту на підставі юридичної норми. Разом з тим, до якої б галузі права і до якого структурного типу не належала юридична норма, за способом прояву вона є абстрактною, загальною і типізуючою порівняно з її унікальним, конкретним, одноразовим проявом. Завдання ж судді — відшукати в одиничності та індивідуальності юридичного випадку загальність, абстрактність і типовість юридичного правила, створити спільну єдність загального, абстрактного і конкретного¹. Однак при розгляді правового спору суддя може зіштовхнутися з двома ситуаціями.

По-перше, випадок, що підлягає розгляду, регламентується чинним правом. При цьому норма може містити три варіанти рішень: 1) однозначне; 2) декілька альтернативних; 3) однозначно не визначених.

¹ Тамаш А. Судья и общество. Диалектика правосознания и правоприменения. — М.: Юрид. лит, 1980. — С. 121.

По-друге, випадок, що підлягає розгляду, правом не регламентовано. Таким чином, особливість побудови правових норм і завдань, що поставлені перед суддею, передбачає необхідність застосування суддівської творчості.

Отже, творчість — це процес створення суб'єктивного нового, заснований на здатності породжувати оригінальні ідеї і використовувати нестандартні способи діяльності¹. Суддівська творчість має *внутрішню* і *зовнішню* сторони. Зовнішнім її атрибутом можна вважати індивідуальний стиль діяльності, що являє собою стійку систему способів поведінки судді. Дж. Рауль, А. Ашман та інші вчені, які досліджували роботу американських суддів, відзначали, «як різюче мало ми знаємо про стиль роботи суддів, їх звички, професійні особливості»².

Стиль поведінки обирається суддею самостійно і залежить від складу його індивідуальних якостей. При цьому на ефективність вирішення поставлених перед суддею завдань впливає не перелік певних особистісних якостей як такий, а скоріше їх взаємодія, структура, оскільки недостатній розвиток будь-якої окремої якості у конкретного судді не означає його нездатність узагалі здійснювати правосуддя. Воно може компенсуватися іншими якостями і здібностями особистості³. Саме феноменом компенсації можна пояснити високі результати в роботі багатьох суддів, наділених різною мірою тими чи іншими професійно важливими якостями, властивостями особистості, що додають настільки несхожий характер їх стилю діяльності.

Так, наприклад, у ході реалізації розробленого в 1989 р. Управлінням з роботи з кадрами Міністерства юстиції Російської Федерації перспективного плану по вивченню професіограми дія-

---

¹ Современная психология: Справочное руководство. — М.: ИНФРА-М, 1999. — С. 678.

² Рауль Дж., Ашман А. и др. Американские судьи. — Нью-Йорк: Б.и., 1988. — С. 94.

³ Немов Р.С. Практическая психология: Познание себя: Влияние на людей / Пособие для учащихся. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — С. 22.

льності судді були виявлені п'ять стилів поведінки носіїв судової влади: авторитарний, демонстративний, лідируючий, конструктивний і ригідний¹. Кожен з цих стилів має як позитивні, так і негативні сторони.

Внутрішню сторону суддівської творчості складає процес ухвалення рішення. Як відомо, вибір найкращого варіанта поведінки по конкретній справі «вбирається» в особливу процесуальну форму, що передбачена в законодавстві у вигляді конкретних рішень по справі, ухвал, постанов, вироків. Можливо виділити дві ситуації, у яких може відбуватися процес пошуку суддею правильного рішення. Перша пов'язана з упевненістю судді у достовірності і достатності наявної в нього інформації для ухвалення правильного рішення. Суддівська творчість мінімізована, оскільки у своїй основі має той чи інший алгоритм побудови логічних операцій, дотримання передбачених законом процедур, виконавши які можна дійти до якогось однозначного висновку і прийняти рішення. У даному випадку процес пошуку правильного рішення полягатиме насамперед в активізації вербально-логічного мислення, що витягає з пам'яті ті чи інші правові знання, з позицій яких оцінюватиметься конкретна ситуація: наскільки складові елементи (ознаки) даного правового конфлікту відповідають змісту конкретної правової норми. У разі їх повної відповідності суддею виноситься певне рішення, що являє собою різновид так званих раціональних рішень².

Можливість ухвалення незаконного і необґрунтованого рішення пов'язана в основному з недостатньою кваліфікацією, компетентністю судді. Друга причина пов'язана з недостатністю у судді інформації, необхідної для ухвалення рішення. Суддівсь-

¹ Див.: Кузнецова Н.В. А судьи кто? // Государство и право. – 1994. – № 8 - 9. – С. 128-135.

² Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. – М.: Юрист, 2000. – С. 470.

ка творчість максимальна і спрямована на одержання й оцінку інформації в необхідному обсязі для ухвалення рішення¹.

На наш погляд, у цьому випадку можна виділити три етапи в процесі ухвалення рішення: 1) усвідомлення нестачі інформації для ідентифікації конкретної ситуації з певною правовою нормою, що формулює варіант поведінки; 2) пошук варіантів поведінки, спрямованих на одержання необхідної інформації; 3) одержання й оцінка даних з погляду їх достовірності і достатності для ухвалення справедливого рішення. Перешкодою для ухвалення правильного рішення в даному випадку може служити психічна установка судді, а також різного роду психічні стани, наприклад, сумнів в момент прийняття рішення по справі, втома, психічна перенапруженість (стрес) та ін.² Суддівська творчість у цьому разі передбачає високу професійну майстерність, прояв професійно значущих здібностей, досвіду.

Як бачимо, багатогранність діяльності судді вимагає наявності у людини, яка обіймає цю посаду, певних якостей і здібностей, властивостей особистості, оцінка яких і дає можливість судити про його профпридатність до цієї діяльності. Реалізація принципу єдності особистості і діяльності може бути здійснена за допомогою «накладення» структури особистості на структуру діяльності. Тому наступним кроком повинно стати моделювання оптимальної структури особи судді з огляду на ті завдання, що ставляться перед ним у процесі здійснення професійної діяльності.

Оригінальне зауваження висловив Ю.М. Грошевой, згідно з яким особа судді організується і розвивається в судовій діяльності

¹ Зеленецький В.С. Конкурирующие потоки судебной информации // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности следственного аппарата. — Харьков: Б.и., 1974. — С. 33-50; Зеленецький В.С. Прийняття процесуальних рішень в ситуації інформаційного рівноважся // Проблемы социалистической законности. — 1976. — Вып. 1. — С. 117-124.

² Морщакова Т.Г. Психологические истоки судебных ошибок и внутреннее убеждение судей / Эффективность правосудия и проблемы устранения судебных ошибок. — М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1975. — С. 12-43; Рубежов Г.С., Баренбойм П.Д. Психологические вопросы судопроизводства // Психологический журнал. — 1986. — Т.7. — № 3. — С. 90.

під цілеспрямованим впливом як суспільства і держави, які визначають мету, завдання і методи здійснення правосуддя і гарантують нормальні умови для успішного виконання суддівських функцій, так і вищих судових інстанцій, що забезпечують однакове застосування закону в судовій практиці. Тому завдання вивчення особи судді і визначення впливу її властивостей на виконання професійних обов'язків полягає в тому, щоб, базуючись на соціологічному понятті особистості, намітити ті властивості останньої, які є професійно корисними і актуалізують службову діяльність¹. Результатом такої роботи стане сконструйована модель соціопсихограми судді.

3.2. Соціопсихограма судді

У найбільш загальному вигляді у філософській і соціологічній літературі особистість визначається як сукупність біологічних, соціальних, психологічних якостей, а також якостей, придбаних особистим досвідом².

Наукою встановлено, що в процесі здійснення трудової діяльності загальна структура особистості відповідним чином переломлюється через здійснювану професійну діяльність. При цьому не всі сторони особистості мають рівноцінне значення для успішного здійснення службових функцій. Одні дуже істотно впливають на кінцевий результат, ефект діяльності (вони називаються професійно важливими), інші ніколи не впливають або справляють незначний вплив³. Отож, дослідження особи судді спрямоване на те, щоб виявити ті її властивості, які є професійно корисними з погляду ефективності, успішності виконуваної діяльності.

Слід відзначити, що останнім часом дослідження особистості все частіше пов'язуються з вивченням її індивідуально-психоло-

¹ Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 35.

² Див.: Кон И.С. Социология личности. — М.: Политиздат, 1967. — С. 6-30.

³ Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука, 1980. — С. 210-220.

гічних особливостей стосовно конкретної професійної діяльності. Інтерес до цього напрямку обумовлений тим, що з експериментальної точки зору простіше здійснити поглиблене вивчення однієї чи декількох рис особистості, ніж досліджувати цілісну особистість. Більшість методик також спрямовано на діагностику окремих рис чи їх комплексів. Постановка ж у фокус спостереження однієї властивості особистості дозволяє більш глибоко і докладніше простежити прояв цієї властивості в професійній діяльності та її вплив на процес і результат роботи. Більшість праць з цього напрямку базуються на потребах практики і присвячуються якому-небудь конкретному виду професійної діяльності. У цьому випадку дослідники найчастіше спираються на концепцію професійно важливих якостей особистості¹. Посилена увага до визначеної якості особистості дозволяє розробляти практичні рекомендації з урахуванням корекції або цілеспрямованого формування даної властивості в професійній діяльності.

В юридичній літературі спроби проаналізувати структуру особистості ідеального судді містилися в роботах Г.П. Батурова, В.Л. Васильєва, Ф.В. Глазиріна, Ю.М. Прошевого, Т.Г. Морщакіної, І.Л. Петрухіна, Н.В. Радутної, І.М. Сорокотягіна та ін. Запропоновані теорії особи судді характеризуються великою розмаїтістю як елементів, що входять у структуру особистості, так і факторів, що поєднують ці елементи в систему. Ми є прихильниками синтетичного підходу до дослідження особистості, який передбачає можливість комплексного вивчення цілісної особи професійного судді.

Ще в 30-ті роки ХХ ст. С.Г. Геллерштейн відзначав, що вивчення професій повинно прагнути охопити всю сукупність властивостей особистості в їх найбільш характерному поєднанні². Тому в основу побудови ідеальної моделі особи професійного судді

¹ Шадріков В.Д. Проблема системогенеза профессиональной деятельности. — М.: Б.и., 1982. — С. 15-27.

² Геллерштейн С.Г. К вопросу о профессиональной психологии // История советской психологии труда / Под ред. В.П. Зинченко, В.М. Мунипова, О.Г. Носковой. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — С. 50-58.

нами була покладено концепцію динамічної функціональної структури особистості, запропоновану К.К. Платоновим¹. Відповідно до цієї концепції в структурі особи судді ми виділятимемо чотири основні підструктури, що включають у себе сукупність багатьох компонентів:

1) підструктуру спрямованості, що полягає у сукупності найбільш стійких, соціально значущих якостей особистості (світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні установки, мотиви і т.д.), пов'язаних із правосвідомістю людини, яка обіймає посаду носія судової влади;

2) підструктуру досвіду, що включає знання, навички, звички і т.д.;

3) підструктуру властивостей, пов'язаних із психічними процесами, що проявляються в пізнавальних процесах, психічних, емоційних станах людини;

4) підструктуру темпераменту та інших біологічно обумовлених властивостей, що поряд із соціальними факторами впливають на формування характеру і здібностей людини.

Кожна з підструктур проявляється у поведінці і професійній діяльності судді, а, отже, має враховуватися при визначенні професійної придатності і використовуватися для потреб професійного добору, за умови дотримання принципу особистісного підходу, відповідно до якого жодне психологічне явище, будь то властивість особистості, психічний процес чи стан (дія, вчинок), не можна правильно інтерпретувати без урахування особистісної обумовленості. Тобто, розвиток окремих якостей і властивостей підструктур у ході суспільної і професійної діяльності пов'язаний з загальним розвитком особистості.

Щодо розробки соціопсихограми для її використання в процесі добору суддів наведено положення означає, що особливості тих чи інших підструктур і компонентів, які виявляються в процесі дослідження професійної придатності кандидата на заняття

¹ Платонов К.К. Структура и развитие личности / Отв. ред. А.Д. Глотовкин; АН СССР, Ин-т психологии — М.: Наука, 1986. — С. 15.

суддівської посади, мають самостійне значення як ознаки її придатності або непридатності для професійної діяльності судді.

Перше місце в структурі особистості відведено підструктурі *спрямованості*, і це не випадковість. Як справедливо відзначив Б.Ф. Ломов, усі підходи до аналізу у вивченні особистості, незважаючи на їх розбіжності, «виділяють як головну характеристику особистості її спрямованість ... як би ця характеристика особистості не розкривалася, у всіх концепціях їй надається провідне значення».¹ Вчений обґрунтовано вважає, що важливо виявляти спрямованість, насамперед тому, що вона багато в чому визначає всі інші психологічні підструктури особистості.

Для особистості завжди характерна індивідуальна структура властивостей, ступінь відповідності яких конкретній діяльності і визначає професійну придатність людини. Саме спрямованість передбачає ціннісно-орієнтаційну і мотиваційну серцевину індивідуальної свідомості, що докорінно визначає соціальну і професійну цілеспрямованість особистості, принцип ставлення людини до навколишнього світу, до суспільства, до професії, до інших людей, до самого себе.

Спрямованість відіграє головну роль у процесі формування інших підструктур особистості, оскільки вона субординує всі прояви психічного життя, визначаючи специфіку, силу, рівень функціонування інших елементів особистісної структури, у тому числі і дію адаптаційних систем. До її змісту входять в основному соціально обумовлені риси-компоненти: мета діяльності (поведінки) особистості та її мотиви, погляди і переконання, ідеали та інтереси, соціальні і професійні прагнення, установки та орієнтації, моральні, інтелектуальні та етичні почуття і звички.

На наш погляд, до властивостей і якостей особистості, що свідчать про її професійну придатність до діяльності судді, слід віднести високий рівень соціалізації особистості (конвенційність, нормативність поведінки); високий рівень правосвідомості.

¹ Ломов Б.Ф. Личность в системе общественных отношений // Психологический журнал. – 1981. – Т.2. – № 1. – С. 4, 5.

ності, соціальної відповідальності; чесність, громадянську мужність, совістливість; принциповість, непримиренність до порушення правових норм; обов'язковість, сумлінність, дисциплінованість; домінування соціально значущих мотивів у сфері професійної діяльності.

До негативних якостей особистості слід віднести: низький моральний рівень, нечесність, схильність до обману, зловживання владою; безвідповідальне ставлення до виконання службових обов'язків, недисциплінованість

Таким чином, спрямованість особи судді — це така якість, що спонукає до точного виконання вимог закону, практичного здійснення правових приписів у професійній діяльності в поєднанні з високими принципами суспільної моралі¹. У практичній діяльності вона проявляється через безпосередні орієнтації судді.

Нами було проведено емпіричне дослідження орієнтації суддів при виборі професії. Ми здійснили вибіркове анкетування професійних суддів України, яким було поставлене питання: «Що спонукало Вас обрати професію судді?» Аналіз отриманих відповідей дозволяє виділити такі види орієнтації у сучасних професійних суддів України: 1) на роботу як діяльність; 2) на самореалізацію; 3) на винагороду за роботу. При цьому слід мати на увазі, що виділення різних видів орієнтації здійснено лише в аналітичних цілях, оскільки судьями були названі відразу кілька мотивів, що спонукали їх до вибору цієї професії, у різних поєднаннях. Більшість погодиться, що важко уявити собі людину, яка самовіддано, сумлінно виконує роботу, забуваючи про елементарну матеріальну винагороду за працю. Тим більше значення має ієрархія певних цінностей.

Орієнтація на роботу обумовлює підхід судді до своєї професійної діяльності у певному розумінні як до самоцілі. Внутрішньою установкою судді має бути служіння громадянам, суспільству в цілому, безумовне підпорядкування особистих інтересів

¹ Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 38.

суспільним. 45 % з опитаних нами суддів мають саме таку орієнтацію. З них 83 % сказали, що їх спонукало обрати професію судді прагнення до утвердження справедливості, і 17 % — нетерпимість до порушень прав громадян.

Орієнтація на самореалізацію визначає підхід судді до своєї професії як до творчої діяльності. У ній він бачить найкращий спосіб реалізації своїх здібностей. При цьому не виключено, що суддя також орієнтований на соціальне визнання, самоповагу і творче самовираження. Це сумлінний, працьовитий, відповідальний працівник, який прагне довести свою кваліфікацію, потенційні можливості у відповідність зі своїм статусом. 51,8 % опитаних нами суддів мають таку орієнтацію. З них 73,5 % заявили, що їх спонукав обрати професію судді творчий і самостійний характер роботи, і 26,5 % — важливість і авторитет професії в суспільстві.

Негативним моментом такої орієнтації може стати зациклення судді на своїй особистості, переоцінка своїх здібностей, егоцентризм. Між тим професія судді передбачає в першу чергу повну самовіддачу, підпорядкування особистих інтересів інтересам встановлення справедливості, захисту прав громадян.

Орієнтація на винагороду за роботу базується на установці, відповідно до якої основні потреби судді як особистості знаходяться поза його професійною діяльністю. Остання ж є лише джерелом одержання матеріальних коштів для задоволення різних потреб. Проте лише 3,2 % суддів, що брали участь в опитуванні, вказали, що обрали професію виходячи з матеріальних міркувань. При цьому слід зазначити: більшість з них указували, що це був первинний мотив, який спонукав до цього кроку. Згодом, у процесі здійснення професійної діяльності, в них з'явилася орієнтація на роботу як на зміст діяльності та самореалізацію, творче самовираження. Це ще раз підкреслює тезу, згідно з якою професія судді повинна розглядатися у першу чергу як покликання.

Разом з тим не слід ставитися до наведеної орієнтації як до порочної, недопустимої для судді. Необхідно пам'ятати, що суддя — це та ж людина, з тими ж потребами, як і в усіх людей. Якщо

держави забезпечить суддям належні умови праці, достатню для нормального існування їх сімей матеріальну винагороду за працю, зросте питома вага орієнтації судді на інші сфери.

Підструктура досвіду містить у собі придбані знання, вміння, навички, звички, тобто компоненти підготовленості особистості до здійснення діяльності з відправлення правосуддя. Формування досвіду і його реалізація — це певний соціально-психологічний процес, що складається з трьох основних етапів: 1) перетворення зовнішнього впливу на факт свідомості; 2) збереження і акумуляція перетвореного зовнішнього впливу в свідомості; 3) перетворення досвіду особистості на дію, тобто екстеріоризація досвіду¹.

Не слід недооцінювати значення цієї підструктури в процесі здійснення професійної діяльності. Як відзначає Ю.М. Грошевой, професійний досвід систематизує, узагальнює правові знання судді, його навички і вміння, допомагає орієнтуватися в доказовій інформації і «витягати» з неї те, що дійсно необхідно для правильного вирішення справи. Індивідуальний досвід судді обумовлює особливе професійне бачення фактичних обставин справи, найбільш значущих та істотних для встановлення справедливості².

Безумовно, професійний досвід судді справляє величезний вплив на ефективність здійснення правосуддя. Він допомагає систематизувати типові ситуації при розгляді правових спорів певного виду, що опосередковують вироблення своєрідних особистісних стандартів процесуальної поведінки судді.

Зростання обсягу професійних знань призводить до того, що систематизовані в такий спосіб суддею типові ситуації підвищують свою надійність, сприяють більш раціональному одержанню інформації, тим самим забезпечуючи не тільки повноту, об'єкти-

¹ Социальная психология. Краткий очерк. / Под общ. ред. Г.П. Предвечного и Ю.А. Шерковина. — М.: Политиздат, 1975. — С. 80.

² Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 76.

вність, всебічність судового розгляду, а й швидкість вирішення справи в суді¹.

Зміст даної підструктури особи судді становлять якості і здібності, що здобуваються, формуються в процесі навчання, практичного виконання професійних функцій, просування по службі. Ці якості здобуваються, тому їх розвиток і коректування повинні входити до програми підготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів.

В анкеті суддям пропонувалося назвати якості, що розвилися в них у результаті професійної діяльності. Питання ставилося у відкритій формі, тому були отримані найрізноманітніші за своїм формулюванням відповіді. Ми спробували згрупувати якості, відзначені суддями, виходячи з їх фактичного змісту.

Так, 25,6 % опитаних відзначили, що у процесі здійснення професійної діяльності в них розвилися такі риси характеру і властивості особистості, як прагнення до справедливості, почуття відповідальності за вирішення долі людей; принциповість, об'єктивність відзначили 22,6 % суддів; посидючість, уважність, терпіння, працьовитість — 16,2 %; повага до чужої думки, уміння вислухати людину, комунікативні якості — 15 %; дисциплінованість, організованість, повага до роботи — 14,8 %; самостійність в ухваленні рішення, впевненість у собі — 10,9 %; милосердя, співчуття до чужої біди, терпимість — 9,2 %; інтуїція, прогностичні здібності — 6,7 %. При цьому слід зазначити, що не всі респонденти давали відповідь на поставлене питання, що, на наш погляд, пов'язано з недостатньо критичним ставленням суддів до самодіагностики.

Як бачимо, судді перелічували риси характеру і властивості особистості, які психологи відносять до числа тих, що здобува-

¹ Прошевой Ю.М. Роль профессионального опыта судьи в формировании его убеждения по уголовному делу // Проблемы социалистической законности. — Харьков: Вища школа, 1976 — Вып. 1. — С. 124-131.

ються, формуються у процесі виконання професійних функцій, нагромадження досвіду і просування по службі.

Особливий інтерес викликає динаміка розвитку таких професійно важливих рис характеру і властивостей особистості залежно від тривалості професійного стажу, досвіду роботи судді.

Таблиця 1

Риси характеру і якості особистості, що розвилися у судді в наслідок здійснення професійної діяльності	Стаж роботи судді			
	До 3-х років, %	Від 3-х до 10-ти років, %	Зід 10-ти до 20-ти років, %	Більш 20-ти років, %
Прагнення до справедливості, почуття відповідальності за прийняте рішення щодо долі людей	17,2	26,8	44,6	43,8
Принциповість, об'єктивність	24,1	19,6	15,1	31,3
Самостійність в прийнятті рішень, впевненість в собі	6,9	14,2	9,8	12,5
Інтуїція, прогностичні здібності	—	10,7	3,5	12,5
Дисциплінованість, організованість, повага до роботи	10,3	17,8	12,2	18,8
Посидючість, уважність, терпіння, працьовитість	31	17,2	10,3	6,3
Повага до чужої думки, вміння вислухати людину, комунікативні якості	—	7,2	27,3	25,2
Милосердя, співчуття до чужої біди, толерантність	6,9	5,4	5,7	18,8

Судді також називали такі професійно важливі якості, як розвинута уява, ємна пам'ять, аналітичний розум, творче мислення. Ці якості психологи відносять до числа тих, які важко піддаються тренуванню, але їх вдається розвинути в навчанні, і тому вони повинні бути включені до програми професійної підготовки.

Слід також зазначити, що деякі судді назвали такі негативні риси характеру, як замкнутість, недовіра до людей, емоційна нестійкість. Безумовно, це свідчить про певну професійну дефор-

мацію, одним з проявів якої є розвиток у судді так званого кісткового стереотипу¹.

На наш погляд, до числа необхідних соціально-психологічних якостей і здібностей, що можуть бути розвинуті в процесі професійної діяльності і навчання, можна віднести вміння встановлювати емоційні контакти з різними учасниками спілкування; проникливість, здатність розуміти внутрішній світ співрозмовника, його психологічні особливості, потреби, мотиви поведінки, стан психіки; вільне, гнучке володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; вміння в конфліктних ситуаціях проводити адекватну ситуації стратегію комунікативної поведінки; організованість, зібраність, акуратність у роботі; вміння планувати свій час, організаторські здібності; добру пам'ять; уміння виділяти головне, прогнозувати наслідки прийнятих рішень; культуру усної і письмової мови; професійну і загальнокультурну грамотність.

До негативних якостей, які можуть розвинути внаслідок професійної деформації і які впливають на ефективність діяльності судді, можна віднести: замкнутість, недовіру до людей, дратівливість, емоційну нестійкість, зарозумілість, чванство, хвалькуватість, гординю, безкультур'я, владність, різкість у висловленні, нетерпимість до думки інших. При виявленні цих якостей у судді слід негайно порушувати питання про його професійну невідповідність займаній посаді.

Як бачимо, зміст і особливості досліджуваної підструктури також соціально обумовлені, соціально детерміновані, хоча на них помітний вплив анатомо-фізіологічних чинників.

Виявити ці якості і здібності можна при проведенні кваліфікаційної атестації судді — за допомогою іспиту, співбесіди. Для цього повинна бути вироблена єдина методика професійної атестації, результати якої можуть мати велику діагностичну і прогностичну цінність, поряд з фіксацією рівня оволодіння професійними знаннями, рівня інтелектуального розвитку судді.

Підструктура індивідуальних особливостей психічних процесів складається з інтелектуальних, пізнавальних, вольових та емоційних

¹ Див.: Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков: Вища школа, 1975. — С. 47.

елементів: рівня розумового розвитку, емоційної стабільності, завзятості у досягненні мети тощо. Виявлення в процесі добору суддів та врахування цих якостей особистості також є одним з необхідних умов ефективного здійснення професійної діяльності судді.

У ході проведеного нами опитування суддям пропонувалося визначити найбільш професійно необхідний, на їх погляд, перелік морально-вольових і інтелектуальних якостей.

Результати моніторингу показали, що до числа професійно необхідних морально-вольових якостей 77,2 % суддів віднесли об'єктивність; 74,3 % – справедливість; 74,2 % – чесність; 60,1 % – працьовитість; 59,4 % – організованість; 58 % – принциповість; 49,4 % – емоційну стійкість; 39,7 % – проникливість; 33,8 % – мужність; 28,5 % – повагу до чужої думки; 27,8 % – чуйність; 26,1 % – цілеспрямованість; 25,8 % – комунікативні навички; 25,5 % – милосердя; 25 % – чуйність.

Зміни в ставленні суддів до тієї чи іншої морально-вольової якості в залежності від тривалості професійної діяльності представлені в наступній таблиці:

Таблиця 2

Морально-вольові якості	Стаж роботи судді			
	До 3-х років, %	Від 3-х до 10-ти років, %	Від 10-ти до 20-ти років, %	Більш 20-ти років, %
Чесність	68,9	78,6	80,5	68,8
Об'єктивність	82,8	82,2	80,6	62,5
Справедливість	62,1	89,3	70,7	75
Принциповість	34,5	76,9	70,6	50
Проникливість	24,1	76,8	39,1	18,8
Організованість	65,5	57,2	58,5	56,3
Чутливість	13,8	26,8	26,8	43,8
Чуйність	10,3	21,5	24,4	43,8
Цілеспрямованість	24,2	23,2	31,7	25
Милосердя	20,7	28,6	34,1	18,6
Мужність	17,2	37,5	36,6	43,8
Працьовитість	44,9	58,9	65,9	68,8
Повага до чужої думки	31	33,9	36,6	12,5
Емоційна стійкість	58,6	50	51,2	37,5
Комунікативні навички	34,5	26,8	29,3	12,5

До найбільш професійно необхідних судді інтелектуальних якостей особистості 86,9 % респондентів віднесли професійну і загальнокультурну грамотність; 84,6 % — аналітичний розум; 74,8 % — розвинутий інтелект; 60,4 % — добру пам'ять; 44,5 % — творче мислення; 42,2 % — інтуїцію; 34,6 % — стійку увагу; 10,2 % — прогностичні здібності; 6,5 % — розвинуту увагу.

Простежити зміни ставлення судді до тієї чи іншої інтелектуальної якості залежно від стажу роботи на посаді носія судової влади, можна за таблицею 3:

Т а б л и ц я 3

Інтелектуальні якості	Стаж роботи судді			
	До 3-х років, %	Від 3-х до 10-ти років, %	Від 10-ти до 20-ти років, %	Більш 20-ти років, %
Розвинений інтелект	82,8	80,4	73,2	62,5
Добра пам'ять	58,6	73,2	65,9	43,8
Аналітичний розум	79,3	87,5	90,3	81,3
Стійка увага	27,6	33,9	39,1	37,5
Творче мислення	27,6	46,5	53,7	50
Розвинута увага	—	3,6	9,8	12,5
Професійна та загальнокультурна грамотність	86,2	82,2	97,6	81,3
Прогностичні здібності	6,9	8,9	12,2	12,5
Інтуїція	44,8	37,5	48,8	37,5

При оцінці результатів слід враховувати, що деякі судді виділяли всі пропоновані нами морально-вольові та інтелектуальні якості, деякі обмежувалися декількома, а деякі — однією якістю. Також суддям була надана можливість самим сформулювати професійно необхідні якості, але відзначені в такий спосіб якості, як правило, входили до змісту тієї чи іншої властивості із запропонованого нами переліку. Наприклад, «володіння національною мовою» входить у поняття «професійна і загальнокультурна грамотність». Це було враховано нами при підрахунку результатів анкетування.

У процесі анкетування суддям також пропонувалося визначити найбільш протипоказані, на їх думку, для успішної суддівської діяльності властивості особистості. Були отримані такі результати. До числа якостей особистості, протипоказаних для заняття суддівською діяльністю, 84,1 % опитаних віднесли низьку загальну і професійну грамотність; 80,8 % — низький моральний рівень; 75,1 % — безвідповідальність; 57,7 % — схильність до обману; 54,1 % — недисциплінованість; 51,2 % — схильність до вживання алкоголю; 41,5 % — знижені інтелектуальні здібності; 29,5% — емоційну нестійкість; 14,6 % — відсутність організаторських здібностей; 2,8 % — замкнутість.

Динаміку змін ставлення суддів до протипоказаних для заняття суддівською діяльністю якостей і властивостей особистості наведено в наступній таблиці:

Таблиця 4

Професійно протипоказані якості особистості	Стаж роботи судді			
	До 3-х років, %	Від 3-х до 10-ти років, %	Від 10-ти до 20-ти років, %	Більш 20-ти років, %
Низький моральний вигляд	79,3	78,6	90,3	75
Схильність до обману	37,9	60,7	63,4	68,8
Недисциплінованість	48,3	50	48,8	68,8
Схильність до зловживання алкоголем	41,4	51,8	36,6	75
Замкнутість	3,5	—	7,4	—
Знижені інтелектуальні здібності	51,8	46,5	48,8	18,8
Відсутність організаторських здібностей	24,2	10,7	17,1	6,3
Низька загальна та професійна грамотність	75,9	83,9	95,2	81,3
Емоційна нестійкість	31,1	28,6	26,9	31,3
Безвідповідальність	62,1	87,5	75,6	75

Хоча отримані дані мають виключно локальний характер, але з урахуванням аналізу змісту професійної діяльності судді вони можуть бути фундаментом для висновку про те, що до числа професійно необхідних якостей особистості судді слід віднести: роз-

витий інтелект, гнучке, творче мислення, високу розумову працездатність; аналітичний склад розуму, активне сприйняття, ємну пам'ять, стійку увагу, розвитку уяву, інтуїцію; сміливість, рішучість, наполегливість, послідовність, дисциплінованість, тактовність; нервово-психічну (емоційну) стійкість особистості: витривалість до впливу психофізіологічних перевантажень, стресів; високий рівень самоконтролю над своїми емоціями, настроєм; розвинуті адаптивні властивості нервової системи.

До числа негативних якостей особистості судді треба віднести: знижені інтелектуальні здібності, нерозвинену уяву, слабку пам'ять; замкнутість, недостатнє володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; недостатньо розвинуті волеволі якості, відсутність організаторських здібностей; слабо розвинуту загальну і юридичну ерудицію, низьку загальну і професійну грамотність; емоційну нестійкість: низький поріг стійкості до стресу, підвищену емоційну напруженість, швидку виснажуваність нервових процесів.

Підструктура темпераменту та інших біологічно обумовлених властивостей містить сукупність таких динамічних якостей (стать, вік, темперамент), що позначаються на поведінці людини.

За результатами узагальнення статистичних даних щодо кадрового складу загальних судів Харківської і Полтавської областей були отримані такі дані: 5,8 % судового корпусу складають судді віком до 30 років; 30,3 % — від 30 до 40 років; 42,3 % — від 40 до 50 років; 18,7 % — від 50 до 60 років, і 2,9% — старше 60 років. Як бачимо, більшість складають судді віком від 30 до 50 років. Як відомо, це найбільш зрілий і активний період життя людини, що відіграє важливу роль при здійсненні суддівських функцій.

Безперечно, специфіка суддівської діяльності передбачає заміщення посади носія судової влади досить зрілим, досвідченим юристом, людиною з багатим життєвим досвідом і певними професійними навичками. Як показали дані проведеного нами опитування, 5,3 % професійних суддів зізналися, що при здійсненні службових повноважень відчувають брак життєвого досвіду, а

11,2 % — нестачу професійних навичок. Ці дані ще раз свідчать про необхідність перегляду процедури проведення добору суддів.

За статевою ознакою кадровий склад суддівського корпусу має таку структуру: 45,8 % — жінки, 54,2 % — чоловіки. На наш погляд, було б некоректно і недоцільно намагатися порівняти ефективність роботи судді чоловіка і жінки, хоча деякі особливості, безперечно, існують. Наприклад, судді-жінки частіше відзначали, що вважають найбільше професійно необхідними якостями судді аналітичний склад розуму, розвинуту увагу та інтуїцію. Судді-чоловіки більше покладаються на розвинений інтелект, добру пам'ять і високу якість досудового слідства, підтримання державного обвинувачення і захисту. Але саме такі відмінності в мисленні, поведінці суддів дозволяють підійти до дослідження доказів у справі з різних сторін, розглянути всі можливі версії, адже процедура перегляду рішення або вироку іншим суддею створює для цього всі умови. Особливого значення у даному контексті набувають створення належного мікроклімату в суддівському колективі, сфера міжособистісного спілкування колег.

Ще одним досить важливим структурним елементом особистості є темперамент. Він характеризує особистість з боку її динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психічних процесів і станів. На наш погляд, темперамент значною мірою впливає на ефективність використання суддею тих правових можливостей (а відтак, і на результати професійної діяльності), що надані йому відповідно до правового статусу. Ця найбільш стійка характеристика особистості мало піддається змінам у процесі діяльності чи навчання. Однак властивості темпераменту можуть як позитивно впливати формуванню професійно важливих рис судді, так і протидіяти цьому процесові.

Вчені-психологи виділяють чотири основні типи темпераменту: сангвінік, флегматик, холерик, меланхолік.¹ Який же тип найбільш «підходить» для судді: холерик, що відрізняється шви-

¹ Краткий психологический словарь / Сост. Л.А.Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — С. 352, 353.

дкістю руху і дій, поривчастістю, збудливістю, в якого психічні процеси протікають швидко, інтенсивно; або меланхолік — зі зниженою активністю, повільністю, ригідністю, депресивністю?

На наш погляд, кращим буде суддя із сильним, урівноваженим, але інертним типом нервової системи, тобто людина з флегматичним типом темпераменту. Разом з тим це твердження не є категоричним, оскільки загальновідомо, що будь-який тип темпераменту в чистому вигляді зустрічається рідко, і виключно механістичний підхід до визначення придатності судді до здійснення професійної діяльності недопустимий. Відсутність тієї чи іншої професійно-важливої якості не робить його непридатним до суддівської роботи, тому що вони можуть бути компенсовані іншими якостями і здібностями особистості. Однак порівняння властивостей особи судді з ідеальною моделлю судді на конкурсній основі дасть можливість обрати найбільш придатного для здійснення даної діяльності.

На наш погляд, деякі вчені обґрунтовано виділяють ще одну — п'яту, професійно значущу підструктуру — *самовизначення особистості*, її дійове усвідомлення (орієнтування) відносно діяльності і системи спілкування в соціумі. Самовизначення обґрунтовано визначається і як основа самореалізації і самоствердження особистості¹. Компоненти цієї підструктури (рівень самооцінки, вимог, самоконтролю, самоповаги тощо) так само виступають найважливішими діагностичними ознаками, за якими визначається ступінь придатності до професійної діяльності судді.

Сутність даної підструктури полягає у відповідності бажань, надій особистості реальній дійсності. При цьому бажання, прагнення можуть бути всілякими, наприклад, певний громадянський авторитет, необхідні умови праці, найкраща реалізація кваліфікації і здібностей особистості в праці і адекватна її оплата тощо.

---

¹ Глоточкин А.Д. К вопросу о динамической и функциональной структуре личности. — М.: Прогресс, 1987. — С. 18-23; Глоточкин А.Д. Психологические вопросы профессионального отбора личного состава // Военная мысль. — 1980. — № 3. — С. 62, 69.

Особливість цієї підструктури полягає в тому, що, на відміну від інших підструктур, її реалізація певною мірою залежить від держави: створення умов, що сприяють підвищенню громадського авторитету суддів та їх незалежності, створення належних умов праці тощо. Ця теза підтверджуються даними, отриманими нами в результаті проведеного анкетування суддів.

Суддям пропонувалося визначити ієрархію важливості умов, що можуть, на їх погляд, сприяти підвищенню статусу судді. Були отримані такі дані. Перше місце судді відвели підвищенню громадського авторитету судді; друге — підвищенню їх незалежності і самостійності; третє — поліпшенню матеріально-технічних умов праці; четверте — вдосконаленню процедури підбору кадрів; п'яте — зниженню навантаження і рівномірному розподілу справ між суддями; шосте — забезпеченню перспектив кар'єрного росту.

Як бачимо, судді не задоволені тим громадським авторитетом професії, що існує в державі. Дані, отримані різними незалежними соціологічними дослідженнями, також підтверджують низький авторитет суддів в очах громадян. Так, якщо судити за підсумками відповідних КСД, громадській свідомості наших громадян притаманні такі стереотипи суддів:

- «законник, юридичний ідеаліст», неухильно дотримується закону, однак нерідко ідеалізує його силу як догму;
- «перестраховальник», прагне перекласти із себе особисту відповідальність на керівництво, попереднє розслідування та ін.;
- «юридичний нігіліст», допускає волюнтаристичні відступи від вимог закону і принципів права;
- «корупціонер», готовий умисно за хабар чи цінну послугу винести судові рішення, що суперечить закону.¹

Як бачимо, реалізація цієї підструктури, крім визначених умов, що повинні бути створені державою, також залежить від

¹ Герасина Л.Н. Социальная эффективность судебной власти: возможности социологического измерения / Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Мат. наук.-практ. конф., 18 – 19 квітня 2002 р., м. Харків / Гол. ред. Сташис В.В. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 98.

особистісних якостей і здібностей судді. Тому, як уже відзначалося, у першу чергу повинна бути вдосконалена процедура підбору кадрів суддів, щоб забезпечити доступ до здійснення правосуддя найбільш професійно придатних осіб. Авторитет конкретного судді в очах громадян сприяє підвищенню авторитету судової влади в цілому.

Різне поєднання описаних вище здібностей утворить ту необхідну сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, яку можна охарактеризувати як професійно значущі здібності судді і які в кінцевому результаті визначають його професійну придатність. Систематизація таких професійно значущих якостей повинна скласти зміст соціопсихограми — складового елемента професіограми суддівської діяльності.

3.2.1. Критерії визначення та оцінки особистісних якостей судді. Як відзначалося, в Україні відсутній надійний механізм виявлення і оцінки як професійно необхідних так і негативних якостей особистості для зайняття посади судді. Вважаємо за необхідне розробити критерії професійної придатності судді, що відобразатимуть тільки значущі показники, які відповідають стабільним, стійким параметрам суддівської діяльності. Вони повинні бути зручними у використанні при оцінці профпридатності особистості до діяльності судді і застосовуватися при конкурсному доборі кандидатів на посаду судді.

Оцінити професійно важливі якості і здібності судді можна за допомогою таких критеріїв:

кваліфікаційних, які відображаються у певних документах: про отриману освіту, перепідготовку і підвищення кваліфікації, спеціалізацію, присвоєння класного чину тощо. Як відзначалося, певні професійно важливі якості можуть здобуватися та коректуватися в процесі навчання. Тому необхідно розробити і впровадити державну програму обов'язкової підготовки кандидатів на посаду судді, а також перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів. Формування ж суддівського корпусу пови-

нно відбуватися на конкурсній основі — перевага в заміщенні посади професійного судді має віддаватися фахівцю з найкращими кваліфікаційними характеристиками;

об'єктивних, що відображають ефективність праці судді з використанням кількісних і якісних (оціночних) характеристик, наприклад, за кількістю розглянутих справ, за кількістю отриманих заохочень і стягнень тощо. На наш погляд, було б доцільним розробити спеціальну інструкцію, до якої слід включити певний перелік питань, на які повинен відповісти керівник установи за останнім місцем роботи або навчання претендента на посаду судді при складанні характеристики. Розробку структури характеристики необхідно доручити фахівцям-психологам. Вона повинна містити питання, відповіді на які могли б мати прогностичну спрямованість з погляду успішності здійснення суддівських функцій і містити необхідні дані про особу претендента на посаду судді. Складена таким чином характеристика могла б містити більш об'єктивну і повну інформацію про можливого кандидата на ту чи іншу суддівську посаду, прогнозувати сприятливі чи несприятливі показники до діяльності.

Так, наприклад, до числа перших можна віднести наявність у документах заохочень, оціночних характеристик: «чесний», «принциповий», «дисциплінований, відповідальний працівник», «здатний тривалий час переносити фізичні і психічні перевантаження», «виявляє аналітичні здібності», «вміє планувати свою роботу», «має організаторські здібності» та ін. Відповідно до прогностично несприятливих показників можна віднести: наявність дисциплінарних стягнень, даних про слабку успішність у школі, вузі; оціночні характеристики: «недисциплінований», «некомунікабельний», «в умовах підвищеного навантаження губиться, не може зосередитися», «відрізняється низькою працездатністю», «у колективі авторитетом не користується», «зарозумілий», «грубий» тощо;

психологічних, виявлених у результаті психодіагностичного обстеження претендента на посаду судді з використанням спеціально підібраних для цих цілей тестових методик. Надійність

отриманих даних залежатиме від якості психодіагностичного обстеження, правильності інтерпретації отриманих результатів. Тому до виконання даної функції необхідно залучати кваліфікованих психологів. Вітчизняними і іноземними психологами вже розроблено низку методик, що можуть бути використані і для дослідження особи судді чи кандидата на цю посаду¹. Зокрема, у 2002 р. в Російській Федерації був проведений відповідний експеримент по психодіагностичному обстеженню кандидатів на посаду судді. Експеримент підтвердив доцільність такого попереднього обстеження кандидатів на посаду судді. На думку вчених, використана при проведенні експерименту процедура дозволяє глибоко та об'єктивно оцінити особистісні якості, їх відповідність вимогам професійної діяльності судді і з високою часткою імовірності прогнозувати професійну успішність².

Вважаємо, що психодіагностичне обстеження було б доцільно проводити щодо як кандидатів на судову посаду, так і діючих суддів. У першому випадку воно повинне бути передбачено програмою підготовки суддів і мати конкретну спрямованість на виявлення професійно важливих рис особистості.

Щодо діючих суддів також доцільно ввести в практику психодіагностичне обстеження для виявлення професійно важливих якостей і здібностей. Крім того, можна було б, наприклад, здійснювати діагностику психологічної сумісності суддів при колегіальному розгляді справ, особливо коли прогнозується тривалий процес; тут у першу чергу важливий етичний аспект стосунків між судьями в даному складі суду.

За допомогою психодіагностичного обстеження можна було б визначати з найбільшою вірогідністю придатність кожного судді до розгляду окремих категорій справ, чим буде забезпечено максимальну ефективність використання особистісних здіб-

¹ Березовская Г.Е., Шляхер Е.Ф. Методики исследования личности. — Свердловск: Изд-во Ин-та народ. хоз-ва, 1987. — С. 2-10.

² Психологическое обследование кандидатов на должность судьи // Российская юстиция. — 2002. — № 10. — С. 7 — 9.

ностей, що безперечно позитивно вплине на результати роботи судді, ефективність здійснення правосуддя.

Також значну роль психодіагностичне обстеження може мати при вирішенні питання про призначення на посаду голови суду. Саме від якостей і здібностей керівника суду значною мірою залежить ефективність роботи судового органу в цілому. Безперечно, професіограма голови суду повинна відповідати загальній для суддів, оскільки на цю посаду призначаються особи зі складу професійних суддів і на певний строк, після закінчення якого суддя повертається до здійснення безпосередньо суддівських функцій. Але особливість адміністративних повноважень вимагає наявності у кандидата на посаду голови суду спеціальних якостей і здібностей.

Теорією управління запропоновано перелік якостей, якими повинен володіти будь-який керівник. Так, наприклад, Л.І. Уманський підкреслює обов'язковість таких якостей, як психологічна вибірковість, психологічний такт, вимогливість, практичний розум, громадська енергійність, критичність, схильність до організаторської діяльності, ініціативність, самостійність, загальний рівень розвитку, спостережливість, активність¹. О.М. Ковальов доповнює цей перелік такими якостями: наполегливість, цілеспрямованість, оптимізм, гнучкість, самовладання, вольові якості². О.Л. Свенцицький ставить на перше місце компетентність, відповідальність, вольові якості³.

Перелічені якості керівника повною мірою можуть застосовуватися і до голови суду. Але при складанні його соціопсихограми необхідно враховувати деякі особливості функціонування судової системи, зокрема принцип незалежності і самостійності суддів при прийнятті рішень у справі. При цьому особливе зна-

¹ Уманський Л.І. Психология управленческой деятельности. — М.: Наука, 1980. — С. 118.

² Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы управления. — М.: Политиздат, 1975. — С. 134.

³ Свенцицкий А.Л. Руководитель: слово и дело. Социально-психологические аспекты. — М.: Политиздат, 1983. — С. 73.

чення, на наш погляд, слід приділити виявленню організаторських і комунікативних здібностей особистості. Для цього може підійти апаратна методика для визначення характеру спілкування керівника з підлеглими, запропонована Ю.В. Синягиним і В.Є. Гусевим¹. Також необхідно враховувати досвід роботи, дисциплінованість, відповідальність, ініціативність, рішучість, психологічний і фізичний стан, аналітичний розум і прогностичні здібності кандидата на цю відповідальну посаду.

3.3. Професіограма діяльності судді

Професійна діяльність судді являє собою складний процес здійснення функцій судової влади, у ході якого повною мірою розкриваються здібності і задовольняються потреби судді як особистості. При поєднанні аналізу змісту професійної діяльності судді та професійно необхідних для її ефективного виконання якостей особистості, складаються умови для конструювання професіограми діяльності судді.

Пізнавальна підструктура діяльності судді реалізується при одержанні знань про явища, предмети, властивості, дії. Особливостями пізнавального процесу, що здійснюється суддею, є, по-перше, ретроспективний характер пізнання — суддя пізнає подію, що мала місце в минулому. По-друге, зміст пізнавальної діяльності судді складає аналіз наданої інформації (доказів по справі) з погляду її допустимості, достатності і достовірності. По-третє, складовою частиною пізнавальної підструктури діяльності є прогнозування розвитку подій, а також планування майбутніх дій. По-четверте, точна правова регламентація як самого процесу пізнання, так і закріплення його результатів.

Професійно необхідні якості: різносторонні загальні і глибокі професійні знання; розвинений інтелект, гнучке творче мислен-

¹ Синягин Ю.В., Гусев В.Е. Аппаратная методика для определения характера общения руководителей с подчинёнными // Вопросы психологии. — 1989. — № 2. — С. 134 - 137.

ня, висока розумова працездатність; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділити головне; активне сприйняття, ємна пам'ять, стійка увага, розвинута уява, інтуїція.

Негативні якості особистості: низька розумова працездатність, знижені пізнавальна активність, інтелект, професійна ерудиція; нерозвинена уява, слабка пам'ять; імпульсивність вчинків, низький поріг стійкості до стресу, агресивність.

Моральна підструктура діяльності судді пов'язана з виконанням соціальної функції по відновленню справедливості, захисту прав і свобод людини і громадянина. Ця підструктура діяльності судді має подвійний характер. Суддя, з одного боку, оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, з іншого — зобов'язаний керуватися законом. Особливість цієї підструктури передбачає правомірну і високоморальну поведінку судді як при виконанні службових функцій, так і в приватному житті.

Професійно необхідні якості: високий рівень соціалізації особистості, правосвідомості, соціальної відповідальності; чесність, совісність, сумлінність, дисциплінованість; домінування соціально значущих мотивів у сфері професійної діяльності.

Негативні якості особистості: низький моральний рівень, схильність до обману, зловживання алкоголем; безвідповідальність, недисциплінованість.

Комунікативна підструктура діяльності судді відображає правовідносини, що виникають у ході судового розгляду справ, а також міжособистісні комунікативні відносини, що складаються з колегами по роботі, співробітниками інших державних органів, громадянами. Тобто, дана підструктура включає усі види зв'язків, спілкування судді в процесі здійснення професійної діяльності. Вона актуалізує в собі як відносини, що впливають з функціональних повноважень носія судової влади, так і індивідуально-психологічні особливості, властивості особистості судді в процесі різних правовідносин.

Комунікативній діяльності судді притаманні такі функції: інформаційна, інтерактивна і реляційна.

Інформаційна функція полягає в обміні інформацією або її прийманні-передачі між суддею і учасниками процесу, колегами по роботі, іншими особами. Найяскравіше функція комунікативної підструктури професійної діяльності судді реалізується в судовому слідстві.

Інтерактивна функція полягає в регуляції поведінки і безпосередньої організації суддею спільної діяльності учасників судового процесу, колег по роботі, іншими посадовими особами і громадянами у процесі різних правовідносин.

Реляційна функція комунікативної діяльності пов'язана з регуляцією емоційної сфери судді.

Професійно необхідні якості: здатність встановлювати і підтримувати емоційні контакти з учасниками спілкування; здатність розуміти внутрішній світ співрозмовника, його психологічні особливості, мотиви поведінки; доброзичливість, витриманість, тактовність, ввічливість у відносинах з людьми; уміння в конфліктних ситуаціях проводити адекватну ситуації стратегію комунікативної поведінки; здатність до співробітництва, досягнення компромісів; розвинутий самоконтроль над емоціями.

Негативні якості особистості: уразливість, замкнутість, агресивність, конфліктність, невихованість, завищена самооцінка; емоційна нестійкість, імпульсивність; недостатнє володіння вербальними засобами спілкування.

Організаційна підструктура діяльності судді безпосередньо впливає з його функціональної ролі і реалізується при взаємодії з іншими органами, посадовими особами, громадянами. Зміст цієї підструктури становлять різні процесуальні дії та організаційні заходи, спрямовані на створення і підтримання належних умов для здійснення функцій суду. Цей вид діяльності реалізується при здійсненні суддею: а) правосуддя; б) процесуальних дій і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення розгляду справи; в) контролю за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, винесених з його участю; г) інших передбачених законом повноважень. Особливість організаційної діяльності судді полягає

в тому, що, по-перше, вона спрямована на впорядкування проведення судових дій при здійсненні усіх функцій судді. По-друге, рішення, прийняте суддею, породжує в осіб, яким воно адресовано, певні обов'язки по його виконанню. По-третє, ця діяльність урегульована законом, що визначає її обсяг та характер. По-четверте, вона пов'язана із самоорганізацією праці суддею.

Професійно необхідні якості: активність, ініціативність; сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, здатність самостійно приймати рішення і вміння прогнозувати їх наслідки; відповідальність, організованість, уміння планувати робочий час; нервово-психічна стійкість.

Негативні якості особистості: відсутність організаторських здібностей, недостатньо розвинуті волеволі якості; незібраність, безвідповідальність, пасивність, безініціативність; емоційна нестійкість.

Творча підструктура діяльності судді реалізується в обов'язку носія судової влади відшукати в одиничності та індивідуальності розглянутого ним юридичного випадку загальність, абстрактність і типовість юридичного правила, встановленого законом. Тим самим суддя створює спільну єдність загального, абстрактного і конкретного.

Професійно необхідні якості: пізнавальна активність, гнучке, творче мислення, кмітливність; розвинутий інтелект, професійна майстерність, правова ерудиція; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділити головне; активність, рухливість пізнавальних процесів.

Негативні якості особистості: низька розумова працездатність, слабка пам'ять, знижений інтелект, недостатня загальна і професійна грамотність; відсутність прогностичних здібностей, знижена пізнавальна активність; відсутність мотивації на досягнення успіхів у роботі, байдужість до професії.

Таким чином, для успішної реалізації діяльнісно-особистісного підходу до вирішення проблем кадрового забезпечення судової влади в Україні потрібно, по-перше, провести соціально-пси-

хологічний аналіз діяльності судді з виділенням комплексу здібностей, властивостей особистості, необхідних для успішного здійснення професійних функцій, виконання посадових повноважень.

По-друге, на основі розроблених спеціальних тестових програм доцільно проводити діагностику психофізіологічних характеристик як кандидатів на заняття посади судді, так і діючих суддів з метою виявлення і найбільш ефективного використання особистісних якостей і здібностей.

По-третє, необхідно на законодавчому рівні передбачити механізм конкурсного добору претендентів на заняття тієї чи іншої суддівської посади, щоб до здійснення судової влади в державі допускалися найбільш професійно придатні фахівці.

Розділ 4 Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації професійних суддів України

Конституція України основним суб'єктом здійснення правосуддя в державі назвала професійного суддю. Але, як відомо, професіоналами люди не народжуються, і своєю професією вони оволодівають багато років. Професіоналізм — це не якийсь готовий, закінчений, завершений етап людського життя, не результат, у якому сконцентровано, зібрано «абсолютний» досвід людини. Це тривалий процес становлення, розвитку професійно важливих якостей і здібностей фахівця.

Як відзначалося, людина, котра претендує на придбання статусу професійного судді чи вже займає таке становище, повинна володіти комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для успішного виконання функцій носія судової влади, і вміти застосовувати їх у процесі професійної діяльності. Необхідні знання, уміння, навички можуть бути придбані в результаті поглибленої загальної та спеціальної підготовки, а також певного досвіду роботи.

На жаль, в Україні відсутня єдина державна система підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації суддів. Були окремі спроби вирішити цю проблему. Так, підвищення кваліфікації суддів забезпечувалося як самостійним навчанням, так і

системою підготовки, що існувала в кожній області, на семінарських заняттях для суддів, з періодичним проходженням навчання на курсах вдосконалення кваліфікації працівників юстиції. З 1993 до 1998 рр. адміністрацією філії республіканських курсів працівників юстиції було організовано професійне навчання резерву суддів. Професійна підготовка суддівського корпусу також здійснювалася Центром підготовки суддів при Верховному Суді України і Центром суддівських студій при Міністерстві юстиції України¹. На даний час існують центри підвищення кваліфікації суддів при Верховному Суді України і Вищому господарському суді України. На жаль, через відсутність узгодженості в діяльності даних установ, підготовка та підвищення кваліфікації суддів не мають системного характеру².

В 1999 р. відповідно до розпорядження Президента України в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого було створено факультет підготовки професійних суддів, перед яким ставилося завдання підготовки висококваліфікованих кадрів для формування суддівського корпусу. Аналогічне завдання було поставлено і перед створеним у 2002 р. Інститутом підготовки професійних суддів при Одеській національній юридичній академії. Однак внаслідок відсутності єдиної, цілеспрямованої і науково обґрунтованої Концепції щодо навчання суддів даних заходів явно недостатньо, щоб повною мірою вирішити проблему забезпечення суддівського корпусу високопрофесійними фахівцями.

Вважаємо, що в Україні повинна бути створена єдина державна система навчання суддів за трьома напрямками: підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації.

¹ Див.: Бринцев В. Шляхи підвищення ефективності професійної підготовки суддів і апарату судів // *Право України*. — 2001. — № 1. — С. 55-60.

² Кривенко В.В. Про виконання Радою суддів завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, про стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів/ Підсумки V з'їзду суддів України // *Вісник Верховного Суду України*. — 2002. — № 5 (33). — С. 10 — 13.

Слід зазначити, що питання організації підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів дотепер не знайшли свого детального законодавчого врегулювання.

В Україні вперше на вищому державному рівні необхідність створення спеціального навчального закладу з навчання суддів була визнана підписаним 9 вересня 2000 р. Президентом України указу «Про створення Української академії суддів» при Міністерстві юстиції України. Основним її завданням було визначено післядипломну підготовку осіб, які вперше претендують на посаду судді, а також підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів. У зв'язку з прийняттям Закону «Про судоустрій» у 2002 р. Українську академію суддів було ліквідовано і створено Академію суддів України при Державній судовій адміністрації. У ст. 129 Закону «Про судоустрій України» закріплено, що з метою вирішення питань забезпечення судів кваліфікованими кадрами при Державній судовій адміністрації України функціонує Академія суддів України, яка є вищим навчальним закладом, на котрий покладається здійснення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів. Крім того, на Академію суддів України покладено проведення наукових досліджень з питань удосконалення організації і діяльності судів, вивчення світового досвіду з цих питань, науково-методичне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду України.

Подібні навчальні заклади вже існують майже на всіх континентах — в Іспанії і ФРН, Марокко і Єгипті, Бразилії і Японії. За останні роки центри навчання суддів створено й у ряді країн Східної Європи (Словенії, Словаччині, Болгарії) і країнах, що раніше входили до складу СРСР (Росії, Узбекистану, Грузії, Естонії, Киргизії, Вірменії, Латвії). Можливо, практичні наробітки цих навчальних закладів для суддів можуть бути успішно застосовані і при організації навчання суддів в Україні.

В першу чергу необхідно розробити і затвердити Комплексну державну програму підготовки, перепідготовки і підвищення

кваліфікації суддів. При цьому однією з головних умов ефективного функціонування такого спеціального навчального закладу повинна бути яскраво виражена спеціалізація у вивченні юридичних дисциплін, орієнтованих на специфіку суддівської роботи.

На особливу увагу заслуговує питання розробки програми саме *підготовки* професійних суддівських кадрів. Адже судді наділені в державі повноваженнями здійснювати правосуддя від імені України, що покладає на них підвищену відповідальність, а отже, повинні ставитися і підвищені вимоги до професійної підготовки претендентів на цю посаду. На жаль, існуючий порядок підбору суддів дозволяє будь-якому випускнику юридичного вузу, що закінчив будь-який факультет, включаючи і ті, котрі готують фахівців для інших правоохоронних органів (немає нормативно закріплених рекомендацій про те, який саме факультет повинен закінчити майбутній суддя або яку спеціалізацію він повинен пройти), мати можливість претендувати на суддівську посаду. При всій демократичності існуючого положення інтереси зміцнення судової влади вимагають певних змін у цьому питанні.

Вважаємо, що для успішного вирішення завдання по забезпеченню суддівського корпусу високопрофесійними фахівцями необхідно нормативно закріпити, що кожен претендент на заняття тієї чи іншої посади судді обов'язково повинен одержати фахову освіту, що відповідає державному стандарту. З огляду на напрацьований факультетом підготовки суддів при Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого досвід, наявність матеріально-технічної і науково-педагогічної бази, здатної забезпечити навчальний процес, вважаємо за доцільне створити відповідне відділення Академії суддів України на базі вищезгаданого факультету.

На нашу думку, державна програма підготовки суддів повинна передбачати вирішення таких завдань. *По-перше*, власне навчання, що передбачає не тільки передачу знань, а й формування правової культури, інтелектуальний розвиток слухачів. *По-друге*, розвиток емоційної сфери, що не тільки передбачає формування

навичок емоційної саморегуляції, а й припускає індивідуальний підхід до процесу навчання, що враховує емоційні особливості слухачів. *По-третє*, психомоторний розвиток, що передбачає формування специфічних навичок поведінки, необхідних у професійній діяльності судді. Однак необхідно мати на увазі, що успішне вирішення поставлених завдань вимагає наявності у слухачів певного первинного рівня інтелектуального, психофізіологічного розвитку. Крім того, вони повинні усвідомлювати специфіку, цілі суддівської діяльності. Тому безпосередньому здійсненню підготовки суддівських кадрів повинен передувати ретельний добір кандидатів у слухачі на конкурсній основі.

Кандидати на навчання повинні відповідати вимогам Конституції України і положенням законів «Про статус суддів в Україні», «Про судоустрій України»: бути громадянами України, не молодше 25 років, мати вищу юридичну освіту (спеціальність «Правознавство» і освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст» або «магістр»), стаж роботи з юридичної спеціальності три роки, володіти державною мовою. Також вони повинні бути дієздатними, не мати хронічних психічних та інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків судді; а також незняту чи непогашену судимість, відносно них не повинно проводитися дізнання, досудове слідство або судовий розгляд кримінальної справи. Право рекомендувати кандидатів для навчання необхідно надати територіальним управлінням державної судової адміністрації АРК, областей, міст Києва і Севастополя. Таке право слід надати і головам апеляційних судів.

У системі підготовки суддів було б доцільно проводити диференціацію серед претендентів залежно від стажу і досвіду роботи, відповідно до яких і передбачити певні професійно-освітні програми навчання. Наприклад, можна було б виділити три категорії претендентів: 1) особи, що мають досвід роботи в суді, адвокатурі, прокуратурі, тобто чия робота була пов'язана із судовою діяльністю; 2) особи, що не мають такого (спеціального) досвіду роботи (випускники вузів, юрисконсультанти, викладачі права та ін.) і 3) осо-

би, що не мають юридичної освіти, але претендують на посади професійних суддів спеціалізованих судів. Такий підхід був би цілком виправданим, особливо якщо врахувати той факт, що ст. 127 Конституції України, ст. 59 Закону «Про судоустрій України» передбачають можливість наділення статусом професійного судді осіб, які мають спеціальну підготовку з питань юрисдикції спеціалізованих судів, але не мають юридичної освіти. Правова ж підготовка таких суддів може бути здійснена на відповідному відділенні підготовки професійних суддів.

Крім того, підготовка кадрів професійних суддів повинна мати цілеспрямований характер, тому, на наш погляд, у навчальному закладі мають бути передбачені три відділення, виходячи з юрисдикції судів: загальних, господарських, адміністративних. При створенні в державі інших видів спеціалізованих судів утворюються відповідні відділення.

При розробці процедури добору слухачів досить цікавим буде вивчення досвіду Нідерландів, де кандидати на суддівські посади при проходженні спеціальної підготовки в Центрі з навчання суддів у м. Зутфені піддаються психологічному тестуванню. Цей тест включає оцінку якостей особистості, властивостей характеру, інтелектуальних і аналітичних здібностей, стійкості до стресу і соціального досвіду. Після його проходження сто кращих кандидатів можуть продовжити брати участь у процедурі добору. Вони піддаються більш специфічному психологічному тесту і беруть участь у співбесіді, яку проводить комісія з добору абітурієнтів¹. Таким шляхом пішла і Російська академія правосуддя, де розроблена програма комп'ютерного тестування по двох основних блоках: інтелекту кандидата і стану його психофізіологічних якостей².

Вважаємо, що добір кандидатів для навчання повинен проводитись на конкурсній основі в два тури: перший — спрямований на виявлення інтелектуальних та психологічних здібностей (шля-

¹ Пейсиков В. Обучение судей: международный опыт и российские перспективы // Российская юстиция. — 2001. — № 6. — С. 59-62.

² Дементьев А. Подготовка кадров судей — выход есть // Российская юстиция. — 1997. — № 2. — С. 4.

хом тестування); другий — на виявлення професійної відповідності майбутній професії (шляхом співбесіди). Процедуру проведення добору має бути нормативно закріплено.

У літературі «тестування» відносять до психологічного і напів-контактного методів добору. Німецький дослідник А. Компа під тестом в широкому розумінні усвідомлює метод збирання даних, при якому в стандартних умовах уловлюються індивідуальні риси чи реакції. А у вузькому розумінні, на його думку, за допомогою тестування в першу чергу оцінюються такі особистісні якості випробуваного, як інтерес, мотив, здібності¹. У кожному разі проведення тестування спрямоване на виявлення особистісних реакцій, їх вимір і порівняння з якостями інших випробуваних.

До проведення такого психодіагностичного тестування претендентів необхідно залучати фахівців-психологів. Відповідно розроблені тести мають орієнтуватися на специфіку суддівської діяльності і забезпечувати вирішення таких завдань:

- добір слухачів, найбільш придатних за складом індивідуально-психологічних якостей до професійної діяльності судді;
- виявлення та відмова в зарахуванні слухачами осіб, які за своїми інтелектуальними здібностями, психічним складом, якостями особистості можуть значною мірою бути піддані професійній деформації.

В теорії управління розроблені вимоги до оцінки якості тестів, що за низкою ознак розділені на основні (об'єктивність. — надійність — валідність) і побічні (нормованість — порівняльність — доцільність)².

У ході співбесіди, заснованої на результатах тестування, претенденту повинні бути дані відповідні рекомендації про перспективи його використання за професією судді, можливу спеціалізацію, необхідність корекції поведінки чи характеру. Крім того, у ході тестування могли б бути виявлені такі якості особистості, як, напри-

¹ Див.: Дуракова И. Б. Управление персоналом. — М.: Лига-пресс. — 1998. — С. 99.

² Див.: Там же. — С. 114-127.

клад, дефекти пам'яті, відхилення психіки, що виключають можливість роботи суддею. Звичайно, висновки фахівця-психолога не повинні носити обов'язкового характеру і бути остаточною забороною зарахування до складу слухачів навчального закладу для суддів, оскільки не виключена подальша можливість розвитку професійно важливих психічних властивостей і якостей особистості. До того ж слід передбачити можливість і порядок перегляду цих висновків за вмотивованою заявою претендента.

Вважаємо, що повинні бути розроблені формалізовані вимоги, на основі яких можна було б судити про: 1) повну відповідність особи вимогам професії; 2) абсолютну несумісність особистості і діяльності; 3) відносну можливість заняття певної суддівської посади.

Тестування має носити цілеспрямований, індивідуалізований характер, враховувати потреби кожного виду суддівської діяльності, конкретної посади. Так, наприклад, у США, крім загальних вимог, кандидат на посаду судді апеляційного суду повинен володіти такими додатковими якостями, як-то: колегіальність, уміння викладати свої думки на папері; для судді суду першої інстанції — рішучість, суддівська стриманість, ораторські здібності; для керівника суду — адміністративні здібності, комунікативність¹.

Відповідно до зазначених вище завдань тести, розроблені для психодіагностичної оцінки кандидатів у слухачі, повинні:

виявляти загальний рівень інтелектуального розвитку кандидата, структуру його індивідуально-психологічних властивостей, особливості темпераменту і характеру, адаптивні можливості до обраної професії;

бути досить надійними, мати не тільки поточну (діагностичну), а й прогностичну валидність, тобто давати можливість не тільки актуально оцінювати стан кандидата, а й складати науково обґрунтований, достовірний прогноз щодо його подальшого найбільш ефективного використання;

¹ Судейская этика и дисциплина. Подбор судей.: Мат. рос.-америк. семинара. — Белгород: Вышш. квалиф. коллегия судей РФ, 1998. — С. 97-119.

бути компактними, зручними для групового обстеження кандидатів в обмежені проміжки часу з використанням автоматизованої обробки результатів тестування;

перевіряти ще раз і доповнювати один одного з метою підвищення надійності, точності і вірогідності отриманих результатів¹.

Для проведення тестування можуть бути використані як спеціальні, розраховані на виявлення специфічних професійно важливих якостей судді, так і вже розроблені психологією тести. Так, наприклад, можуть бути застосовані вже використовувані психодіагностичні методики: шкала прогресивних матриць Дж. Равена; 16-факторний особистісний питальник Р.Б. Кеттелла; питальник «Рівень суб'єктивного контролю» А.М. Еткінда; колірний тест М. Люшера; тест «Стратегія поведінки в конфліктній ситуації» К. Томаса; тести на коефіцієнт інтелектуальності Ганса Айзенка та ін.

Крім того, вважаємо за доцільне об'єднання психодіагностичного обстеження з психофізіологічним, оскільки до програми психофізіологічного обстеження входять дослідження рівня функціональних резервів серцево-судинної системи та інших систем організму людини. В кожному випадку йдеться в цілому про здоров'я кандидата. Тому доцільно, ґрунтуючись на ч. 4 ст. 59 Закону «Про судоустрій України», нормативно закріпити обов'язкове психодіагностичне обстеження майбутніх слухачів, передбачивши його проведення одночасно з медичним оглядом.

Проведення співбесіди спрямовано на встановлення професійної відповідності претендента посаді судді. Досліджуються як рівень спеціальних знань кандидата, так і його ділові і моральні якості. Особлива увага повинна бути приділена з'ясуванню його мотивів пройти підготовку і обійняти посаду судді, життєвої позиції і системи цінностей. Можуть уточнюватися питання, пов'язані з побутом, освітою, трудовою діяльністю. Приймальна комісія повинна відповісти на питання: чи відповідає претендент об-

¹ Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. — М.: Юристь, 2000. — С. 329, 330.

разу ідеального судді і чи буде можливо усунути наявні недоліки в процесі його спеціальної підготовки?

Природно, вирішити завдання по добору слухачів для навчання зможе лише комісія, що складається з висококваліфікованих фахівців. На наш погляд, до її складу слід включити як практичних працівників: суддів Верховного Суду України і Вищих спеціалізованих судів України; представників Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради юстиції, а також учених-правознавців. Обов'язково до складу комісії повинен входити психолог. Особи, які успішно витримали всі іспити і пройшли по конкурсу, зараховуються в Академію наказом ректора як слухачі.

Форма навчання — очна. Щодо тривалості підготовки суддів світова практика неоднорідна: від 2,5 років (наприклад, Франція, Португалія, Іспанія) до 6 років (Нідерланди). Як було відзначено вище, з метою підвищення ефективності підготовки кадрів для судової системи, вважаємо найбільш доцільним диференційований підхід, згідно з яким для осіб, котрі мають певний досвід роботи в судах, адвокатурі, прокуратурі, тобто чия робота так чи інакше безпосередньо була пов'язана з судовою діяльністю, передбачити дворічний строк підготовки. Для осіб, які не мають такого (спеціального) досвіду роботи (випускники вузів, юрисконсульти, викладачі права та ін.), і осіб, які не мають юридичної освіти, але мають фахову підготовку з питань юрисдикції спеціалізованого суду, слід передбачити більш тривалий строк навчання — до трьох років.

Забезпечення ефективності функціонування системи підготовки суддів прямо залежить від організації планування і контролю за реалізацією навчальних програм, а також від оптимального вибору форм навчання, періодичності і видів занять.

Навчальна програма повинна бути розрахована на одержання слухачами як теоретичних знань, так і практичних навичок. Вважаємо, що найбільш оптимальними формами проведення занять з професійної підготовки суддів є: лекції, «круглі столи»,

ділові ігри, диспути, семінари з доповіддю, практичні заняття. Поряд із традиційними можуть бути використані й оригінальні методи навчання. Основне завдання використання того чи іншого методу, а також їх комбінація, — досягнення мети підготовки грамотного, високопрофесійного фахівця.

При розробці програми доцільно врахувати прогалини у рівні загальної юридичної освіти і потреби суддівської практики. Так, при анкетуванні професійних суддів на запитання: «Які, на Вашу думку, найістотніші недоліки при підготовці суддів у загальному навчальному закладі?» були отримані такі відповіді. 83,9 % суддів указали на слабкий зв'язок теорії з практикою; 33,9 % — на дефіцит часу, що надається для стажування в судових установах під час навчання; 13,4 % респондентів прогалиною назвали перевагу лекційних методів навчання; і лише 4,3 % — низький теоретичний рівень викладання. При аналізі результатів слід врахувати, що деякі судді вказували одночасно на декілька недоліків навчання суддів у навчальних закладах. Разом з тим отримані дані яскраво свідчать про те, що при підготовці суддів у спеціалізованому навчальному закладі необхідно більше приділяти уваги проблемним питанням, найбільш поширеним у практичній професійній діяльності судді. Іншими словами, спеціальна підготовка суддів повинна мати предметний, прикладний характер.

Доцільно передбачити також систему, що враховує побажання самих слухачів. Для цього, крім загального курсу, слухачам надається можливість прослухати додаткові лекції з тих тем та курсів, що їх цікавлять, тобто по їх заявках. Крім того, успішному засвоєнню знань сприятиме організація навчання за методом юридичних «клінік», що створило б умови для здійснення повної імітації судового розгляду, за розробленими навчальними судовими справами і розподілом ролей учасників судових процесів.

На наш погляд, підготовка суддів повинна проходити в три етапи: одержання загальних теоретичних і практичних знань, стажування і спеціалізація.

На першому етапі слухачі одержують поглиблені знання з матеріального та процесуального права; вивчають загальнови-

знані принципи міжнародного права, фундаментальні і прикладні проблеми теорії держави і права, правотворчості і судового правозастосування, подолання колізій нормативних правових актів і заповнення прогалін у праві, досліджують судову практику України і Європейського Суду з прав людини.

Крім теоретичних дисциплін у програму підготовки повинні входити методологічні та інструментальні дисципліни: основи інформатики, знайомство з базами юридичних даних; техніка юридичної мови; основні засади юридичної психології; техніка управління групами людей, керівництво судовою установою; техніка посередництва і примирення у розв'язанні конфлікту; юридична соціологія. Тривалість першого етапу — половина передбаченого строку навчання.

Другий етап навчання — стажування, провадиться відповідно до науково обґрунтованої і нормативно закріпленої програми. Його метою є формування практичного уявлення про майбутню професію, що дозволяє застосувати на практиці отримані теоретичні знання, а також визначити подальшу спеціалізацію слухача. Під час стажування слухач разом із суддею веде прийом громадян, є присутнім у судових засіданнях, складає проекти судових рішень тощо.

На наш погляд, крім стажування в судах різної юрисдикції в програмі навчання необхідно передбачити стажування в органах, чия діяльність так чи інакше стосується діяльності суду. Це можуть бути правоохоронні органи, а також адвокатура. Це створить умови для найбільш повного усвідомлення кандидатом у судді процесу здійснення правосуддя. По закінченні слухачі складають звіт про проходження практики і подають характеристики з місць стажування. Строк стажування — $1/4$ усього строку навчання.

Третій етап підготовки кандидатів у судді — спеціалізація. Після проходження загального теоретичного та практичного курсу підготовки і стажування у слухача повинна сформуватися думка про те, яку спеціалізацію він хотів би обрати. При цьому мають бути враховані і висновки профорієнтаційних тестів. Слухачі

розподіляються на відповідні відділення: загальне, господарське, адміністративне і т.д. На загальному відділенні допускається більш вузька спеціалізація шляхом створення груп суддів-криміналістів, суддів-цивілістів, суддів військових судів.

Завданням цього етапу підготовки кандидатів у судді є поглиблене вивчення теоретичних і практичних проблем матеріального і процесуального права згідно зі спеціалізацією. Спеціалізація дозволяє виділити індивідуальні можливості кандидата в судді з погляду їх найбільш ефективного застосування у розгляді окремих категорій судових справ, більш детально вивчити певне законодавство, практику його застосування, засвоїти необхідні навички та вміння. У літературі висловлювалися думки про те, що спеціалізація суддів сприяє розвитку усталеного стереотипу.¹

Але, на наш погляд, більш переконливо виглядають дані, наведені Т.Г. Морщаковою та І.Л. Петрухіним, що засвідчують кращі показники в роботі суддів, які працюють відповідно до спеціалізації².

Програма навчання повинна передбачати подальше поглиблене вивчення чинного законодавства і судової практики, придбання практичних навичок по веденню судового процесу і підготовки процесуальних документів. Для підвищення ефективності навчання доцільно його проводити «блоками», тобто, вся програма навчання будується з проблем, особливостей розгляду окремих категорій справ. Строк цього етапу підготовки — 1/4 усього строку навчання.

Протягом усього періоду навчання слухачі з усіх вивчених дисциплін складають проміжні іспити і заліки.

По закінченні навчання слухачі проходять підсумкову атестацію. Запропонована система підготовки буде більш ефективною, якщо підсумкова атестація матиме характер кваліфікаційної ате-

¹ Див.: Радутная Н.В. Условия дальнейшего повышения качества деятельности судей // Советское государство и право. — 1970. — №1. — С. 59 - 67.

² Морщакова Т.Г., Петрухин И.Л. Социологические аспекты изучения эффективности правосудия // Право и социология. — М.: Наука, 1973. — С. 287.

стації, проходитиме у формі кваліфікаційного іспиту, результати якого дійсні на всій території України. Тому необхідно нормативно закріпити склад Державної атестаційної комісії при навчальному закладі з підготовки суддів, рішення якої про складання кваліфікаційного іспиту було б обов'язковим для всіх кваліфікаційних комісій суддів. Половину атестаційної комісії повинні складати судді. Такий підхід був би досить обґрунтованим, якщо нормативно закріпити обов'язковість підготовки у спеціалізованому навчальному закладі для суддів усіх осіб, які мають бажання бути рекомендованими для призначення на посаду судді вперше.

Порядок проведення підсумкової атестації повинен відповідати Порядку проведення кваліфікаційного іспиту, встановленому ст. 91 Закону «Про судоустрій України». За результатами підсумкової атестації складається висновок про складання кваліфікаційного іспиту на посаду судді і вручається диплом про присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Після цього випускник може звернутися у відповідну кваліфікаційну комісію із заявою про рекомендацію його на вакантну посаду судді.

На особливу увагу заслуговує питання законодавчого закріплення статусу слухача Академії і вирішення питань його матеріального забезпечення. У більшості зарубіжних країн (наприклад, Франції, Італії, Нідерландах) слухачі спеціалізованого навчального закладу з підготовки суддів одержують статус державного службовця, у зв'язку з чим користуються відповідними соціальними і правовими гарантіями.

Безсумнівно, питання матеріального забезпечення слухача є досить актуальним, оскільки підготовка кандидатів у судді повинна здійснюватися з відривом від основного місця роботи, тому не можна розраховувати на те, що людина, не забезпечена мінімальними матеріальними і соціальними гарантіями, зможе сумлінно займатися підготовкою до служби. Обов'язок забезпечити належні умови навчання покладається на державу.

Фінансування програми підготовки кандидатів на посаду судді слід здійснювати за рахунок передбачених для цієї мети ко-

штів державного бюджету. Слухачам повинні бути гарантовані стипендія в розмірі не нижче встановленого прожиткового мінімуму, щорічна оплачувана відпустка не менш 24 календарних днів, іногороднім надається гуртожиток готельного типу або компенсуються витрати, пов'язані з наймом житла. Строк навчання зараховується до стажу роботи у галузі права.

Крім того, державне фінансування підготовки кандидатів у судді має передбачати витрати на утримання навчальних приміщень, баз практики, заробітну плату викладачам, заохочення керівників практики, розробку нових програм навчання і т.д.

Вважаємо також, що в системі навчання суддів необхідно передбачити програму з професійної *перепідготовки* посадових осіб судової влади. Необхідність включення цієї програми до системи навчання суддів пов'язана з існуванням інституту переведення судді на інше місце роботи для виконання нового виду професійної діяльності.

Метою функціонування системи перепідготовки суддів є одержання суддями додаткових знань, умінь і навичок, необхідних для виконання нових професійних функцій. Тому необхідно в нормативному порядку встановити, що переведенню судді на іншу посаду, що тягне зміну його повноважень, установлення йому відповідної заробітної плати, передують його навчання згідно з освітньо-професійною програмою перепідготовки суддів в Академії суддів України.

На перепідготовку повинні направлятися судді, які:

- а) переводяться на посаду професійного судді до суду вищої інстанції без зміни спеціалізації;
- б) переводяться на посаду професійного судді до суду вищої інстанції чи до суду того ж рівня зі зміною спеціалізації;
- в) переводяться на посаду професійного судді до суду іншої юрисдикції;
- г) призначаються (обираються) на адміністративні посади.

Направляти суддів для перепідготовки, а також визначати форму і строки навчання мають Державна судова адміністрація,

Голова Верховного Суду України і голови вищих спеціалізованих судів. Форма, строк і методи навчання передбачаються навчальним планом, розробленим на основі освітньо-професійної програми перепідготовки суддів.

На наш погляд, форма навчання може бути очною, заочною і змішаною. Залежно від обраної форми навчання і посади, на яку претендує суддя, строк перепідготовки може бути встановлено від двох до шести місяців.

Перепідготовка суддів повинна мати цілеспрямований характер, групи необхідно формувати виходячи з цілей навчання — судді апеляційного суду, судді спеціалізованого суду, судді Верховного Суду України, керівники суду та ін. Навчання кожної групи повинно проводитися згідно зі спеціально розробленим учбовим планом. До його розробки мають залучатися як співробітники апаратів Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Державної судової адміністрації, так і науковці.

Методи навчання можуть бути різноманітними — лекції, семінарські, практичні заняття, дискусії, ділові ігри, аналізи конкретних ситуацій, обмін досвідом роботи, тематичні зустрічі, обговорення за «круглим столом» тощо. До навчального процесу в системі перепідготовки суддів повинні залучатися провідні фахівці, учені, викладачі вищої школи, а також практичні працівники.

По закінченні строку навчання слухачі проходять підсумкову атестацію, результати якої заносяться в диплом про професійну перепідготовку.

Природно, для суддів, які направляються для перепідготовки на очну форму навчання, необхідно передбачити певні державні гарантії. Так, за ними на час навчання повинна бути збережена середня заробітна плата за основним місцем роботи; здійснена оплата вартості проїзду до місця навчання і назад; виплата добових за кожний день перебування в дорозі в розмірі, встановленому законодавством для службових відряджень. На час навчання судді забезпечуються гуртожитком готельного типу або їм відшкодовуються витрати, пов'язані з наймом житлового приміщення.

Не менш актуальним є питання вдосконалення системи *підвищення кваліфікації суддів*.

Підвищення кваліфікації суддів — це навчання з метою відновлення і поглиблення теоретичних і практичних знань професійних суддів, розвитку вмінь і навичок, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, що сприяє підтриманню рівня професійної відповідності займаній посаді.

Цікаво, що, наприклад, в законодавстві **Грузії** встановлено, що непроходження без поважної причини у встановленні строки передбаченого законом спеціального учбового курсу є підставою для звільнення судді!

На наш погляд, у національному законодавстві необхідно закріпити обов'язок суддів безперервно підвищувати кваліфікацію, що є необхідною умовою його позитивної атестації, присвоєння кваліфікаційного класу. Має бути розроблено професійну програму підвищення кваліфікації суддів, яка б відповідала б єдиній і цілеспрямованій державній політиці навчання суддів і враховувала потреби практики.

Професійна програма підвищення кваліфікації суддів повинна бути спрямована на.

- а) вдосконалення і відновлення загальнотеоретичних знань, умінь і практичних навичок, необхідних у професійній діяльності;
- б) придбання додаткових знань і умінь відповідно до певного рівня професійної атестації;
- в) придбання спеціальних знань, умінь, що сприяють успішному здійсненню професійних функцій.

Реалізацію професійної програми підвищення кваліфікації суддів слід покласти на Академію суддів України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди і Державну судову адміністрацію.

- Можна виділити такі способи підвищення кваліфікації суддів:
- навчання в спеціалізованому навчальному закладі;
  - систематичне самостійне навчання (самоосвіта);
  - відвідування тематичних лекцій і семінарів провідних науковців і практиків;

- участь у проведенні короткострокових тематичних семінарів;
- участь у науково-практичних конференціях;
- стажування.

Відповідно до проведеного нами анкетуванням суддів на питання: «Яка форма підвищення кваліфікації є для Вас найбільш прийнятною?» були отримані наступні відповіді. Для 56,4 % професійних суддів найбільш прийнятним є підвищення кваліфікації у спеціалізованому навчальному закладі; для 14,8 % — участь у науково-практичних конференціях; для 15,5 % — відвідування тематичних лекцій заслужених науковців і практиків; для 38,9 % — участь у проведенні тематичних і проблемних семінарів; 14,1 % суддів віддають перевагу самостійному навчанню згідно з індивідуальною програмою (більшість суддів вказували одночасно декілька форм підвищення кваліфікації). Очевидно, найкращий ефект буде отриманий лише при раціональному поєднанні різних форм підвищення кваліфікації. Але, як показали результати опитування, значне місце судді відводять спеціалізованому навчальному закладу.

Згідно зі ст. 129 Закону «Про судоустрій України» одним із завдань Академії суддів України є підвищення кваліфікації суддів. Це передбачає створення на базі даного навчального закладу відповідного факультету. Вважаємо за необхідне закріпити в Законі «Про статус суддів» положення, згідно з метою підтримання рівня кваліфікації, необхідного для здійснення суддівських повноважень, суддя має право на підвищення кваліфікації один раз у три роки на відповідному факультеті в Академії суддів. В обов'язковому порядку направляються для навчання судді перед черговою атестацією, судді, що вперше зайняли посаду протягом першого року роботи, а також судді, які вирішили припинити свою відставку і повернутися до виконання службових повноважень.

Навчальний процес на цьому факультеті повинен організовуватися відповідно до професійної програми підвищення кваліфікації суддів. Форма навчання можуть бути очною, заочною та змішаною.

Строк навчання має визначатися навчальним планом, розробленим відповідно до професійної програми, і залежить від обраної форми навчання, але не менш як один місяць і не більш як шість місяців.

Направляти на навчання і визначати його форму має керівник суду, в якому працює суддя. Групи слухачів повинні формуватися з урахуванням спеціалізації суддів.

У період підвищення кваліфікації суддям повинно гарантуватися збереження заробітної плати за основним місцем роботи; забезпечення гуртожитком готельного типу, відшкодування витрат на проживання і оплату проїзду слухачів до місця навчання і назад провадиться з державного бюджету з коштів, передбачених на підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації суддів.

Метою підвищення кваліфікації суддів є вдосконалення наявних знань судді, а також усунення певного браку знань, викликаного будь-якими причинами. Тому, на наш погляд, навчальним планом, крім основної програми навчання, слід передбачити можливість для слухачів самостійно обирати курс чи теми з певних дисциплін, що їх найбільше цікавить. Ця пропозиція підтверджується даними, отриманими при опитуванні суддів.

Так, на запитання: «Чи відчуваєте Ви при здійсненні професійної діяльності брак якихось знань?» — 84,2 % суддів відповіли ствердно. З них 11,8 % зізналися, що відчувають труднощі при застосуванні національного законодавства; 15,2 % — при зверненні до міжнародного права; 57,2 % — у подоланні колізій і заповненні прогалин у праві; 17,7 % — потребують знань з основ інформатики; 5,1 % — юридичної психології; 4,2 % — техніки юридичної мови; 3,4 % — техніки управління групами людей; 4,2 % — керівництва судовою установою; 6,8 % — з основ вирішення конфліктів. Можливо, слід проводити подібне опитування слухачів перед початком навчання, щоб внести певні корективи в навчальний план.

Також, на наш погляд, доцільно передбачити тестування слухачів з метою психологічної корекції їх особистості.

У процесі реалізації програми з підвищення кваліфікації суддів можуть бути використані різні методи навчання: лекції, семінарські, практичні, аудиторні і виїзні заняття, дискусії, ділові ігри, аналізи конкретних ситуацій, обміни досвідом роботи, тематичні зустрічі, розмови за «круглим столом», групові та індивідуальні консультації, автоматизовані системи навчання.

Після закінчення навчання провадиться підсумкова атестація. Слухачі Академії, які успішно засвоїли професійну програму підвищення кваліфікації і пройшли атестацію, мають одержувати посвідчення встановленого державного зразка про проходження курсу підвищення кваліфікації.

Суддям, які направлені для підвищення кваліфікації на денну форму навчання з відривом від виконання службових обов'язків, гарантовано: збереження робочого місця і середньої заробітної плати на період навчання; оплата вартості проїзду до місця навчання і назад; виплата добових за кожний день перебування в дорозі в розмірі, встановленому законодавством для службових відряджень; надання на час навчання гуртожитку готельного типу. У разі відсутності гуртожитку суддям відшкодовуються витрати, пов'язані з наймом житла, у порядку, передбаченому законодавством для службових відряджень.

Для забезпечення єдиної політики в галузі навчання суддів на основі професійних програм підвищення кваліфікації суддів повинні бути розроблені і нормативно закріплені типові програми і рекомендації з проведення тематичних лекцій і семінарів, програми самостійного навчання. Відповідні навчально-методичні матеріали повинні бути розроблені науково-методичним відділом Академії, затверджені Державною судовою адміністрацією та ефективно контролюватися на регіональному рівні. До їх розробки доцільно залучати працівників Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів.

Самоосвіта суддів проводиться відповідно до індивідуальної програми, складеної на основі типової програми. Строк навчання — постійно.

Тематичні лекції і семінари проводяться з метою придбання додаткових знань і умінь, необхідних при здійсненні правосуддя в сучасних умовах. Строк навчання визначається програмою лекції чи семінару, але не повинен перевищувати тижня. Заняття проводяться як безпосередньо на базі Академії суддів України, так і на обласному рівні з залученням провідних учених і практиків. По закінченні тематичних лекцій і семінарів слухачі готують доповіді з проблемних питань тем лекцій або семінарів.

Підвищувати кваліфікацію суддів можливо також шляхом проведення короткострокових семінарів і науково-практичних конференцій, присвячених актуальним проблемам застосування національного законодавства, міжнародного права, подоланню колізій і заповненню прогалин у праві, вивченню передового міжнародного досвіду здійснення правосуддя, організації судової влади тощо. Організацію цих форм підвищення кваліфікації доцільно покласти на апеляційні суди. Строк навчання також визначається програмою, але не повинен перевищувати двох днів.

Досить успішною є така форма підвищення кваліфікації, як стажування. Метою стажування є вивчення позитивного досвіду роботи досвідчених суддів, придбання практичних і організаторських навичок, необхідних у професійній діяльності. Стажування може проводитися як у судах вищої інстанції, так і за кордоном, і здійснюється згідно з індивідуальним планом. Після його закінчення суддя складає звіт про виконання плану стажування і надає його голові суду, в якому він працює.

Таким чином, професійне навчання суддів має бути спрямоване на забезпечення професійної самореалізації судді як особистості, формування поглиблених спеціальних знань, умінь і навичок, на основі постійного навчання і досвіду практичної діяльності, що сприятиме підтриманню і підвищенню рівня професійної відповідності особистості займаній посаді. Якщо держава зацікавлена у належному правосудді, вона повинна забезпечити необхідні умови для створення та ефективного функціонування сис-

теми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації суддівських кадрів.

Навчання суддів базується на принципах безперервності, обов'язковості, цілеспрямованості, відповідності державним освітнім стандартам і критеріям, різноманітності форм і видів навчання, врахування особистих інтересів судді.

Навчання суддів повинне здійснюватися відповідно до освітньо-професійних і професійних програм, розроблених на основі Комплексної державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів України¹.

---

¹ Авторський проєкт Комплексної державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів України – дивись додаток до монографії.

Висновки

У роботі здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в дослідженні поняття, юридичної природи, структури і змісту правового статусу судді, розв'язанні низки організаційно-правових проблем його забезпечення. Одержані результати роботи можуть стати підґрунтям для подальшого дослідження інституту правового статусу носія судової влади, забезпечити методологічні передумови для аналізу особливостей правового становища суддів Верховного Суду України, Конституційного Суду України, апеляційних і місцевих судів, удосконалення чинного законодавства.

Основним напрямком судово-правової реформи України повинні стати розробка і прийняття Концепції кадрової політики щодо професійних суддів, яка визначить основні завдання і напрямки вдосконалення роботи із суддівськими кадрами. Ключовими напрямками даної Концепції слід визначити такі:

1. Теоретичну розробку і законодавче закріплення правового статусу судді України з урахуванням вимог міжнародних стандартів; чітке теоретичне визначення і детальне закріплення в національному законодавстві всіх структурних елементів, які становлять його зміст, що сприятиме цілісному правовому забезпеченню статусу суддів України.

2. Теоретичну розробку і законодавче закріплення статусу кандидата на посаду судді. Доцільно доповнити закон України «Про статус суддів» відповідним підрозділом «Статус кандидата на посаду професійного судді України», в якому слід визначити принципи кадрової роботи; процедуру підбору суддів і вимоги до ка-

кандидатів на цю посаду: соціальний, освітній, професійний статус, особистісні і професійно важливі якості і здібності, процедуру їх встановлення і оцінки; компетенцію органів, що здійснюють підбор кандидатів на посаді суддів; права і обов'язки осіб, які претендують на заняття посади професійного судді України тощо.

3. Чітку правову регламентацію повноважень державних органів стосовно кадрового забезпечення судової влади, що виключає дублювання повноважень у вирішенні цього питання. З метою забезпечення незалежного і однакового підходу виключною компетенцією по добору кандидатів на посади суддів судів загальної юрисдикції, слід наділити Вищу раду юстиції.

4. Запровадження конкурсних засад та принципу гласності підбору суддівських кадрів з тим, щоб до здійснення судової влади залучались найбільш професійно придатні фахівці. Реалізація цього положення здійснюється шляхом нормативного закріплення порядку опублікування інформації про відкриття вакантної суддівської посади та процедури проведення конкурсу на її заміщення.

5. Нормативне закріплення формальних вимог до претендентів на посаду судді та перевірки їх додержання: встановлення граничного віку кандидата на посаду судді; конкретизація поняття «стаж роботи у галузі права»; визначення кола психічних і фізичних недуг, що перешкоджають заняттю посади; закріплення положення про недопущення до здійснення правосуддя осіб, які мають судимість, за винятком реабілітованих; введення обов'язкової підготовки суддів у спеціалізованому навчальному закладі.

6. Детальну нормативну регламентацію процедури перевірки наданих кандидатом даних про наявність установлених правових вимог; складання кваліфікаційного іспиту; введення у процес кваліфікаційної атестації обов'язкового психодіагностичного тестування як кандидатів на посаду суддів, так і професійних суддів України.

7. Здійснення наукового соціально-психологічного аналізу професійної діяльності судді з метою виділення і нормативного закріплення комплексу морально-етичних, психофізіологічних і особистісних якостей носіїв судової влади, необхідних для успішного здійснення суддівських функцій. У процесі такого соціально-

льно-психологічного аналізу повинна бути сконструйована професіограма суддівської діяльності. Це створить умови для науково обґрунтованого підходу до формування переліку як професійно важливих, так і протипоказаних для суддівської діяльності якостей і властивостей особистості.

8. Розробку тестових програм, що дозволять проводити діагностику психофізіологічних характеристик як кандидатів на посаду судді, так і професійних суддів України з метою виявлення і найбільш ефективного використання індивідуальних якостей і здібностей у професійній діяльності. Доцільно передбачити діагностику по двох основних блоках: інтелекту і стану психофізіологічних якостей. Особливе значення має можливість використання діагностики психологічної сумісності суддів при колегіальному розгляді справи; спеціалізації суддів; призначенні на посаду голови суду.

9. Становлення державної системи навчання суддів по трьох напрямках: підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації. Однією з головних умов ефективного функціонування такого спеціального навчального закладу повинна бути яскраво виражена спеціалізація у вивченні юридичних дисциплін, орієнтованих на специфіку суддівської роботи. На державу покладається необхідне організаційне, матеріально-технічне, науково-методичне оснащення цієї системи. Результати державного іспиту із закінчення навчального курсу з підготовки суддів мають прирівнюватися до кваліфікаційного іспиту на посаду судді і бути дійсними на всій території України. Це положення передбачає відповідний склад екзаменаційної комісії.

10. Розробку й прийняття Комплексної державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів України, що передбачає вирішення таких завдань, як: придбання, поглиблення і безперервне вдосконалення суддями професійних знань, умінь і навичок; сприяння професійній самореалізації особистості судді; інтелектуальний, емоційний, психомоторний розвиток особи судді; придбання суддями відповідної кваліфікації або спеціалізації на основі спеціального навчання і досвіду практичної діяльності.

**Комплексна державна програма
підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації
професійних суддів України**

1. Основні положення

1.1. Метою Комплексної державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів України (далі — Програма) є створення належних умов для функціонування єдиної державної системи навчання суддів, що забезпечує високий професіоналізм суддів, здатних найбільш ефективно виконувати функції судової влади.

1.2. Основними завданнями реалізації Програми є:

- укомплектування суддівського корпусу високопрофесійними і компетентними фахівцями;
- придбання, поглиблення і безупинне вдосконалення суддями професійних знань, умінь і навичок;
- сприяння професійній самореалізації особи судді;
- інтелектуальний, емоційний, психомоторний розвиток особи судді;
- придбання суддями відповідної кваліфікації чи спеціалізації на основі спеціального навчання і досвіду практичної діяльності.

1.3. Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації (далі — навчання) суддів здійснюється на принципах безперервності, обов'язковості, цілеспрямованості, відповідності державним освітнім стандар-

ртам і критеріям, розмаїтості форм і видів навчання, врахування особистих інтересів судді.

1.4. Навчання суддів здійснюється відповідно до розроблених на базі Академії суддів України освітньо-професійних і професійних програм. Навчання проводиться по трьох напрямках: підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації.

1.5. Мета, зміст, строки, форми і методи навчання суддів визначаються освітньо-професійними і професійними програмами, що розробляються Академією суддів України і затверджуються Державною судовою адміністрацією.

1.5. Фінансування системи навчання суддів здійснюється за рахунок передбачених для цих цілей коштів державного бюджету.

2. Підготовка професійних суддів

2.1. Підготовка професійних суддів — це навчання кандидатів на посаду судді, які претендують на неї вперше, спрямоване на одержання професійних знань і вмінь, необхідних для успішного здійснення функцій судової влади.

2.2. Підготовка професійних суддів України здійснюється відповідно до освітньо-професійних програм, розрахованих на три категорії слухачів: 1) осіб, що мають певний досвід роботи в суді, адвокатурі, прокуратурі, тобто чия робота так чи інакше стосувалась судової діяльності; 2) осіб, що не мають такого (спеціального) досвіду роботи (випускники вузів, юрисконсультанти, викладачі права та ін.) і 3) осіб, що мають фахову підготовку з питань юрисдикції спеціалізованого суду.

2.3. Для навчання можуть бути рекомендовані громадяни України, не молодше 25 років, які мають вищу юридичну освіту (спеціальність «Правознавство» і освітньо-кваліфікаційний рівень «фахівець»), стаж роботи за юридичною спеціальністю три роки та володіють державною мовою. Не можуть бути зараховані слухачами Академії особи, визнані судом обмежено дієздатними чи недієздатними, або які мають хронічні психічні та інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді, а також відносно яких проводиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи, або які мають незняту чи непогашену судимість.

2.4. Право рекомендувати кандидатів для навчання мають територіальні управління Державної судової адміністрації АРК, областей, міст Києва і Севастополя, а також голови апеляційних судів.

2.5. Добір кандидатів у слухачі здійснюється прийнятною комісією, до складу якої входять: голови Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів України; представники Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради юстиції, а також науковці. До складу комісії обов'язково входить психолог.

2.6. Добір кандидатів у слухачі проводиться на конкурсній основі в два тури: перший — спрямований на виявлення інтелектуально-психологічних здібностей (шляхом тестування); другий — на виявлення професійної придатності до судової роботи (шляхом співбесіди).

2.7. Тестування спрямоване на виявлення особистісних реакцій, їх аналіз та порівняння з якостями інших випробуваних. Воно проводиться по двох основних блоках: інтелекту кандидата і стану його психофізіологічних якостей. Результати тестування оформлюються у вигляді висновку про: 1) повну відповідність досліджуваного вимогам професії; 2) абсолютну несумісність особистості і діяльності; 3) відносну можливість заняття суддівської посади.

2.8. Проведення співбесіди спрямоване на встановлення професійної відповідності претендента посаді судді. Досліджуються як рівень спеціальних знань кандидата, так і його ділові і моральні якості.

2.9. Особи, що мають найкращі показники до суддівської роботи, зараховуються до слухачів Академії наказом Ректора.

2.10. Форма навчання — очна. Методи навчання передбачаються навчальним планом (лекції, семінари, дискусії, «круглі столи», ділові ігри, участь у роботі конференцій тощо). Строк навчання визначається відповідними освітньо-професійними програмами: 1) для осіб, які мають певний досвід роботи в суді, адвокатурі, прокуратурі, тобто чия робота так чи інакше стосується судової діяльності— два роки; 2) для осіб, які не мають такого (спеціального) досвіду роботи (випускники вузів, юрисконсульти, викладачі права та ін.), і осіб, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції спеціалізованого суду, але не мають знань у сфері юриспруденції, більш тривалий строк навчання — три роки.

2.11. Підготовка суддів проходить у три етапи: одержання загальних теоретичних знань, стажування і спеціалізація слухачів.

2.12. На першому етапі навчання слухачі одержують поглиблені знання з матеріального та процесуального права, вивчають норми міжнародного права, фундаментальні і прикладні проблеми теорії держави і права, судового правозастосування, подолання колізій між норма-

тивними актами і заповнення прогалин у праві, досліджують судову практику України і Європейського Суду з прав людини. Крім теоретичних дисциплін, у програму підготовки входять методологічні та інструментальні дисципліни: основи інформатики; техніка юридичної мови; основні поняття юридичної психології; техніка управління групами людей, керівництво судовою установою; техніка посередництва і примирення у розв'язанні конфлікту; юридична соціологія. Тривалість першого етапу — 1/2 передбаченого строку навчання.

2.13. Наступний етап навчання — стажування. Проводиться відповідно до учбової програми. Метою цього етапу є формування у слухача практичного уявлення про майбутню професію, що дозволяє застосувати на практиці отримані теоретичні знання, а також визначитися з подальшою його спеціалізацією. Учбовою програмою передбачається стажування в судах різної юрисдикції, а також в органах, чия діяльність так чи інакше пов'язана з діяльністю суду (слідчі органи, прокуратура, адвокатура, експертні установи, органи, що здійснюють виконання судових рішень). По закінченні стажування слухачі подають звіт про проходження практики і відповідні характеристики. Строк цього етапу підготовки — 1/4 передбаченого строку навчання.

2.14. Завершальний етап навчання — спеціалізація. Метою цього етапу є виявлення потенційних, індивідуальних здібностей кандидата в судді з погляду їх найбільш ефективного застосування при розгляді окремих категорій судових справ, більш детальне вивчення певного законодавства, практики його застосування. Слухачі розподіляються на відповідні відділення: загальне, господарське, адміністративне і т.д. На загальному відділенні допускається більш вузька спеціалізація, шляхом створення груп суддів-криміналістів, суддів-цивілістів, суддів військових судів. При визначенні спеціалізації слухача враховуються потреби практики, його особисті побажання, а також висновки профорієнтаційних тестів.

Навчальна програма передбачає поглиблене вивчення чинного законодавства і судової практики, придбання практичних навичок з ведення судового процесу і підготовки процесуальних документів. Строк цього етапу підготовки — 1/4 усього строку навчання.

2.15. Протягом усього періоду навчання слухачі по всіх вивчених дисциплінах складають проміжні іспити та заліки.

2.16. По закінченні навчання слухачі проходять підсумкову атестацію. Результати атестації дійсні на всій території України. За результа-

тами підсумкової атестації складається висновок про складання кваліфікаційного іспиту на посаду судді і видається диплом про присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» установленого зразка. Після цього випускник може звернутися у відповідну кваліфікаційну комісію з заявою про рекомендацію його на посаду професійного судді.

У разі невиконання навчальної програми, а також грубого порушення правил внутрішнього розпорядку слухач може бути відрахований наказом ректора Академії.

3. Перепідготовка професійних суддів

3.1. Перепідготовка професійних суддів — це одержання суддями додаткових спеціальних знань, необхідних при виконанні нових професійних функцій.

3.2. Перепідготовка суддів проводиться відповідно до розроблених освітньо-професійних програм. Обов'язок по їх реалізації покладено на Академію суддів України.

3.3. Навчання суддів за відповідною освітньо-професійною програмою перепідготовки обов'язково передуює переведенню судді на іншу посаду, що передбачає зміну правової сфери його діяльності.

3.4. На перепідготовку направляються судді, які:

а) переводяться на посаду професійного судді в суд вищої інстанції без зміни спеціалізації;

б) переводяться на посаду професійного судді в суд вищої інстанції чи суд того ж рівня зі зміною спеціалізації;

в) переводяться на посаду професійного судді в суд іншої юрисдикції;

г) призначаються (обираються) на адміністративні посади.

3.5. Направляють суддів для перепідготовки територіальні управління Державної судової адміністрації АРК, областей, міст Києва і Севастополя, а також голови Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів.

3.6. Форма навчання — очна, заочна, змішана. Методи навчання — лекції, семінарські, практичні заняття, дискусії, ділові ігри, аналізи конкретних ситуацій, обмін досвідом роботи, тематичні зустрічі, дискусії за «круглим столом» тощо.

3.7. Строк навчання визначається навчальним планом відповідно до освітньо-професійної програми і залежить від обраної форми навчання. Однак він не може бути менш як два і більш як шість місяців.

3.8. По закінченні строку навчання судді проходять підсумкову атестацію, результати якої заносяться в диплом про професійну перепідготовку встановленого зразка.

4. Підвищення кваліфікації професійних суддів

4.1. Підвищення кваліфікації суддів — це навчання з метою відновлення і поглиблення знань, розвитку умінь і навичок, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, що сприяє підтриманню рівня професійної відповідності займаній посаді.

4.2. Система підвищення кваліфікації суддів діє на основі принципів обов'язковості, безперервності, розмаїтості форм, методів і видів навчання. Підвищення кваліфікації є необхідною умовою позитивної атестації судді, просування по службі, присвоєння кваліфікаційного класу.

4.3. Підвищення кваліфікації суддів проводиться відповідно до професійних програм. Обов'язок по їх реалізації покладається на Академію суддів України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди і Державну судову адміністрацію.

4.4. Професійні програми розробляються відповідно до потреб практики і передбачають:

- а) відновлення і удосконалення загальнотеоретичних знань, умінь і практичних навичок, необхідних у професійній діяльності;
- б) придбання додаткових знань і умінь відповідно до певного рівня професійної атестації;
- в) придбання спеціальних знань і умінь, що сприяють успішному здійсненню професійних функцій.

4.5. Основні види підвищення кваліфікації суддів, що забезпечують безперервність навчального процесу:

- навчання в спеціалізованому навчальному закладі для суддів;
- систематичне самостійне навчання (самоосвіта);
- відвідування тематичних лекцій і семінарів провідних науковців і практиків;
- участь у проведенні короткострокових тематичних семінарів;
- участь у науково-практичних конференціях;
- стажування.

4.6. Навчання в спеціалізованому навчальному закладі передбачає право судді на підвищення кваліфікації один раз на три роки на відповідному

відділенні Академії суддів України. В обов'язковому порядку направляються на навчання судді перед черговою атестацією, судді, які вперше зайняли посаду протягом першого року роботи, а також судді, які вирішили припинити свою відставку і повернутися до професійної діяльності.

Методи навчання — лекції, семінарські, практичні, аудиторні і візні заняття, дискусії, ділові ігри, аналізи конкретних ситуацій, обміни досвідом роботи, тематичні зустрічі, розмови за «круглим столом», групові та індивідуальні консультації. Передбачається також психологічне тестування слухачів з метою психологічної корекції особистості.

Форма навчання — очна, заочна, змішана.

Строк навчання визначається навчальним планом відповідно до професійної програми і залежить від обраної форми навчання, але не менш одного місяця і не більше шести місяців.

Направляє на навчання і визначає його форму керівник суду, в якому працює суддя.

Після закінчення навчання проводиться підсумкова атестація. Слухачі Академії, які успішно виконали професійну програму підвищення кваліфікації і пройшли атестацію, одержують диплом встановленого державного зразка про проходження курсу підвищення кваліфікації.

4.7. Організація самостійного навчання суддів, проведення тематичних лекцій і семінарів провідних науковців і практиків, короткострокових тематичних семінарів і науково-практичних конференцій здійснюється відповідно до типових програм і рекомендацій з їх здійснення. Типові програми і рекомендації розробляються відповідно до професійних програм підвищення кваліфікації суддів.

4.8. Самоосвіта суддів проводиться відповідно до індивідуальної програми, складеної на основі типової програми. Строк навчання — постійно.

4.9. Тематичні лекції і семінари проводяться з метою набуття додаткових знань і умінь, необхідних при здійсненні правосуддя в сучасних умовах. Навчання проводиться як безпосередньо на базі Академії суддів України, так і на обласному рівні із залученням провідних науковців і практиків. По закінченні тематичних лекцій і семінарів слухачі готують доповіді з проблемних питань тем лекцій і семінарів.

4.10. Проведення короткострокових семінарів і науково-практичних конференцій присвячується найбільш актуальним проблемам застосування національного законодавства, міжнародного права, подолання

копізій і заповнення прогалин у праві, вивчення передового міжнародного досвіду при здійсненні правосуддя, організації судової влади тощо. Відповідальність за організацію даного виду підвищення кваліфікації суддів покладено на голів апеляційних судів. Строк навчання визначається програмою, але не повинен перевищувати двох днів.

4.11. Метою стажування є вивчення позитивного досвіду роботи більш досвідчених суддів, придбання практичних і організаторських навичок, необхідних у професійній діяльності. Стажування може проводитися як у судах вищих інстанцій, так і за кордоном.

Стажування проходить відповідно до індивідуального плану. Після його закінчення суддя подає звіт про виконання плану стажування голові суду, в якому він працює.

5. Гарантії і компенсації

5.1. Для осіб, які проходять навчання в системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів, передбачаються певні державні гарантії і компенсації.

5.2. Особам, які навчаються відповідно до освітньо-професійної програми підготовки професійних суддів, гарантовані стипендія в розмірі не нижче встановленого прожиткового мінімуму, щорічна оплачувана відпустка не менше 24 календарних днів, іногороднім або надається гуртожиток готельного типу, або компенсуються витрати, пов'язані з наймом житла. Строк навчання зараховується в стаж роботи у галузі права.

5.3. Суддям, які направляються для навчання відповідно до освітньо-професійних програм перепідготовки чи професійних програмам підвищення кваліфікації професійних суддів на денну форму навчання з відривом від виконання службових обов'язків, гарантовано:

а) збереження робочого місця і середньої заробітної плати на період навчання;

б) оплата вартості проїзду до місця навчання і назад;

в) виплата добових за кожний день перебування в дорозі в розмірі, встановленому законодавством для службових відряджень;

г) надання на час навчання гуртожитку готельного типу. У разі відсутності гуртожитку суддям відшкодовуються витрати, пов'язані з наймом житла, у порядку, передбаченому законодавством для службових відряджень.

Наукове видання

**Лідія Миколаївна
МОСКВИЧ**

**СТАТУС СУДДІВ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-
ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Підписано до друку з оригінал-макета 10.06.2004 р.
Формат 60x84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Newton.

Ум. друк. арк. 14. Зам. №1577

Наклад 500 прим.